ПОЛЫМЯ РЭВАЛЮЦЫІ

ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА І МАРКСЫЦКА-ЛЕНІНСКАЙ ТЭОРЫІ І КРЫТЫКІ

ЖНІВЕНЬ

КНІГА ДРУГАЯ

МЕНСК — 1932

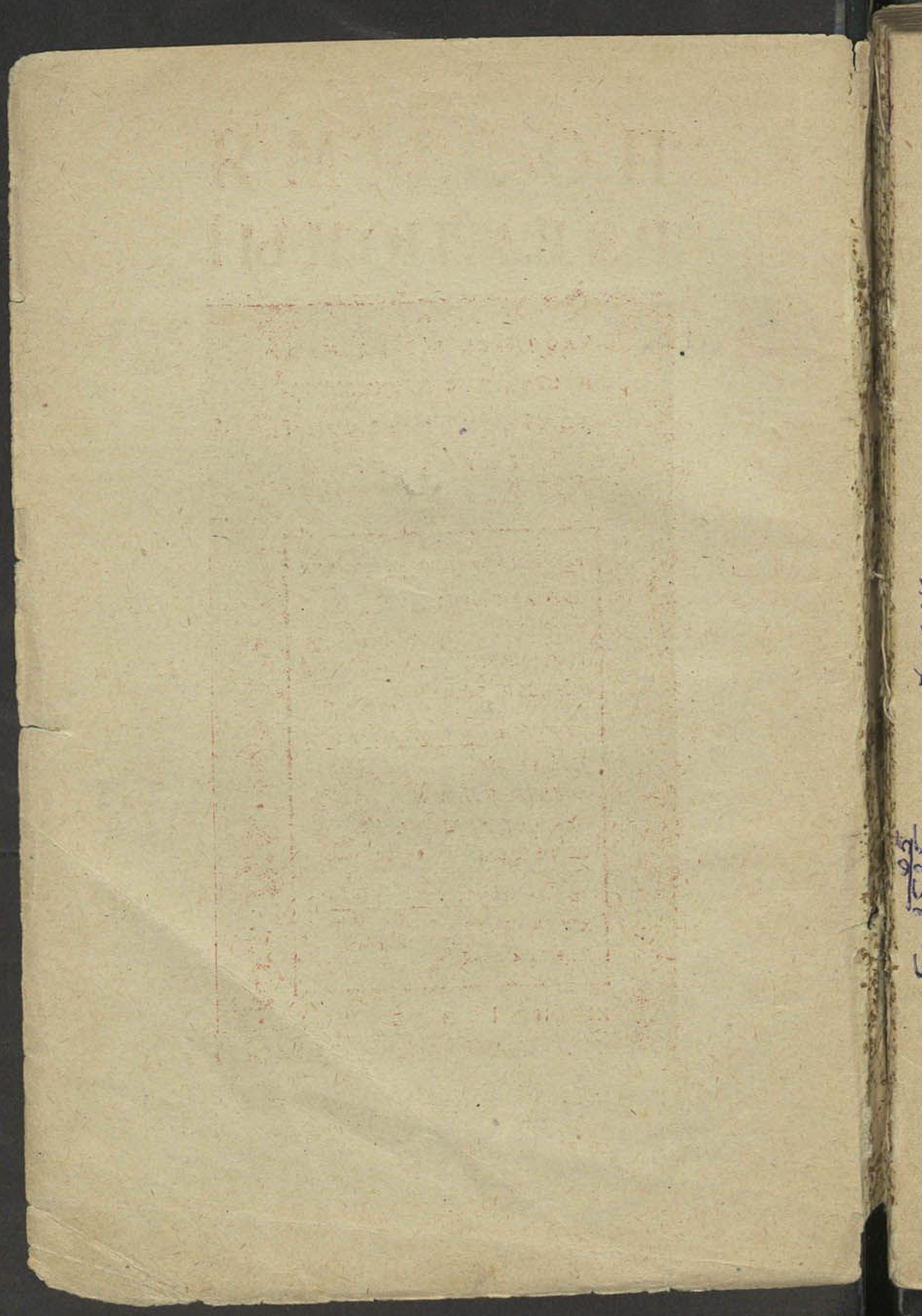

ПОЛЫМЯ РЭВАЛЮЦЫІ

ЧАСОПІС ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА
І МАРКСЫЦКА-ЛЕНІНСКАЙ ТЭОРЫІ
І КРЫТЫКІ

ОРГАН АРГАНІЗАЦЫЙНАГА КАМІТЭТУ
САЮЗУ САВЕЦКІХ ПІСЬМЕНЬНІКАЎ Б. С. С. Р.

КНІГА ДРУГАЯ XVIII

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
ЛіМ
МЕНСК 1932

Заказ № 1901. 1.000 екз. (11½ арк.) Уп. Галоуліт беду № 1046.

Друкарня імя Сталіна.

Кузьма Чорны

СЯМНАЦЦАЦЬ ГОД

Я тебя породил, я тебя и убью.
Гоголь. „Тарас Бульба“

1.

Увосень тысяча дзевяцьсот пятнаццатага году салдат расійскай арміі Пятро Тадаровіч быў лёгка ранены ў нагу: блізка ля яго разарваўся гарматны набой. Нават ён спачатку думаў, што яму толькі дало ў ногі сухою зямлёю, а пасьля, ачомаўшыся, агледзеўшыся, убачыў на левай назе, пад каленам, кроў. У тым месцы было холадна, кроў неўзабаве закарэла і разарваныя нагавіцы прыліплі да раны. Пачало балець, але ён ня спыніў работы: як і ўсе, ён акопваўся, у бясконцавай першай лініі. Акопвацца—гэта ратавацца. Таму ён з усіх сіл налягаў на рыдлёўку. Ён з строю ня вышаў—нельга было гэтага зрабіць. З строю вышаў ён праз дзень, калі была ўжо ноч.

Першая расійская лінія, пасьля атакі, акопвалася на новай пазыцыі. Германцы білі з гармат, напэўна перад сваею атакай. Атака гэтая можа быць уночы, а цяпер толькі што ўзышло сонца. Раптам германцам адказалі расійскія гарматы і ўжо ня сьціхалі ўвесь дзень. Салдаты праляжалі ў зямлі ўвесь гэты дзень і пачатак ночы, а пасьля, не чакаючы германцаў, іх пагналі зноў у атаку. Пятро Тадаровіч наперад ня рушыў, хоць і меў сілы гэта зрабіць. Ён ляжаў тварам на зямлі, у сваёй яме, ныючы ўсёю істотаю сваёю ад блізкасьці грымучае сьмерці. Ён чуў як папацёмку цераз яго прапаўзла наперад другая расійская лінія, а пасьля і трэцяя і пасьля ўжо гэтага, гэты блізкі шоргат больш не турбаваў яго спакою.

Узышоў месяц, лагчыны пачарнелі; вайна чулася ўжо толькі дзесьці далёка, а тут вельмі стала ціха. Ранены салдат мог цяпер сьмела стаяць, або ісьці. Адно што ён ня ведаў куды яму падацца: падацца да санітараў, дык рана завельмі лёгкая: некалькі дзён пратрымаюць яго, а пасьля зноў пхнуць на фронт. Даганяць фронт—гэта быў жах. Ну, можна было пабыць там дзе небудзь яшчэ дзень, ну—два, а больш—салдат стаў бы ўжо дэзэртыр. А за гэта жорстка пакараюць. І от у тэтыя хвіліны цяжкіх думак, салдат паклыбаў па няроўным полі, сам ня ведаючы куды, ён ішоў паўз пустую лінію акопаў. Месцамі гэтыя акопы былі зруйнаваны гарматным агнём: зямля з краёў паабсыпалася; бясформенная чарната была ў гэтых правалах. Ля аднэй з гэтых акопных руін салдат

спыніўся: дзесьці далекавата ён пачуў чалавечыя галасы. Ён прыглядзеўся і заўважаць пачаў як у некалькіх мясцох пстрыкалі сьвятлом электрычных ліхтарыкаў. Санітары забіралі раненых, ходзячы па полі. Салдат прысеў на краі акопа. Ці ісьці да санітараў, ці што рабіць? У гэтую хвіліну яму хацелася, каб рана яго была большая, каб ён доўга мог праляжаць далёка ад вайны ў шпіталі, бяз думак як-бы кожную хвіліну ўратавацца ад сьмерці. Даволі было яму аднаму пабыць гэты малы час тут, на ціхім полі, у ціхую ноч, як тое пекла, што адышло кудысьці наперад, зноў паўстала перад ім з усяею сваею сілай. А куды яна пашла вайна, салдат ня ведаў і не хацеў ведаць. Нават думаць пра гэтае яму было страшна.

Ён быў слабы, змучаны і бязвольны гэты чалавек. Так як прыгінаўся ён разам з усімі на першай лініі, пачуўшы як нямецкі гарматны «чамадан» рэжа паветра, так і цяпер ён як-бы прыгнуўся перад жалезнаю хадою падзей: усё робіцца само па сабе, незалежна ад яго і яму толькі астаецца чакаць—можа і міне яго страшная навала; ну, або старацца быць далей ад усяго і бліжэй да самога сябе; сам сабе чалавек ня вораг!

Сам сабе чалавек ня вораг! Гэты салдат, што сядзеў цяпер перад чорным акопам, уночы, адзін, пад зорным небам, каб мог выразна запытацца сам у сябе пра гэта, не сказаў-бы, дзе канчаецца ў чалавека вораг самому сабе і пачынаецца прыязьнь. нё мог-бы сфармуляваць сваё разуменьне сьвету гэтак: сьвет вялікі і ў сьвеце нязьлічонасьць усялякіх падзей і здарэньняў. Некаторыя з іх добрыя чалавеку, некаторыя варожыя. І кожны чалавек імкнецца ўнікнуць варожага, злога і мець дачыненьне з добрым. А чалавечая дзейнасьць? Чалавек стараецца дзейнічаць сабе на дабро; і гэтае дабро чалавек сабе зробіць, прыдбае, калі чалавеку пашанцуе. Гэтакі чалавек можа быць, напрыклад, багаты, ён не гаруе на сьвеце. Але найчасьцей чалавека апаноўвае гора. Таму большасьць людзей могуць расцаніць жыцьцё як бесьперапыннае і бясплённае змаганьне з пакутамі. А што такое вайна? Вайна таксама уваходзіць у той жалезны шэраг няшчасьцяў, што адвеку усталяваны і час ад часу сыходзяць на чалавецтва, як сыходзіць голад, хвароба сьмерць. І кожны чалавек ратуецца і трапечацца як можа, жывучы на сьвеце. І от ён, Пятро Тадаровіч, цяпер жыве ў самай чорнай навале няшчасьця. Калі ўсё жыцьцё яго было як змрок, у якім сягды-тагды высьвечвалі зоры, дык цяпер ніякія зоры нідзе ня сьвецяць. «Божа, выратуй мяне»— прасілася ўся істота гэтага чалавека. Сьвет стаяў навокал яго, над ім і пад ім ўсім багацьцём сваіх праяваў; стаялі пад месяцам чорныя лясы. халадзіла чалавечае цела ціхім і радасным холадам зямля. Неба палавела, і на ім папялелі зоры і на іх месцы высьвечвалі новыя і ўсё тлелі і тлелі. Ішла няспынная плынь часу, цякла ў бездань без канца і пачатку. «Гэты сьвет і плачучы пераплачаш, а той і скачучы не пераскочыш»— як грозная практыка асуджанасьці, стаяла над чалавекам нявольнічная філёзофія. Праўда, ні пра які «той сьвет» чалавек ня думаў, але «гэты сьвет» увесь губляўся ў чорнай безнадзейнасьці.

Дзесьці на ўсход сонца ад таго месца, дзе сядзеў цяпер салдат, нейк ліпела на сьвеце яго сям'я. Ён думаў пра дзяцей тады, калі адыхо-

дзіла ад яго няшчасьце: вайна! Гэта было за ўвесь гэты час, калі даводзілася быць у тыле арміі, або калі доўга цягнуўся спакой на самым фронце. У гэтакія-ж дні як гэты апошні, чалавек выходзіў з роўніцы ўсіх зьяў і адно сам сабе і ў сабе выростаў як супроцьлегласьць усяму, што толькі ёсьць на сьвеце. Жывая істота прагла жыць!

Санітары з ліхтарыкамі ішлі ў гэты бок паўз акопы. Яны падышлі зусім блізка і яны ўжо былі салдату як ворагі якія: яны яго вернуць у той жудасны сьвет, з якога ён нядаўна вышаў. Ня думаючы, салдат споўз у акоп і санітары прайшлі паўз яго далей. Чуваць былі іхнія ціхія галасы, пасьля за імі ціха і павольна прагрукалі колы, фыркнулі коні і зноў усё стала ціха. Салдат у роспачы зноў заўважыў над сабою безнадзейныя зоры і халоднае неба. Ён выразна чуў як штосьці дзесьці недалёка глуха шаравалася—як аб сухую зямлю,—нешта ўсё паскрыпвала; пасьля яму пачало здавацца, што нехта стараецца выгаварыць слова, а выходзіць усяго паўслова і ўсё шпаркім шэптам, хворым і няжывым. Салдат шмат чуў гэтакага людзкога шэпту і шмат бачыў як каналі людзі з гэтакім шэптам і енкам. І ён адразу пазнаў, што тут дзесьці паблізу блізка да сьмерці ранены.

Пятро Тадаровіч далёкі быў і заўсёды, а яшчэ цяпер у гэтыя хвіліны, ад таго, каб да роспачы напінаць нэрвы і забывацца на тое, што над ім вісіць сьмерць. З такою думаю можна звыкнуцца, але ўсё-адно чалавек звычайны тут не пераступіць мяжы, за якою пачалася-б абыякавасьць да свайго жыцьця. Таму Пятро Тадаровіч лёгка прывык да сьмерці сотняў і тысяч людзей навокал сябе. Перадсьмяротныя шэпты нейкага невядомага, цяпер, у акопе, ня зьдзівілі яго. Ён адно падаўся крыху глыбей, прылёг плячыма да спусьцістае, разбуранае гарматамі акопнае сьцяны і маўчаў так колькі хвілін. Чалавечы, няясны, можа нават няпрытомны, шэпт, ішоў крыху зводдаleку. Раптам Пятро Тадаровіч пачаў заўважаць асобныя словы ў гэтым шэпце, выразна ён ужо чуў:

— Хто там? Хто там? Сюды. Сюды.

Пятро Тадаровіч, ня думаючы лішку падаўся ў цемень акопа. Яму дзіўна стала, што чалавек шаптаў ня зусім ужо гэтак блізка ад яго, як яму раней здавалася. Яму прышлося ступіць акопам ня менш можа як дваццаць пяць крокаў. Падышоўшы блізка, ён пачуў што хтосьці шэпча і ня гэтак ужо няпрытомна і слаба: можна было добра разьбіраць і словы, адно што яны раней заглушаліся адлегласьцю:

— Хто? Хто?—шаптаў хтосьці невядомы.

— Салдат,—сказаў Пятро Тадаровіч і на ўсялякі выпадак дадаў, падумаўшы,—ранены ў нагу.

— Памажэце мне,—сказаў невядомы.—Я палкоўнік і ранены ў жывот.

Папершае, гэта быў палкоўнік. Падругое, ён гэтак маліў, прасіў. Значыцца ўсё пераблыталася, ніякіх ранейшых устанаўленьняў. І нязвычайнасьць пайшла на гэтага радавога салдата, няволыніка, слаба ранелага ў нагу, Пятра Тадаровіча. Бяз усялякіх чыноў, а так, проста і разам з тым сьпелячы ў сабе пэўныя думкі, што пачалі ўжо набываць выразнасьць, ён пачаў гаварыць з палкоўнікам:

— Што-ж мне зрабіць, як памагчы?

— Вынесьці мяне з акопу нагару, калі больш нічога ня можаш. Тут акопы назаўсёды астануцца пустыя, ніхто сюды не загляне і мне тут давядзецца кончыцца. Нагары можа мяне заўважыць хто-небудзь. Калі-ж можаш занясі, ці як, да санітараў. Або заўваж месца і ідзі скажы, што тут ляжыць ранены палкоўнік. Ты хадзіць можаш?

— Магу, я ня цяжка ранены.

Палкоўнік доўгія хвіліны маўчаў, стагнаў і адпачываў ад свае нядаўнае гаворкі. Як варушыўся—новыя рамяні паскрыпвалі на яго плячах.

— Я табе даклярую,—захрыпеў ён зноў,—белы білет...

— Значыцца я ўжо тады ніколі ня буду на вайне?

— Ніколі... Апроч гэтага я дам табе зямлі, з свайго маёнтку выдзялю...

— Значыцца вы, белы білет можаце выклапатаць?

— Што гэта мне значыць! Урэшце я магу даць табе гэтулькі грошай, што ты сам можаш купіць сабе белы білет. Нясі. Бяры мяне і нясі... Ня бойся. Ты астаешся, калі баішся, пры мне. Ты мой дзяншчык, і больш нічога.

Салдат рашуча пашоў у акопную цемень, абмацаў палкоўніка. Гэта быў грузны чалавек. «Далікатна, далікатна бяры, памалу»—застагнаў ён, калі салдат, крэкчучы і ўсё-ж адчуваючы і сваю рану ў назе, узваліў яго на плечы. Рамяні скрыпелі на палкоўніцкіх плячах.

Самае цяжкае, гэта было вынесьці яго нагару. Прышлося спусьціць яго на зямлю узяць пад пахі і гэтак выцягнуць, плячыма па зямлі, галавою ўгару. Пасьля гэтага і салдат і палкоўнік ляжалі хвілін дзесяць на зямлі і абое аддыхваліся. Нарэшце салдат прыглядзіўся, заўважыў далёка ўжо ад сябе рухавае сьвятло санітарскіх ліхтарыкаў, зноў узваліў на плечы палкоўніка і рушыў у дарогу. Ішоў ён паволі, ні то няроўным полем, ні то купістым узбалоцьцем. Ногі яго ўяжджалі ў зямлю. Чорныя нярухомыя абрысы ночы сталі навокал. Далёка маўчаў фронт. Зоры ўсё гэтак сама сьвяцілі на халодным небе.

2

Салдат Пятро Тадаровіч атрымаў белы білет. Ён калаціўся з радасьці, адчуваючы ў сваёй кішэні гэтую паперку. Гэта ўсё адбылося вельмі шпарка, як нават ён і сам ня думаў. Палкоўнік, з дапамогаю гэтага свайго «дзяншчыка» праз вельмі малы час быў ужо ў шпіталі ў прыфрантовым гарадку. Да палкоўніка адразу прыехала радня: родная сястра, жонка, нейкі яшчэ малады чалавек. Паны! Яны прыехалі з маёнтку. Гэты палкоўніцкі маёнтак быў у паласе вайны, але ад фронту даволі яшчэ далёка. Можна сказаць, што гэта была тая самая паласа, калі браць роўналежна фронту, дзе была радзіма і салдата Пятра Тадаровіча. Палкоўнік адно падпісаў кароткі ліст, што быў напісаны маладым чалавекам да нейкага знаёмага начальніка мабілізацыйнымі нейкімі камісіямі. Самога ліста Пятро Тадаровіч ня чытаў, але ведаў, што там наконт белага білету. Ён хадзіў з гэтым лістом да каго ён быў напісаны і праз некалькі дзён меў цудоўную паперку. Ён цяпер назаўсёды разьвітаўся з вайною! Больш таго. Палкоўнік адно малы час будзе ляжаць у шпіталі,

пакуль можна стане яго перавесьці. Хіба пан будзе лячыцца ў шпіталі, калі ў яго маёнтак, пакоі, слугі, грошы, усяго цераз горла валіцца? Тыдняў так праз два палкоўнік будзе дома, тады Пятро Тадаровіч зьявіцца да яго па дакляраваную аддзяку.

І ён зьявіўся. Ён атрымаў тое, што дакляраваў палкоўнік. Але перад гэтым—гэтакія хвіліны ціхае радасьці, ніколі за ўсё жыцьцё незнаёмае яму, перажыў гэты небарака салдат!

Гэта было тады, калі ён дабіўся дадому. Рана яго дазволіла яму пусьціцца ў дарогу адразу-ж. Ён ехаў, ішоў. Усё яму было цяпер лёгкая справа. Вайна цяпер ужо справа не яго! Няхай там хто сабе хоча і за што хоча (ці за што, ці за ні чаго!) ваюе. Няхай там сабе сьвецяць зоры ўначы над халодным і страшным полем, а на тым полі, пад агністым громам і сьвістам канаюць і стогнуць мільёны! Ці на гэтым баку яны будуць уміраць, ці на тым—што цяпер да ўсяго гэтага і да ўсіх гэтых людзей шчасьліваму чалавеку Пятру Тадаровічу! У яго ёсьць ціхі кут, з вайны ён выбіўся і больш нічога. Нікога ён чапаць ня будзе і яго ніхто цяпер ужо чапаць ня будзе. Вайна—бядота, няхай сабе бядота агульная, але-ж яму пашанцавала з яе выйсьці. Галоднае жыцьцё дома? Цяпер ён будзе лепш жыць, палкоўнік-жа яго аддзякуе за тое, што ён выратаваў яго. Назаўсёды, значыцца, Пятро Тадаровіч вышаў з шэрагаў шэрых людзей на вайне, нават і так ён як-бы вышаў з усялякіх людзкіх шэрагаў. Ён сам будзе сабе пан. Які ён шчасьлівы цяпер!

Быў пагодлівы адвячорак, калі Пятро Тадаровіч зьявіўся дадому. Накульгваючы яшчэ крыху на хворую нагу, ён падышоў дадому, увесь трасучыся ад вялікае ўзбуджанасьці. Ён сапраўды чуў нават як пахне трухлявы плацец каля хаты, пад чырвонаю арабінаю. Сонца сьвяціла ў сьляпыя шыбы роднае хаціны. Пад паветкаю насупраць хатніх вокан ляжаў лом. Мала яго было, але ён быў складзены руплівою рукою. Пасярод двара нейкія гнілыя, разламаныя начоўкі, ну проста такі, усьцешылі сэрца гэтага чалавека.

— Тата прышоў!—закрычалі дзеці.

І хвілін пяць была радасная ўрачыстасьць. Пасьля адразу чалавек пашоў аглядаць свае вуглы, усе закуткі ў двары. Сям'я не адставала ад яго ні на крок.

З таго-ж самага дня чалавек пашоў у работу. Ён згрэбаў нейкую салому на таку, скасіў нейкі ўзьмежак на агародзе, малаціў нейкі мізэрны ўраджай—так пудоў дзесяць жыта на год намалаціў! А пасьля падаўся да палкоўніцкага маёнтку. Гэта было нават і ня лішне далёка. Там ён цёрся, зьняўшы шапку, на кухні. Яго пачаставалі астачаю ад абеду панскіх слуг. Нарэшце яго павялі да палкоўніка. Той ляжаў на верандзе, а каля яго доктар пераглядаў газэты. Доктар мусіць ужо ведаў гэтую гісторыю, бо далікатна падаўся ў сад.

— Ах, гэта ты,—сказаў палкоўнік.

— Як ваша здароўе, ваша...

«Дзяншчык» цьвёрда і выразна выгаварыў палкоўніцкі чын.

Пра сваё здароўе палкоўнік аднак нічога ня сказаў салдату. Ён некаторы час глядзеў кудысьці паверх усяго, здавалася, што ён раптам

забыўся на салдата і слухае ціхі шум дрэваў у старым садзе. Салдат вокам ня зьміргнуў, стаяў і цярпліва чакаў.

— Ах, гэта ты,—зноў сказаў палкоўнік.—Дык чаго ты хочаш? Зямлю хочаш, ці... ці можа даць табе добрую службу ў мяне пры фабрыцы? У мяне фабрыка ня тут, а ў горадзе, вёрст за дзьвесьце адсюль. А зямля тут, у маёнтку.

— Як ваша ласка будзе.

— Ну дык што хочаш, выбірай. Доўга ня думай. На фабрыку хочаш?

— Вельмі далёка, паночку. Ды нейк у горадзе я ніколі ня жыў.

— Ну дык зямлі?

— Зямля-ж панская тут.

— Тут. А ты дзе хацеў.

— Таксама далёка мне з дому перабірацца. Турбатня вялікая і кішэня ня вытрымае.

— Дык як я табе павінен нарабіць? Ну, гавары!

Салдат анічога ня мог сказаць у тую хвіліну.

— Ты можаш жыць там, а тут зямлю выпусьціць. Ты й гэтак ня хочаш?

— Хачу, паночку, хачу!

— Ну, дык...

Палкоўнік злосны і зьняможаны адкінуўся на падушку з пакутніцкім выглядам заплюшчыў вочы.

Аднак-жа салдат маўчаў. Ён ня ведаў, што гэтак будзе стаяць справа, ён уяўляў сабе палкоўніцкую аддзяку так сабе, адцятую ад усяго. Ён не парадзіўся з жонкаю, з суседзьмі можа нават. З суседзьмі?! Ня з усімі, вядома, суседзьмі: як трапіў у рукі белы білет, пра гэта трэба было маўчаць. Але адзін, ці два з суседзяў, ці з сваякоў, маглі знайсьціся, якім льга было сёе-тое расказаць і пакарыстацца іхняю парадаю ў гэтай заблытанай справе.

Палкоўнік з стогнам прыўзьняў галаву з падушкі і ткнуў пальцам у нейкую кропку. Уваскочыў лёкай.

— Няхай мой камісар,—сказаў палкоўнік,—выдзяліць гэтаму чалавеку з маёнтку пяць дзесяцін зямлі. Бяз грошай. На вечную яго ўласнасьць.

Салдат падзякаваў і пашоў сьледам за лёкаем у камісарскую афіцыну.

Нешта дзён два яшчэ пасьля гэтага Пятро Тадаровіч цёрся ў панскім маёнтку: чакаў усё фармальнае паперкі на зямлю. Сказаць праўду, дык за гэтыя два дні ён апрыкраў там маёнткаўскім службоўцам: усё дапытваўся і правяраў, ці моцная гэта будзе паперка, ці ня трэба яшчэ будзе праз усялякія там гарадзкія канцылярыі праводзіць яе. Даючы яму на рукі паперку на зямлю, яму сказалі, што яна ўжо як мае быць аформлена.

На трэйці дзень, увечары (пазнавата ўжо было) Пятро Тадаровіч вярнуўся дадому. Цэлы дзень ён ехаў з адным салдацкім абозам. Трохі дзіўна яму было, што салдацкі абоз раптам у гэтай мясцовасьці зьявіўся, але і ў лішнюю гаворку з салдатамі не ўдаваўся. Кілёмэтраў за шэсьць ад дому яму трэба было зьлезьці з фурманкі. Ён пашоў пеша. Цяпер

гэта ўжо быў зусім іншы чалавек, як тады, яшчэ нядаўна, калі блытаўся ён пад халоднымі зорамі на пустым полі, ля чорных акопаў. Цяпер ужо на задні плян адышоў ён сам сабе, а клапоты пра зямлю, пра гаспадарку, нёс ён у сабе. Гэтакі ён быў усю дарогу. Але як зьлез ён з фурманкі і прайшоў крыху пад дом полем, адбылося штосьці гэтакае, што нагадала яму ўвесь час, калі ён толькі дбаў як-бы ўратаваць на плячах галаву. У першую хвіліну ён не паверыў, толькі стаў і прыслухаўся. У наступную хвіліну валасы на галаве яго заварушыліся.

Вечар даўно ўжо агарнуў зямлю. Было ціха. Гэтак было ціха, што чуваць было як з палявых дзічак, дзе-небудзь паўз дарогу, падала лісьце на зямлю. Узышоў восенны месяц. Ад гэтага спакойнага сьвятла яшчэ цішэй здавалася на зямлі. Дзесьці далёка брахаў сабака, піснула палявая мыш. І раптам... Але спачатку чалавек не паверыў. Ня можа быць! Вайна асталася далёка, чалавек на векі вечныя выратаўся ад яе. Няхай там хто сабе хоча ваюе, каго сабе хочуць гоняць на сьмерць—што цяпер яму, Пятру Тадаровічу! Яму пашанцавала і ён адгарадзіўся ад усяго сьвету! Але ўжо ў наступную хвіліну ён хапіўся за галаву: сапраўды ён выразна чуў артылерыйскую кананаду. Гукі гэтыя ён добра ведае! Цяпер яму ясна стала, чаму ў гэтай мясцовасьці зьявіўся вайсковы абоз. Як нежывы дайшоў чалавек дадому. На двары ён яшчэ пастаяў, паслухаў. Кананада пачыналася здорава. З гукаў можна было меркаваць, што яна далёка—але-ж яе чуваць, а гэтага тут раней яшчэ ніколі ня было. Дома ўсе спалі і нічога ня чулі. Ён не пашоў у хату, а падаўся на ток, на салому. Ён трывожна прадрамаў цэлую ноч. Раніцою было ціха, але апаўдні з новаю сілай, мацней як уначы, бліжэй значыцца, чуваць было вайну. Яна, значыцца, даганяла чалавека, не давала яму атрапаць ад яе рук! Яна гналася за чалавекам сьвежым сьледам, і нічога іншага чалавек ня мог тут парадзіць.

Можа яшчэ прайшло якіх два ці тры дні. І за гэты кароткі час аж здаецца сама мясцовасьць зьмянілася: зноў пашлі дарогамі ўцякацкія фурманкі і гэта ўжо былі тутэйшыя людзі, з гутаркі можна было адразу пазнаць і з выгляду (раней, быў нядаўна час, ехалі людзі з Польшчы). А яшчэ праз некалькі дзён упартага гарматнага грому дзесьці далёка, войска заняло ўсю мясцовасьць.

Пятро Тадаровіч нацягнуў ужо на свае растрыбушаныя драбінкі верх з пасшываных старых мяшкоў. У тыя дні ён выехаў сохнучы, ныючы, повен пакутнае смагі да жыцьця і чуючы перад сабою адно чорную навісь сьмяртэльнае навалы. У кішэні яго ляжала, добра зашытая, моцнымі ніткамі, паперка на пяць дзесяцін зямлі з панскага маёнтку. Вайна гналася сьледам за ім. Яму давялося зьмяшацца з тысячамі ўцякацкіх фурманак на восеннай дарозе. Як ён не ратаваўся з таго агульнага гора, яно ўсё-адно спасьцігла яго.

3

Наступным годам, а можа і двума, бачылі чалавека на брудных вакзалах, там дзе было цясьней, брудней, чарней, бяздольней. Можна было думаць, што чалавек нічога іншага ня ведае, ніколі ня бачыў—гэтак спакойна і панура ён увечары клаўся спаць дзе небудзь ля сьцяны, на цамантовай заплёванай падлозе або, калі дазваляла надвор'е, на стаптанай

траве, ці на апыленым лопусе. Усю сваю маёмасьць чалавек падсьцілаў пад сябе і падкладаў пад галаву. Часамі яго бачылі, і даволі доўгі час, як ён дзень пры дні стаяў на шумных праходах з працягненаю рукою, часамі чалавек даставаў работу і рабіў вельмі цягавіта. Пануры чалавек любіў работу! А колькі ён зарабляў—пра гэта невядома. Відаць было адно тое, што ён вельмі чорны і нейкі зямлісты. Пры ім быў яшчэ хлопчык. Калі бацька быў на рабоце, або, калі ня маючы работы, стаяў з працягненаю рукою, хлопчык быў дзесьці сам па сабе. Варочаўся да бацькі ён увечары. Спаць яны клаліся разам, акрываючыся ўдвух адным салдацкім шынялём. Пасьля ўсходу сонца бацька ўставаў: ён пачынаў дбаць пра будучыню, ён ня мог згуляць аніводнае хвіліны. Кожная хвіліна павінна была даць што небудзь у скарбніцу тае будучыні.

Гэты чалавек быў нешчасьлівы, але ён не заўважаў таго няшчасьця— гэтак моцна і ўпарта не паддаваўся ён сёнешняму дню, каб прыдбаць сабе тое, што прыдзе пасьля. Ён як-бы не заўважаў самога сябе і ўсяго, што было навокал яго: усё гэта калі небудзь павінна мінуцца, бо нічога-ж няма вечнага. І ня толькі самога сабе не заўважаў чалавек. Было падобна да таго, што ён не заўважае і свайго сына. Так раз на тыдзень папытае яго дзе ён ходзіць і што ён робіць. Сын-жа жыў ужо сваімі інтарэсамі і, здаецца, гэтак сама мала цікавіўся бацькам. Гора зблізкае людзей, гэта факт. Але тут чалавекам апанавала адна ідэя. І ўсё іншае пашло ёй у ахвяру. Гэта была ідэя таго, што трэба перабыць, перагаварыць гэтыя дні і зрабіць сабе тое, за што можна будзе ўхапіцца, калі цяперашняе гора пройдзе. Аднойчы паміж бацькам і сынам адбылося вось што. Сын (яму было цяпер год дванаццаць) ня прыходзіў да бацькі больш за тыдзень. Апошнія дні гэтага тыдня бацька пачаў тужыць—дзе дзеўся хлопец. Хлопец прышоў апаўдні і знайшоў бацьку за вагзалам, на чыгунцы. Бацька біў каменьне вялізарным молатам.

— Зноў работу дастаў?—сказаў хлопец.

— Дастаў,—адказаў бацька.

— Я табе хачу сказаць...—загаварыў хлопец.

— Пачакай,—перабіў яго бацька,—зараз будзе перапынак на полудзень, дык тады скажаш. А то гаварыць пры рабоце нязручна. Старшыня будзе крывіцца.

Хлопец паслухмяна адышоўся ўбок і праседзеў з паўгадзіны на адкосе. Бацька заўважыў, што за гэтую поўгадзіну сын скурыў чатыры папяросы.

— От што,—сказаў хлопец, калі бацька сеў палуднаваць,—я табе скажу, што я зусім заўтра паеду адгэтуль.

— Куды?!—устрывожыўся чалавек.—Хочаш есьці? На хлеб, еш.

— Не, я палуднаваў,—адказаў сын. Я даўно ўжо жыву каля сапёрнае работы. Кожная вайсковая часьць мае пры сабе аднаго-двух гэтакіх як я. А цяпер рота выяжджае адгэтуль, дык і я з ёю.

— А можа яна выяжджае на фронт?—зусім ужо устрывожыўся чалавек.

— Гэта вайсковы сакрэт. Самі салдаты нават ня ведаюць да апошняга моманту... Я ўжо ня буду гэтакі абарванец, як цяпер. Мне салдат шые з старога шынеля, на мой рост шынялец. Таксама будзе гімнасьцёрка, боты, а шапка ўжо ёсьць.

Бацька глядзеў на сынаву галаву і сапраўды ўбачыў новую салдацкую шапку, на хлопчыкаву галаву якраз, а на шапцы салдацкая цэшка.

— Пагоны ў мяне таксама будуць,—пахваліўся малы.

— Як жа ты паедзеш ад мяне? Падумай ты, салдат ганяюць з месца на месца, ты можаш мяне зусім страціць. Можа мы ніколі ня знойдзем адзін аднаго.

— Знойдзем. Я табе буду пісаць, а ты мне адказваць будзеш. А там я затое не галодны. Я салдацкае кашы і баршча ем колькі захачу.

— Гэта то добра, мой сынок, гэта добра, што добрыя людзі цябе кормяць. Але мне страшна цябе пускаць ад сябе.

— Што я тут буду пры табе рабіць? А так я паміж людзей вытруся.

— Ты ў мяне адзін астаўся, з усяе нашае сям'і. (Вочы ў чалавека пачырванелі ад сьлёз). Матку мы сваю пахавалі пры дарозе, як мы ехалі сюды, ад вайны, на ўцякацтва. Праехаўшы вёрст сто яшчэ далей, пахавалі ў адзін дзень тваіх меншых братку й сястру. (Чалавек ужо зусім плакаў). А праз тры дні пасьля гэтага ўжо больш ехаць ня было на чым—конь кончыўся і ўсё на дарозе кінуць трэба было, хто ў такія часы мог купіць у нас усё, што там на возе ляжала. Вайна даганяла нас. Нам трэба было ратавацца.

— Пусьці мяне ехаць.

— Цяпер як мы жывом? Мы цяпер жывом абы пражыць дзень, перагараваць. І што небудзь трэба каб асталося ў нас на той дзень, калі вайна скончыцца, усё ўпарадкуецца, можна будзе вярнуцца дадому, назад і пачаць там жыць пачалавечы. Я табе, сынку, скажу, ты быў я мяне яшчэ зусім малы і мала што можаш памятаць. Мы ўвесь свой век з твоею маткаю і з вамі малымі—(зноў сьлёзы)—ня жылі, а гнілі. Мы жылі на гэтакім маленькім кавалачку зямлі, на якім хіба адно агарод можна было зрабіць, а ня хлеб сеяць. Мы жылі бяз хлеба, без адзежы, як старыя якія.

— Гэтак я цяпер.

— А можна сказаць што й мала лепш... Пасьля мяне забралі на вайну. Няшчасьце на ўсіх людзей найшло: адным ваяваць, другім кідаць усё сваё і выяжджаць ад вайны ў чужы сьвет. Мне было пашанцавала на фронце. Я вынёс з акопа раненага палкоўніка і панёс яго да санітараў. Каб ня я, ён-бы там зайшоўся-б адзін. Палкоўнік быў якраз багаты пан. У яго і маёнткі свае, і фабрыкі свае. Дык ён мне за гэта аддзякаваў: ён мне пяць дзесяцін зямлі адрэзаў з свайго маёнтку. Вось папера на гэтую зямлю. (Чалавек дастаў з-за пазухі паперу, паглядзеў на яе і шпарка схаваў назад). Дык я цяпер зьбіраю кожную капейку, кожны грош. Я лепш галодны пасяджу, а капейкі ня страчу, калі няма работы, я стану, працягну руку і ў людзей прашу, абы мне кожны дзень хоць крыху што небудзь дадаў да таго, што ў нагавічнай паясьніцы зашыта. Бо прыдзе час, пасьля вайны, калі спакойна можна будзе вярнуцца дадому. Там пяць дзесяцін зямлі, свае, уласнае (папера за пазухаю) чакае. Там нанова гаспадарка пачнецца, пагаруецца і што-небудзь выгаруецца. А на пачатак справы патрэбны грошы.

— Дык мы будзем ведаць адзін пра аднаго. Не на век-жа мы разлучаемся.

— Цяпер восень. Я выклапатаў сабе ў камітэце на зіму месца ў бараку. На цябе і на сябе...Я ўжо нават сёньня начаваў у тым бараку. Добра. Дождж на галаву ня лье і вецер ня дзьме. Барак мураваны, раней нейкія крамы там былі. Народу хоць многа там, але перазімаваць там можна будзе. На зіму печы там паставяць. А тымчасам, ня можа быць, каб вайна за зіму ня скончылася. Вайна ўсім у косьці ўелася...

— Ну дык я з табою зранку заўтра яшчэ разьвітаюся. Ты заўтра робіш? Дзе ты будзеш заўтра?

— Заўтра нядзеля, работы няма.

— Дык прыдзі на вагзал зранку. Заўтра наша часьць выяжджае.

Хлапчук паважна і стала сказаў гэта і пабег. Пасьля пашоў паволі, два разы азірнуўшыся на бацьку. Бацька ўжо біў з-за вуха молатам у камень.

Назаўтра зранку чалавек убачыў свайго сына. Гэтае малое хлапчанё мела такі выгляд, як быццам-бы ня будзь ён паміж салдат на вагзале, дык у адзін момант зруйнуецца ўвесь сьвет. Хлапчанё было—у мініятуры салдат расійскай арміі: шынялец, боты (праўда, у адзін той бот можна было яму зараз дзьве нагі ўсаджваць), пагоны з сіняга сукна, учарашняя цэшка на шапцы, шырокая папруга па шынелі пад хлясьцік. Малы з гордаю зьнявагаю да ўсяго, што толькі было перад ім, трымаўся на выцяжку, браў рукі па швох...

— Здароў!—сказаў ён бацьку.

— Не забывай мяне, сынку. Ты яшчэ малы, ты яшчэ дзіця...

Салдаты рушылі на пэрон, малы з імі. Ён нават меў за плячы нешта накшталт салдацкага ранца. Бацька пасьпеў адно разьвітацца з сынам. На пэрон ужо яго ня пусьцілі. Ён вышаў з вагзалу сумны. Штосьці пакутнае цяжка варочалася ў грудзёх яго. Ён чуў цяпер сябе страшна самотным, як-бы сярод мора на гнілой дошцы. Ён чуў як прыходзілі і адыходзілі цягнікі як маршыравалі салдаты, змучаныя коні цяглі гарадзкімі вуліцамі гарматы, ня менш змучаныя людзі, прыбітыя, прыглушаныя, штосьці рабілі каля тэтых гармат, штосьці адзін аднаму загадвалі, гаварылі, злавалі, лаяліся, маўчалі... Восеннае сонца пякло над горадам. Вуліцы былі пыльныя. Народу было на вуліцах поўна. Званілі ў царкве. Гук быў густы, моцны, ня гэтакі як калісьці там, адкуль выгнала вайна. Адчуваньне самотнасьці ў чалавека было большае як тады, калі ён астаўся адзін на вайне ля зруйнаваных акопаў. Ён прабадзяўся з паўдня па горадзе, заходзіў у царкву, стаяў пад гіпнозам імшы, вярнуўся ў барак, лёг на сваё месца і маўчаў. Навокал адчувалася вайна: салдаты, уцекачы, бядота, сьмерць (ня толькі там, на фронце, салдацкая сьмерць, але і тут, яшчэ страшнейшая, у ціхіх кутках, у трантах, у брудзе, у вошах). Ён нічога ня думаў больш у той дзень. Ён ня мог знайсьці ні пачаткаў, ні канцоў, ні прычын—нічому—ні вайне, ні сьмерці, ні голаду. Як муха ў вадзе. Ён нічога не разумеў на сьвеце.

У наступныя дні ён зноў хадзіў на работу. Быў яшчэ больш пануры і з яшчэ большай упартасьцю абмацваў паперку на пяць дзесяцін зямлі за пазухаю і грошы ў нагавічнай паясьніцы.

Ад сына ніякае весткі ён больш ужо ня меў. Можа той і пісаў бацьку што, але бацька ў бараку доўга ня быў. Ён неўзабаве, мокрым і халодным

восенным днём, прамок і захаладзіўся на рабоце. Назаўтра на работу ён ня вышаў, а на трэці дзень быў у вялікай гарачцы. Яму пашанцавала: праз дзён дзесяць яго завезьлі з барака ў больніцу. Там ён і пракачаўся вельмі доўга, нешта аж усю зіму, да самае вясны. Калі адбывалася рэвалюцыя, ён ўжо хадзіў па бальнічным пакоі, падоўгу прастойваў ля вакна, глядзеў на залітыя сонцам тратуары і сьцены. Чалавек быў гэтымі часамі вясёлы. Перш за ўсё рэвалюцыя. Як-бы ён не разумеў яе, якую-б яе ня бачыў, ці праўдзівей, адчуваў, але ведаў ён адно цьвёрда і ясна: яна за яго, яна ідзе на дапамогу гэткім людзям, як ён. Як клаўся ён у шпіталі, ён вельмі старэнна выбраў з паясьніцы грошы, далучыў да іх паперку на пяць дзесяцін зямлі, усё гэта завязаў у хустачку і паклаў пад падушку. Хоць быў ён і ў гарачцы, але на гэта ў яго знашлося яшчэ сілы і яснасьці ў галаве. З гарачкі ён усё гаварыў пра гэтыя грошы, пра пяць дзесяцін зямлі, пра дамоўку, пра тую часіну, калі ён зноў возьмецца націраць спакойна мазалі на руках і натах і ціха сабе ліць сёмы пот на зямлі. Больш нічога яшчэ ня трэба. І нікога яму ня трэба. Увесь сьвет па сабе і ён па сабе. І от прышла аднекуль рэвалюцыя. Што такое гэтая рэвалюцыя? Яна ёсьць дадатак да грошай у нагавічнай паясьніцы і да паперкі на пяць дзесяцін зямлі. Цар ваяваў—цара скінулі. Буржуазія была багатая, яна магла нават здароваму салдату выстарацца белы білет. Яна ўсё можа! А бедны, просты чалавек гараваў. Дык рэвалюцыя дала, ці дасьць па шапцы гэтай самай буржуазіі, на карысьць беднаму чалавеку. Дык няхай жыве рэвалюцыя! І Пятро Тадаровіч кожны дзень абмацваў пад сваёю падушкаю малюпаценькі пакуначак ў бруднай насатцы. Там былі папяровыя грошы, але найбольш яны былі перагнаны на золата. Як і дзе чалавек даставаў гэты мэтэль—ён сам ведаў. Ратуючыся сам у сабе, з сабою і сваімі спосабамі ад усялякае навалы, ён выпрацаваў у сабе панурасьць, праз панурасьць праф́ільтравалася жалезная практыка.

Ужо калі вышаў ён з шпіталю, горад кіпеў першымі месяцамі рэвалюцыі. Чалавек ахвотна і з цікавасьцю хадзіў слухаць на мітынгі, сам адчуваў у сабе тую самую рэвалюцыю, праўда, па свойму і з вялікаю радасьцю бачыў, што сапраўды вайна дайшла да канца. Зараз ачысьціцца ад вайны тое месца, адкуль ён родам, дзе тыя пяць дзесяцін яго ўласнае на векі вечныя зямлі. А да гэтае зямлі рэвалюцыя яшчэ дадасьць больш зямлі. Як тады ня жыць чалавеку. У такія хвіліны чалавек быў блізкі да таго, што заплача: ён думаў пра загубленую на уцякацтве сям'ю. Ён астаўся адзін! Адзіны жывы сын яго прапаў дзесьці бяз вестак! У яго вачах паўставалі тыя хвіліны, калі канулі на дарозе яго малыя дзеці, яго жонка—матка гэтых дзяцей. Няхай жыве рэвалюцыя, яна скончыла вайну, яна супроць тае буржуазіі, якая ўшчала вайну! (Пра гэта ён ужо наслухаўся). Зараз ён рушыць дадому!

Ён ня ведаў таго, што ў барак яму прышло было за зіму некалькі лістоў ад сына. Але ў бараку думалі, што яго ўжо няма жывога. Калі-б нават думалі і інакш, дык ня ведалі дакладна ў якім шпіталі яго шукаць. Ды, урэшце, хто гэта будзе браць на сваю галаву, ці праўдзівей, на ногі, гэтакі клопат? У лісты тыя марнавалі, тубілі. Чалавек, як вышаў з бальніцы, заходзіў у барак, але нічога там не дазнаўся. Цяпер ён перабраўся жыць у іншы канец гораду.

4

Ужо ў вайну з белапалякамі той мураваны барак быў зруйнаваны ўшчэнт. Усе тыя кватэры, ля вагзалу, былі папалены і паўзрываны. Пятро Тадаровіч гэтага ўжо ня бачыў. Яго тут ужо больш ніхто не спатыкаў пасьля таго, калі ён пытаўся ў бараку пра сына, або пра лісты ад яго.

Раз увосень, калі канчалася вайна, малады чырвонаармеец хадзіў у гэтым месцы і прыглядаўся да асобных будынкаў, што нейкім парадкам асталіся пасьля гэтакае калатні. Ён нічога тут не пазнаў, нават самы вагзал стаяў як шкілет: бяз вокан, без страхі, абсмалены, абкураны. Цягнікі хадзілі, але спыняліся яны ўжо крыху далей, дзе дачасу выбудавалі нейкую паветку з дошчак. Пад гэтаю паветкаю малады чырвонаармеец і чакаў раз падвечар свайго цягніка. Ён быў не адзін. Нешта было з ім яшчэ чалавек трох вайскоўцаў, старэйшых за яго. Заходзіла сонца, была восень, суха было, ясна. Наводдалёк шумеў горад. Адгэтуль відаць былі маўклівыя каміны спыненых заводаў, разбураныя вайною муры. Сьвежыя сьляды вайны яшчэ не зацягваліся часам і чалавечаю працаю. На ўзгоркаватым полі, за горадам, часамі відзён быў чалавек з плугам. Праходзілі людзі сьцежкамі ў поле і ў горад...

Паміж вайсковымі адбылася гэтакая гаворка:

— Я хадзіў, хадзіў,—сказаў самы маладзейшы чырвонаармеец і дарэмна.

— Я табе казаў,—адказаў другі,—гэтулькі часу прайшло і вайна гэтак тут пастаралася. Ты або неразумна-упарты, або наіўны як дзіця.

— Ты нічога не разумееш, каб у цябе самога што-небудзь было падобнае, тады-б ты мог зразумець.

— Я і так разумею.

— Не, не разумееш. Ты сабе можаш уявіць, што я, скажам, зусім забыўся на свайго бацьку, ну, зусім, ніколі нават і не ўспамінаю яго. А ён-жа пра мяне думае...

— Не, я гавару не пра гэта, а пра тое, што ты ўсё-адно ня мог яго так знайсьці і гэта сам наперад ведаў, а аднак пашоў вандраваць па попелішчах на цэлы дзень, нават больш.

— Я распытваў, заходзіў у тыя сем'і дзе яго ведалі... Але ня гэта важна тут у мяне. Я і сам ведаў, што не знайду яго, але...

— Але сам сабе давёў, што шукаў яго, што сумленьне твае перад бацькам чыстае?

— Няхай сабе і гэтак. Справа, бачыш, вось у чым. Ты не забыўся яшчэ, вядома, калі мы забіралі тую мясцовасьць, дзе было вельмі шмат партызанаў. Там, дзе нам было-б вельмі цяжка, каб не памаглі нам партызаны. Дык от у той мясцовасьці праходзіць гасьцінец. Памятаеш? Мы з табою ляжалі ўначы ля самага гасьцінца, у мокрай ад расы траве, пад змрочным сьвятлом маладога месяца. Там ля дарогі ляжала куча каменьня, у тым месцы, дзе палетак узьбягае, здаецца, на самы гасьцінец. Я табе тады быў паказаў на тое каменьне, а ты быў падумаў, што я там заўважыў нейкі рух і пачаў прыглядацца...

— Памятаю. Ну ты мне тады гаварыў, што там пахаваны твае малыя брат і сястра, каля тых каменьняў.

— Ты пачуў гэта як факт. І гэта зусім натуральна. Але мне гэта больш як факт. Я тады быў малы, але самы большы з дзяцей майго бацькі. Я памятаю ўсё. І гэтае «ўсё»—трэба, каб ты зразумеў. Чалавек хавае сваіх дзяцей, зараз двое. А за некалькі дзён да гэтага ён пахаваў сваю жонку—маці гэтых дзяцей. І от, калі ён ужо засыпаў сваіх дзяцей зямлёю, калі ўжо назьбіраў каменчыкаў і на гэтай магіле, гэтак як рабілі яго бацькі і дзяды, выкладыў з гэтых дробных каменяў крыж, тады глянуў на мяне, на дзіця, на ўсё тое, што асталося ад яго сям'і. Справа ня ў тым, што ён плакаў, ці ня плакаў, што ён енчыў, кідаўся на гэтую магілу тварам. Справа ў тым, што ён быў як малое дзіця. Ён анічога не разумеў, што гэта з ім і з людзьмі робіцца. Ён тады, паглядзеўшы на мяне, сказаў мне, гэта я назаўсёды памятаю: «Чалавека апаноўваюць з усіх бакоў няшчасьці і хто здолее выратавацца, той шчасьлівы. А таксама трэба спагадаць людзкому гору. Цяпер нам будзе добра, каб хто нам, сынку, з табою паспагадаў». Мы ў той дзень да самага вечару прасядзелі з бацькам ля гэтае магілы. Я, малы, назаўсёды, памятаю тое месца: палосу вёсак, глухі горад непадалёку, камяністы ўзгорак, на ім кучка хвойнiку і ўбаку маёнтак. Я табе, пасьля тое ночы паказваў той маёнтак. Мясцовасьць тую я пазнаў адразу, як толькі наша часьць падышла была тады і злучылася з партызанамі. Але я адышоў ад таго, пра што расказваю. Дык от, як сонца пачало заходзіць, мы з бацькам сабраліся рушыць далей у дарогу. Вайна гналася сьледам за намі. Мы паехалі на сваім здохлым канючку. Памятаю, я сядзеў, унурыўшыся, у лахманох, бацька ў перадку. Я ўсё, памятаю, хацеў дачакацца зручнага моманту, запытацца ў бацькі, калі мы і дзе зноў спаткаем і возьмем з сабою сваіх тых, што пазакопвалі ў магілах пры бітай дарозе, але ўсё баяўся запытаць, бо ведаў, што бацька ад гэтага яшчэ горш гараваць пачне. А ў гэтым кірунку ішлі тады мае дзіцячыя думкі таму, што калі ўмірала на возе маці, яна сказала мне: «Ня плач, маё дзіця. Я гэта на кароткі час пакіну вас, а пасьля, нават хутка, мы зноў спаткаемся». От і ўсё, чым яна магла ў тую страшэнную хвіліну пацешыць мяне. Пекла гэта ці не, калі цэлыя пакаленьні гэтак жывуць і ўяўляюць сабе сьвет? Сама што мы выехалі і далучыліся да цэлага шэрагу ўцякацкіх незнаёмых фурманак, як убачылі што з маёнтку на тракт выяжджаюць два аўтамабілі. Бацька мой у гэты момант гаварыў мне: «Што-ж, хто багаты, таму што! У таго ніхто не памрэ гэтак у дарозе. Чорт яго ня возьме гэтакага. Таму ў горла мядовыя рэчкі самі цякуць. Таму вайна ня страшна». У гэты самы момант бацька, яшчэ ня скончыўшы гаварыць, раптам змоўк і рвануў з галавы шапку. Крыху прыўзьняўся з свайго месца і скланіўся з прыніжанасьцю маладога чалавека перад вялікім. Гэта два аўтамабілі праяжджалі паўз нас. Здаецца чалавек з пярэдняга аўтамабіля пазнаў майго бацьку, бо (я тады гэта добра заўважыў) кіўнуў галавою на яго прывітаньне. Але ня спыніўся. Аўтамабілі адно бліснулі паўз нас. Бацька шукаў разрыўкі. Ён ішоў з суседам па фурманцы збоку дарогі і расказваў яму, што гэтага пана ён выратаваў на вайне нядаўна. Пан гэты палкоўнік нядаўна быў, а цяпер мусіць ад вайны з свайго маёнтку выехаў. Але чаго ён з гэтага маёнтку выехаў?

— А гэта-ж таксама яго маёнтак,—адказаў сусед.—Я ведаю. У яго маёнткі скрозь паўз гэты гасьцінец.

— Дык вайна ўсё яго маёнткі пазаймае.

— Халера яго ня возьме. У яго фабрыкі па гарадох. І банкі пад яго абладаю.

— Праўда, чорт яго ня возьме,—стала згадзіўся бацька.

Я не магу ня шукаць бацькі. Я павінен яго знайсьці. Мы от скончылі вайну. Я адчуваю цяпер сябе гэтак, як можа адчуваць сябе гаспадар на разбуранай гаспадарцы. Ён ведае чаму і як разбурана гаспадарка, як яе падняць на ногі і з чаго пачынаць. І я цяпер думаю пра свайго бацьку гэтак, як калісьці напэўна ён думаў пра мяне, калі я, малое дзіця, адно асталося на яго растрыбушаным возе. Тут можна сказаць больш: спрадвеку гаварылі: «Краіна—маці, у сям'і маці, царква—маці, традыцыі бацькоў—калі не глядзець на ўсё гэта з таго пункту гледжаньня, што кожнае новае пакаленьне вышэй стаіць за мінулае, за гэтую «маці», дык гэта ня крок наперад, а назад. Я шукаю цяпер бацькі, думаючы пра яго гэтак, як можа думаць бацька пра малое дзіця...

— А можа ён цяпер нават апярэдзіў цябе. Рэвалюцыя і новая вайна прайшлі ўжо з таго часу. Ня жыў-жа ён у паветры...

Яны канчалі гутарку ўжо ў цягніку.

5.

Пятро Тадаровіч назаўсёды пакінуў у памяці хмурны дзень позьняе вясны, калі ён зьявіўся «дадому». Хаты ён там не знайшоў, ледзьве пазнаў тое месца, дзе яна калісьці стаяла. Цалюткі той дзень ён перасядзеў на камені. Камень астаўся на месцы, раней ён падпіраў з вуліцы хатні вугал. Ён кідаўся то ў вялікую роспач, калі думаў пра адзінага свайго сына, які дзесьці «бадзяецца па сьвеце», думаў пра сям'ю, што загінула на чужых дарогах, пра сваё адзіноцтва; то апаноўвала яго радасьць і ўздым да працы і дзейнасьці, калі абмацваў ён у кішэні грошы і паперку на пяць дзесяцін зямлі. Цяпер трэба пачынаць усё спачатку.

І ён пачаў усё спачатку, адзін. Дзень той першы прайшоў як-бы ў нейкай суглядальнасьці. Зьмеркла. Ён сядзеў, пасьля ўстаў і пашоў дарогаю. Вярнуўся назад, выбраў месца на зямлі, лёг, прадрамаў сяк-так ноч, узьняўся раней за сонца і пакінуў назаўсёды тое месца. Ён падаўся на месца тых пяці дзесяцін. Палова маёнтку была зруйнавана, але пан пачынаў ужо яго адбудоўваць. Зямлю сваю ён атрымаў, як толькі паказаў палкоўніцкую паперку. Але самога палкоўніка ён ужо не застаў у маёнтку. Якраз ў тыя самыя дні палкоўнік выехаў камандаваць палком легіянэраў. Пачыналася савецка-польская вайна.

Пятро Тадаровіч вельмі шпарка выкапаў сабе зямлянку, на тэй сваёй зямлі. І як толькі начаваў у ёй першую ноч, адчуў, што гады прайшлі, сям'я загінула, вялікая самота пануе над ім, што ўсё-адно ня ўцёк ён ні ад вайны, ні ад усіх іншых няшчасьцяў, гэтыя няшчасьці якраз у той самай меры навісалі над ім, як і над усяею рэштаю людзей на сьвеце. Як быццам-бы ўжо нейк і ня цікава яму стала займацца гэтымі пяцьма дзесяцінамі зямлі. Нашто яму ўсё гэта? Але ён ня мог сядзець рукі склаўшы, ды і трэба было жыць. І ён варушыўся на сваіх пяці дзесяцінах. Ён пусьціў у ход з кішэні дарагі мэталь—сваю кроў і мазалі і паставіў нейкую хаціну; у першы год пасеяў палавіну поля, набыў нейкага ка-

нючка. Ён чапляўся за зямлю, за традыцыі працавітага простага чалавека, за жыццё. Ужо да таго моманту, калі вайна была на пераломе, у самыя гарачыя яе часы, ён ужо меў сабе другую жонку—добрую працавітую жанчыну. Усё пайшло латвей; вырастала пэрспэктыва новае сям'і. Чалавек ажыў, забыўся на свае ранейшыя сумныя трывогі. І зноў ён стараўся ня думаць пра вайну. Няхай сабе ваююць! На ўсякі выпадак ён яшчэ хаваў белы білет з ранейшае вайны. Але аднойчы ён зноў пачуў гарматны гул. А праз некалькі дзён выехала з маёнтку панская сям'я. І толькі. Больш ніхто не выяжджаў, хіба адно панскія ня простыя слугі. Пятро Тадаровіч усё яшчэ думаў, што вайна неяк пройдзе паўз яго. Але аднойчы зранку легіянэры выгналі яго ў абоз. Ён пачаў быў адмаўляцца, але нейкі старшы над гэтымі салдатамі (чына Пятро Тадаровіч ня ведаў) сьцябануў яго нагайкаю цераз плечы. Цяжарная жонка яго кінулася ратаваць мужа, але яе той самы начальнік зьбіў гэтак, што яна ледзьве дапаўзла да пасьцелі. Так ён і пакінуў яе зусім хворую, бяз догляду. Ён павёз нейкае вайсковае дабро. Яго мучыла думка пра хворую жонку, пра яе цяжарнасьць, пра яе адзіноцтва—мучыла тое, што зноў вайна ня мінула яго; чапае няшчасьцё ўсіх людзей, чапае і яго. Раз уначы ён паспрабаваў уцячы. Ён ціха вывеў з аглабель каня, як усе паснулі, правёў яго крыху, а пасьля паехаў конна на ім. Яго заўважылі, вярнулі і зьбілі да паўсьмерці. Так білі, што ён паспрабаваў, сьцяўшы зубы, бараніцца: ён пхнуў кулаком у грудзі вайсковага начальніка. Пасьля гэтага ён сам ужо далей ехаць ня мог. Каня і фурманку пагналі без яго, а ён праляжаў дзён тры ў кустох ля дарогі, а пасьля пачаў блытацца па ўсёй мясцовасьці, ня могучы прабіцца праз фронт туды, дзе была яго хата і дзе ўжо стаялі бальшавікі. Дабіўся ён дадому праз ня малы час, калі ўжо зноў легіянэры занялі тую мясцовасьць. Там ён знайшоў жонку зусім хворую—зьбітая тады вайсковым начальнікам, яна нарадзіла нежывое дзіця і сама з таго часу ледзьве хадзіла. На трэці дзень пасьля таго як Пятро Тадаровіч явіўся дадому, хату яго абкружылі вайскоўцы. Хату гэту вінавацілі ў тым, што ў ёй мелі прытулак партызаны: хата стаяла за маёнткам, ля лесу, з яе стралялі па маёнтку тады, калі з яго выяжджаў на вёску карны атрад польскае арміі.

— Мяне тады нават дома ня было,—пачаў прасіцца Пятро Тадаровіч.

— Значыцца ты сам недзе з імі быў!

Чалавека забралі і пагналі нямаведама куды.

6.

У тысяча дзевяцьсот трыццаць другім годзе, зімой, даволі такі староваты, але яшчэ моцны з выгляду, чалавек, хадзіў па панскіх дварох, апытваюць, ці ня можна дзе астацца за парабка. Мясцовасьць была—паўднёвая ачстка Заходняй Беларусі. Чалавек хадзіў доўга, нарэшце яму пашэнціла: за парабка яму нейк усё-ж удалося астацца. Ён закватараваў у агульнай парабчанскай афіцыне—сям'і ў яго ня было.

— Дзе-ж твая сям'я, чалавеча!—запыталі ў яго парабкі.

— Ат,—адказаў чалавек,—няма сям'і. За вайны ўсё пагінула. Я ад вайны ўцякаў, па Расіі бадзяўся...

Парабак быў гэтакі самы, як і ўсе. Гэтак сама рабіў, гэтак сама бедаваў, што можа давядзецца астацца без работы, бо зьбяднелыя людзі прагнуць абы дзе астацца на службу, абы не памерці з голаду, а работы нідзе няма. Дык парабкам зьменшваюць і так малы заработак. У каго сям'я, дык хоць кладзіся ды канай.

— Дык чаго ты вярнуўся сюды? Парабкаваць?

Чалавек не расказаў пра тыя пяць дзесяцін зямлі. Ён гаварыў гэтак:

— Тут таксама людзі патрэбны.

— Нашто яны тут, і так рабіць няма чаго,—ні то жартаваў, ні то стала сказаў раз хтосьці.

Парабак загаварыў:

— Работа ёсьць, колькі хочаш. Адно рабі.

— Хіба панскія двары паліць? (Нібыта жарт, але зусім ня жарт).

— Нашто паліць. За гэта па астрагох цягаць пачнуць.

— А каб не цягалі?

— Дык тады і паліць ня трэба было-б.

Так і дайшлі з гаворкі, неўзаметку, да таго што трэба паліць панскія маёнткі.

— Чаго-ж ты, усё-такі, варочаўся сюды, чалавеча? Калі варочаўся, дык, значыцца, дамоўку, тут маеш. Дзе-ж яна, што ты ў парабкі пашоў?

Чалавек, калі ўжо зжыўся добра з усімі парабкамі, калі ўжо ўведаў усіх, расказаў усё як мае быць пра сябе.

— Мяне як пагналі былі, другі раз, дык жонка памерла, з нуды, з хваробы пасьля няжывога дзіцяці. Я думаю, што хата мая ўжо не стаяла доўга на тых пяці дзесяцінах зямлі. Калі я на трэці год вярнуўся, пяць дзесяцін адышлі пад асадніка. Я стаў жабрак. Я пашоў па сьвеце шукаць работы. Меў я крыху работы ў горадзе. Пасьля сюды падаўся. Нічога цяпер ня маю. Рукі свае адно.

— Каб ты ведаў, што давядзецца табе гэтак, дык не ратаваў-бы тады на вайне таго палкоўніка?

— А можа-б ты, чалавеча,—сказаў другі,—цяпер як небудзь дабіўся да таго самага палкоўніка. Ты-ж яму быў тады зрабіў, не жартуючы сказаць, вялікую ласку, як сам расказваеш. Няхай ён цяпер цябе нанава аддзякуе. Ён астаўся, з твае ласкі, жывы, каб панаваць, а ты яго выратаваў, каб гараваць. Ліха яго ня возьме, калі і цяпер табе дасьць як жыць на сьвеце. Ён цябе павінен успомніць, дабіся адно да яго. Жыве як ў раю. Магнат. Маёнткі, фабрыкі.

— Дык можа ён мне паможа каб не гараваць на сьвеце. Ну, дык што з гэтага? Я пакіну, скажам, гараваць, але-ж табе ад гэтага ня стане лепш. Мільёны людзей гаруюць, так і астануцца гараваць. Так, ці не?.. Вы ведаеце, што цяпер вырабляюць яго гэтыя фабрыкі, фабрыкі гэтага самага майго знаёмага пана палкоўніка? (Ён цяпер напэўна ўжо ў большых чынох). Ён сваю фабрыку пусьціў на выраб вайсковых матар'ялаў. Чаго ён, значыцца, хоча? Вайны. Каму вайна, сьмерць і гора, а яму заработак. Думайце самі...

Парабак ня ўбыў доўга на адным месцы. Неўзабаве ён ужо зноў хадзіў па маёнтках, шукаючы службы, і па вёсках, шукаючы работы. Пасьля ён быў нейкі час у горадзе— і там усё шукаў работы.

Раз загарэўся панскі маёнтак. Праз тры дні згарэў другі. Каля таго самага часу сяляне выгналі з вёскі падатковага чыноўніка. Карны атрад адразу зьявіўся на месца. Ён арудаваў шмат дзён і выехаў пасьля ўжо таго, калі спустошыў і ажабрачыў людзей. Як толькі атрад выехаў, адразу-ж зьявіўся туды, неўзаметку, той самы парабак.

— Работы ў горадзе я не дастаў,—сказаў ён,—буду спрабаваць шчасьця зноў тут.

Праз некалькі дзён зноў загарэўся панскі маёнтак.

Тае самае зімы, пад вясну, на хэмічнай фабрыцы, у горадзе, баставалі рабочыя. Да хэмікаў далучыліся рабочыя ўсіх гарадзкіх фабрык і заводаў. Шматтысячная дэманстрацыя сышлася на пляцы і стала на мітынг. Пасьля мітынгу, калі ўжо зьявілася войска і паліцыя, вышаў вялікі вайсковы чын. Ён хацеў штосьці сказаць.

— Я гавару вам ад імя гаспадароў тых прадпрыемстваў, дзе вы робіце забастоўкі, ад імя арміі Жэчы Паспалітай і ад імя дзяржаўнае ўлады...

Камяні і кавалкі цэглы пасыпаліся ў яго. Ён шпарка рушыў у свой закрыты аўтамабіль. Дэманстрацыя лінулася ў бакавыя вуліцы. У першым шэрагу першай калёны ішоў Пятро Тадаровіч. Ідучы ён гаварыў свайму суседу:

— Я яго адразу пазнаў. Гэта той самы палкоўнік. Мне страшна захацелася кінуцца да яго і палажыць яго на месцы. Я яго калісьці выратаваў, я яго і забіў-бы.

У тыя самыя дні, на тым месцы, дзе калісьці быў той ушякацкі барак, чалавек праглядаў газэты. Ён сядзеў у малым пакоі. З вакна відаць быў даўно ўжо адбудаваны вагзал. На месцы калішніх прывагзальных драўляных дамкоў і хат быў заліты асфальтам пляц. На месцы барака і ўглыб вуліцы, вырас вялічэзны хэмічны завод. Чалавек, што праглядаў газэты, сядзеў у дырэктарскім габінэце гэтага заводу. Перад ім ляжала зводка заказаў на штучныя ўгнаеньні. Спачатку ён толькі праглядаў газэты, пасьля палажыў газэту на стол і пачаў чытаць пра паўстаньні, забастоўкі, дэманстрацыі, расстрэлы за межамі. Прачытаўшы, ён задумаўся. Пасьля ціха сказаў, апусьціўшы галаву на рукі:

— А бацька ўсё калісьці думаў пра тыя пяць дзесяцін зямлі... Калі жыве ён, дзе і як мне знайсьці яго?

Юл. Таўбін.

ЗЛУЧАНЫЯ ШТАТЫ

(*З кнігі „Рака Місісіпі“*)

1

Зорамі засыпаны
шуміць над Місісіпі
штандар Штатаў
сіні, як сон.
Два камэрсанты
сухімі галасамі
сьпяваюць на палубе
пад патэфон:

„Злучаныя Штаты Паўночнай Амэрыкі!..
Пяруны зьбіраюцца над вашай галавой.
Маладыя
морскія афіцэрыкі
высака трымаюць
штандар твой.

Штандар рыс і зор,
сьцяг скалістых гор—
сіні і стракаты,—
Каліфорнія і Мэн,
Прэзыдэнт і палісмэн,—
вось! вось!
Злучаныя Штаты.

Уздоўж па рацэ мы вязем тавары,
чорны вугаль і белы рыс.
Пакупцоў разьвеяла, як нашы мары,
каморкі Амэрыкі корчыць крызыс.

Сьцяг палос і зор,
сьцяг Пяці Вазёр,
сіні сьцяг Палаты...
Шолах шын
і рух машын,
Вашынгтон і Віскансін—
вось! вось!
Злучаныя Штаты!

На біржах робіцца нешта панічнае.
Газэты прыносяць жахлівыя навіны.
І няма на тое,
каб сонца
спыніць,
другога
Ісуса Навіна.

Штандар зор і рыс,
золата і рыс,
чым ты не багаты?
Алабама, Дэлявар
і тавар,
тавар,
тавар,—
вось! вось!
Злучаныя Штаты.

Дай нам сілы, нацыя, у гэты цяжкі момант!
Настаў камуністам доўгі нос!
Каб зноў
усё было па старому,
каб дывідэнд, як на дражджах, рос.

Сьцяг палос і зор,
прарабі нам тор
і сарві загаты!
Крызыс, крызыс душыць нас,
Калярада і Тэхас.
Нас! Нас!
Злучаныя Штаты!“

2

Зорамі абсыпаны
шуміць над Місісіпі
штандар
штатаў,
сабраных па каліве.

Два качагары
галасамі асіплымі
сьпяваюць,
у топку падкінуўшы паліва:

„Як табе сьпіцца,
рыжы Морган?
Колькі даляраў
за сёньня выспаў?
Каб табе вочы,
даражэнькі Морган,
Гэты агеньчык
высмаліў.

Злучаныя штаты—
чысты рай!
Проста кладзіся
і падбірай
І цягні даляры дахаты...
Хіба мы не Морганы,
любы мой сын,
Хіба не ясі ты
маргарын?
Дык услаўім
Штаты!

Слава табе, Морган!
Слава табе, „росквіт“!
Сытныя паштэты
ляцяць нам у рот.
... Пашукай
на вуліцах
агрызка папяроскі,—
вось табе дарожка
ад варот!..

Грузы прыплываюць—
задыхаецца рака...
Параходы хлеба,
лайбы малака—
штандары
Штатаў
падняты!
— Выкінулі з працы,
любы мой сын...
Хай цябе накорміць
дзядзька Джын*)—
Злучаныя штаты!

*) Джын—гарэлка. Сухі закон у Амэрыцы прыкрывае агульнае п‘янства.

Слава табе, Гувэр,
вялікі прэзыдэнт!
Ты ў нас паблажэеш з твару!
Каб табе дастаўся кожны цэнт
Так, як дастаецца качагару!

І ты нас не падманеш,
сукін брат—
чулі мы мароку—
дэмакрат,
Усе вы дэмакраты!
Пасядзі ў куточку,
любы мой сын.
Я вярнуся ў хату...
праз...
некалькі гадзін...
Ну...
*Не забывайся
пра Штаты.*

Што ты зажурыўся?
Сьцісні кулак...
Рукі
на куркі
вінтовак!
Мы цябе падстрэлім,
стракаты хіжак,
штандар
беспрацоўя
і галадовак.

Абцяры сьлёзы,
любы мой сын,
Бацька твой ня вернецца,
ты цяпер адзін...
„Мы з табою дойдзем расплаты...
Падкідай у топку
жару, качагар...
Мы паставім кропку.
Будзе вам прыпар.
Мы цябе раззброім,
сьцяг драпежных зор,
мы вас перакроім
на савецкі ўзор,
Злучаныя Штаты!“

Менск—Мсьціслаў
1-8—V 1932

Крапіва

МЯДЗЬВЕДЗІЧЫ

(Раман)

КНІГА ПЕРШАЯ

(*Працяг*)

ШУКАЙ ВЕТРУ Ў ПОЛІ

Коняй шукалі трэха ня цэлы дзень. Некаторыя павАрочаліся адвячоркам, калі сонца, стомленае і пачырванелае, спаўзло ўжо на самыя стрэхі Дымаўкі, а некаторыя дык і зусім на зьмярканьні. Прайшлі па ўсіх дарогах мо' на вёрст дзесяць ад Мядзьведзіч. Пыталіся ў вёсках і па дарозе ў людзей: ці ня чулі, можа хто моцна ехаў уночы цераз вёску, ці ня бачылі вось такіх коняй. Ніхто ня чуў і ня бачыў. Абышлі ўсе закануркі паблізу вёскі—можа дзе дачасу зладзеі кінулі коні. Нідзе нічога не знашлі. Спачатку яшчэ была сякая-такая надзея: ад хлява Соміка па сьцежцы на прыгуменьне і далей па загуменьню пашоў сьвежы сьлед Сомікавага каня. Конь яго быў падкуты на перад і гакі ў падковах былі не кавальскай работы, а купленыя, штыфтавыя, што прышрубоўваюцца. Ад іх на цьвёрдай зямлі заставаліся круглыя ямачкі. Сьлед гэты павёў па загуменьню, а далей цераз поле ў лес, трохі прайшоў каля лесу па дарожцы і раптам зьнік. На мху і шыпульках у лесе ніякіх сьлядоў нельга была ўбачыць.

Заходзілі да Жыгулы, хто жыў на хутары сярод лесу.

— Ці не заходзіў хто да цябе ўчора ўдзень ці вечарам? Ці не праяжджаў хто ўночы каля цябе?

— Не, мужчынкі, ніхто не заходзіў, і не праяжджаў ніхто. Сабакі маўчалі цэлу ноч. Там тае ночы дык з вечара завінуліся моцна брахаць—мусіць воўк блізка падышоў. Я ўзяў стрэльбу ды разы два пужнуў, то яны й супакоіліся. Ня іначай—воўк. А гэтай ночы, усю ноч спакойна было,—хлусіў Жагула, не маргнуўшы вокам.

Прышлося яму верыць, хоць Пятруся Кухара і цюкнула, што Жагула занадта спакойна ўжо гаворыць пра ўсё гэта, нібы ён загадзе да гэтага падрыхтаваўся, што Манька Жагулава нешта вельмі вёртка вільнула за дзьверы сваім гладкім азадкам, што ў старой Жагуліхі, якраз на той час у печы дровы раскаціліся і яна так старанна ўзялася іх папраўляць, аж

нават і ня чула, аб чым гаварылася ў хаце. Але-ж сілаю за язык не пацягнеш; верыш ня верыш, а нічога ня зробіш.

Паварочаліся людзі дадому ні з чым. Моцна прысьцігнула гора. Здавалася, канца і краю няма яму і ніколі ад яго не адкараскацца. Але пераносілі яны гэта гора па-рознаму. Пятрусь Кухар маўклівы, з глыбока запалымі маркотнымі вачыма, аж згорбіўся нек за гэты дзень, нібы непамернае гора ўсім сваім цяжарам гняло яго да зямлі. Ён нікому ня скардзіўся, ні на каго не наракаў і ні з кім не хацелася яму гаварыць. Цяжкія думкі ахінулі яго галаву і ня відаць было праз іх ніякага прасьвятленьня.

Баранок-жа ня мог вытрымаць свайго гора сам-на-сам. Ён ішоў па вёсцы, прыпыняўся каля кожнай чародкі людзей, кожнаму, каго сустракаў на вуліцы, расказваў пяты, дзясяты, дваццацы раз, як ён усё лета замыкаў хлеў і каня на начлег ня пускаў, як сапсаваўся замок, і як якраз у гэты час укралі яго каня. Сам ён бедаваў, людзі яго шкадавалі і памагалі бедаваць і ў гэтым ён меў сабе некую палёгку.

Зусім інакш трымаўся Сомік. І тое, што шкада было каня, і стома ад хады нашча праз цэлы дзень—усё гэта танула ў яго непамернай злосьці. Яна поўніла ўсю яго істоту, пералівалася цераз берагі, пырскала, біла фантанам. Злосьць гэта павялічвалася яшчэ, што ня было таго, на каго яна павінна была наваліцца. Выходзячы ў пошукі, ён моцна штурхануў жонку, якая сказала яму слова напоперак, ці проста адважылася нешта параіць. Увесь дзень ён кляў на чым сьвет стаіць члена сельсавету Язэпа Ганскага, што той не глядзіць, каб варта была на сяле; крыў наогул усю савецкую ўладу, што яна толькі ўзяць у селяніна можа, а ня можа рады даць разбойнікам ды зладзеям, якія ня даюць спакойна пажыць на сьвеце. Пад вечар ён—здалося яму—знайшоў вінаватага, на якога і накіраваў усю сваю злосьць. Калі ён перад зьмярканьнем увайшоў у вёску, дык яго прарэзьлівы тонкі голас загайсаў па ўсёй вёсцы, нэрвуючы нават найбольш спакойных. Яго тонкія, пабялелыя губы, ледзь прыкметныя ў агністарыжым кароткім шчаціньні барады і вусоў, былі запенены, на твары скакаў і дрыжэў кожны мускул, трапяталася кожная рыса.

— Зладзюгі! абармоты! астрожнікі! згубіцелі! Усё сяло за сьведку запішу, усе скажуць, што Наздрэйкі коні пакралі,—крычаў ён, ідучы па вуліцы і грозячы ў паветра кулакамі.—Усе ведаюць, што яны падлогу ў магазыне ўзадралі ды дошкі пакралі, што яны снапы ў мяне з азяроду пацягалі, што ня іначай яны і сала Тарасікава з сьвірна пакралі. І коні таксама іх рук ня мінулі.

Людзі выбягалі, пачуўшы яго крык, на вуліцу. Некаторыя спачувалі, а больш дзівіліся, і ня ведалі—ня то верыць яму, ня то не. Можа і сапраўды ён знайшоў якія небудзь доказы на Наздрэйкаў.

А доказы ў Соміка былі слабыя. Што Наздрэйка, бацька з сынам, узьдзіралі падлогу ў магазыне, гэта праўда. Але кралі з магазына не адны Наздрэйкі. І засекі паразьбіралі, і падлогу паўзьдзіралі, і нават дзьверы з завесаў пазьнімалі. Пакінулі адны голыя сьцены.

У гэты магазын да вайны ссыпалі збожжа ўсяею вёскай. Ня раз у гэтым збожжы пагрэў бы рукі і Андрэя Каржакевіча бацька за шэсьць год свайго старастоўства. За час вайны засекі былі ачышчаны, магазын пу-

ставаў і на яго забыліся. А калі пра магазын зноў успомнілі—успомніла толькі што організаваная ў Мядзьведзічах камсамольская ячэйка, якая надумалася зрабіць з магазына клюб,—дык тагды ўбачылі, што ад магазына засталіся толькі сьцены ды страха.

Камсамольцы на сходзе паднялі гвалт. Пачалі шукаць вінаватых. Але іх было вельмі шмат і кожны з іх адказваўся тым, што «ўсе бралі, дык і я браў. Хіба-ж гэта крадзеж?» На Наздрэйку нападалі больш, як на іншых. Яны цягалі дошкі, нават не хаваючыся, удзень. Але ўсімясна было, што не адны Наздрэйкі расьцягнулі магазын. Так яно й засталося. На падлогу, на лаўкі ды на сцэну пачалі зьбіраць дошкі з усяе вёскі, а вінаватых шукаць пакінулі.

А снапы ў Соміка залетась сапраўды пакраў нехта з азярода. Снапоў з дзесяць аўса не далічыўся Сомік. Ён тагды бажыўся, што сьлед пашоў (націрушана было) аж пад самую адрынку Наздрэйкаву. І Тодар Пошта, як быццам, гэта бачыў.

На вёсцы гаварылі, што проста стары Наздрэйка захацеў каня падкарміць, каб лепш плуг цягнуў, як паедзе на жыта араць. Ну, а свайго аўса ў яго нямнога было. Дык ён пашкадаваў, надалей, на зіму пакідаў. Як там ні было, але тагды Сомік на сьмерць палаяўся, аж чуць не пабіўся з Наздрэйкамі. Хацеў на суд падаваць, ды людзі адгаварылі; казалі, што нек сорам і судзіцца за дзесяць снапоў аўса. Але з таго часу, якая-б у вёсцы пакража ня здарылася, Сомік казаў, што гэта, няйначай, Наздрэйкі.

Стары Наздрэйка сапраўды мёў нядобрую прывычку прыбіраць (праўда драбніцу толькі) калі што ў каго дрэнна ляжыць. Патрэбен, напрыклад, Наздрэйку рубель воз уціскаць. У лес ісьці яму ня хочацца,—шукай там ды цягні з лесу на плячах. А ў суседа пад страхою ёмкая яловая жардзіна ляжыць. Назаўтра сусед мацюкаецца, не знайшоўшы на месцы жардзіны, а ў Наздрэйкі рубель новы—любата. Або пойдзе Наздрэйка да суседа:

— «Братка, дай сьвярдзёлка. Граблі раблю, дык няма чым дзіркі папракручваць у стаўпцы».

А праз тыдні два суседу самому сьвярдзёлак патрэбен. Мац за трамаю—няма.

— Ці ня ведаеш ты (там сякая такая), дзе наш сьвярдзёлак?

— Ты-ж, здэцца, Данілу даваў.

— Данілу? А чорт яго ведае, можа й даваў.

А сустрэўшыся з тым:

— Даніла, ці табе ўжо мой сьвярдзёлак ня трэба?

— Які сьвярдзёлак? Хіба я ў цябе браў?

— Здаецца, браў.

— Пашукаю. Але нешта я не памятаю.

А другі раз сустрэўшыся:

— Няма ў мяне твайго сьвярдзёлка. Ты мо' каму другому даваў?

Але каб Даніла каня адважыўся ўкрасьці, дык гэтага пра яго ніхто-б не сказаў. А што да маладога Наздрэйкі Міколы, дык пра таго й гава-

рыць няма чаго. Ён так хлопец мялаваты, трохі гультаяваты, да гаспадаркі ня вельмі здатны, але каб красьці, дык не.

Аднак Соміку здавалася іначай.

— Астрожнікі! Зладзеі! Ня я буду, калі я іх у астрог не засаджу. У вышэйшы суд падам. Да самага Чарвякова дайду. Гэтакую сволач вон трэба з вёскі выгнаць, каб іх і почуту не засталося!—лемантаваў ён, ідучы па вуліцы, і зьбіраючы вакол сябе ўсё больш людзей, найбольш хлопцаў-падшыванцаў. Падышоўшы да Наздрэйкавай хаты, ён сашчаміў зубы і кінуўся да вакна. Кулакі дробна і шалёна заскакалі па раме, шкло са звонам пасыпалася на прызбу.

— Зладзюга! Прызнавайся, дзе коні? Кішкі выматаю! У зямлю ўтаню!

З сянец выбег зьбялелы, спалоханы Даніла Наздрэйка:

— Ды што ты, чалавек! Ашалеў?! Што ты мне вокны б'еш!? Каб я так сваю гаспадарку аглядаў, як я ня бачыў твайго каня. Каб мне ногі паадсыхалі, калі я куды-небудзь далей свайго двара адышоўся ўвечар... І чаго прывязаўся чалавек?

— Маўчы, халера старая! Тваіх рук ня мінула,—падступаў да яго агніста-рыжы, нібы злосьцю да чырвана напалены, Сомік.

Малады Наздрэйка, які толькі што вышаў з андрынкі, стаяў хвіліну буйны, маўклівы і наліваўся злосьцю. Раптам, рвануўся з месца, закасваючы на хаду рукавы:

— Пусьцеце!.. Растрыбушу рыжую суку! Разьдзяру, як жабу.

— Пакінь, не займайся з шалёным. Няхай судзіцца, няхай яго сутарга судзяць,—заскочыў сыну наперад Даніла.

А мужчыны трымалі за рукі Соміка, які ўжо ўзьняў вялізарны камень, каб адбіць атаку маладога Наздрэйкі.

— Гэта табе не за царом—людзей мардаваць!—крычаў, задыхаючыся ад злосьці, Мікола.—Возьмуцца яшчэ за цябе. рыжага сабаку!

Але Сомік падаўся ўжо да свае хаты, усё яшчэ абарочваючыся, лаючыся і грозячы Наздрэйкам кулакамі.

Калі малады Наздрэйка закідаў Соміку цара ды ўспамінаваў пра мардаваньне людзей, дык гэта з вялікай злосьці прышлі яму на памяць тыя чуткі, што хадзілі па сяле. Адслужыўшыся некалі ў войску, Сомік ня прышоў зразу дадому, а яшчэ недзе прападаў гады са два. І вось на сяле гаварылі, што ён нібы стражнікам ці ўраднікам быў у некім мястэчку Бабруйскага павету. Што там быў нібы нейкі бунт і ня то ён біў людзей, ня то яго людзі білі, што яшчэ й цяпер на галаве ў яго знакі ёсьць, валасамі не пазарасталі. А можа і ён біў, і яго білі. Казалі, што нехта нібы нагледзеў у яго ў куфэрку фатаграфію, дзе ён зьняты верхам на кані ў стражнікоўскай форме з шашкай і плёткай. Але ніхто нічога напэўна ня ведаў, яму ў вочы ніхто гэтага не казаў і Сомік нават не пазбаўлен быў выбарчага голасу. Пачуўшы сёньня ад маладога Наздрэйкі закід пра царскія часы, Сомік, як ні быў злосны, але трохі спалохаўся. Мо толькі таму і даў сябе ўгаварыць мужчынам і пашоў дадому ад наздрэйкавай хаты, нікога ня скрывавіўшы і сам ня скрываўлены.

КАЛАТНЯ

Па сьвяточнаму нудна ў хаце ў Верамейчыкаў. Малады Верамейчык Юзік у зеленкаватай суконнай чырвонаармейскай гімнасьцёрцы, якую ён прынёс з арміі і адзяе толькі ў сьвяточныя дні, сядзіць каля стала, нагнуўшыся над «Беларускай Вёскай». Газэты чытаць прывык ён яшчэ ў арміі і цяпер яму без газэты, як без вачэй.

Чытаючы, Юзік час ад часу ўзьнімае галаву ад газэты, бровы яго паўзуць угору пад валасы і ён паглядае на жонку, што ўвіхаецца каля печы. Яна стаіць проці печы з чапялою, маладая, бялявая і прыгожая. Дровы моцна разгарэліся, полымя шугае аж у чалесьнікі. Зосіны шчокі нагрэліся і таксама палаюць. Яна спрытна выхапляе чапялёю з печы скавараду, хапае гарачы румяны блін і кідае яго на зэдлік, засланы чыстым абрусам. Трэ па гарачай скаварадзе падмазкай, ад чаго скаварада шыпіць і ад яе ідзе пахучы сіняваты дымок; зноў кідае на скавародку палонік цеста і ставіць у печ.

Яна часам сустракаецца вачыма з Юзікам, робіць сьмяшлівую міну і ледзь прыкметнаківае галавою ў бок сьвякрыві. Тая ходзіць насупленая, як хмара, толькі злосна носам сапе. Бровы яе навісьлі на самыя вочы і зьбегліся на пераносьсі. Яна даўно ўжо шукае якой небудзь прычэпкі, каб пагрызьці нявестку, але ў тае сёньня ўсё спраўна выходзіць і ад гэтага Тадору яшчэ большая злосьць падшыбае. Калі яна адварочваецца ў другі бок, Зося ловіць Юзікаў позірк, выцягвае падбародак і ледзь прыкметна, бяз гуку, толькі шавелячы губамі, шэпча:

— Ведзьма.

Юзікавы губы ледзь кранае ўсьмешка і ён зноў нагінаецца над газэтай.

Белагаловы, гадоў адзінаццаць, хлопец сьнедае. Ён есьць ужо другі блін, памазаны маслам. Есьці яму ўжо ня хочацца, але і пакідаць чуць не палавіну мазанага бліну нядобра: будуць сварыцца, што зглуміў. Ён неахвотна кусае блін, марудна жуе, шчыпле блін яшчэ і крадкам кідае кату пад стол. Кот, які дагэтуль яўкаў, супакойваецца і смачна есьць. Калі хлопец чапае яго караваю босаю нагою, кот абараняецца лапаю і бурчыць. Хлопец ціха сьмяецца.

Есьці цёплыя бліны ўсім бы пара было, але масла прынесена толькі хлопцу, дарослым маслам мазаць бліны—«каб не занудзіла», добра будзе ім і здорам. Але ўсім скаромным загадвае старая. А яна, каб спагнаць сваю злосьць, знарок не сьпяшаецца: «Трасцу, няхай жа паглытаюць трохі сьлінкі пасынак ды нявестка».

Злосная яна ходзіць ня толькі сягодня,—скрозь так мусіць ад першага дня, як прышла ў гэту хату. І прычына гэтай злосьці адна: не ўдаецца ёй ніяк выжыць з хаты Юзіка, каб уся гаспадарка цалкам засталася яе белагаловаму Піліпку. Пашоў Юзік на вайну, думала дзе небудзь галаву скруціць. І чорт яго ня ўзяў, вярнуўся назад. Каторы год чаўпе бацьку, каб выштырыў як небудзь з хаты Юзіка. Маўчыць стары, моцна думае нешта, часамі буркне сам сабе пад нос, а іншы раз і ня вытрымае,—зазлуе, запырскае, замацюкаецца. І рад бы быў стары Верамейчык, каб сын адышоў куды небудзь з хаты, каб знашоў сабе дзе які

талент. Але, як відаць, нікуды ня думае адыходзіць Юзік, усё мацней за гаспадарку бярэцца. А выгнаць—як жа ты яго выганеш? Шкода нек, і ён жа сын усё такі. Дый закону такога няма цяпер, часьць возьме, калі што якое. Дык вось і злосьць старой, вось і шукае кожны дзень Тадора якой небудзь прычэпкі, каб дапячы нявестцы. Пасынка самога баіцца трохі чапаць. Злосны і на язык востры; адсячэ зразу, аж абліжашся. Дый розуму вельмі набраўся. Над газэтамі ўсё сядзіць, спусьціўшы нос. Ох, гэтыя газэты! Гэта ёй пераяда вантроб. Яна на іх глядзець ня можа. Каб сіла, дык вырвала-б з рук, і кінула-б у печ, каб яны ўсе з дымам пашлі. І кнігі ўсе з яго гэтым зялёным куфэркам. Яшчэ на кут паставіў брыдоту гэту!

Ня любіць старая ні кніг, ні газэт—«пустая забаўка ўсё, хлеба з гэтага ня будзеш есьці. Гэтым толькі паном займацца, якім няма чаго рабіць, на якіх мужыкі хлеба наробяць». Таму і мела кожнага за гультая, хто з кнігамі знаўся, таму і Юзіка ня раз у сварцы абзывала гультаём, хоць і робіць ён у гаспадарцы больш за ўсіх.

А яшчэ яна ненавідзіць Юзікавы кнігі, што праз гэта ён вунь як нясе сябе, разумнейшым за яе сябе ставіць, і ніяк тут Тадора нічога зрабіць ня можа, не папнецца, не зраўняецца з ім, хоць бы й хацела. І зайздрасьць і злосьць ад гэтага—на ражне-б яна яго бачыла.

Стары Верамейчык толькі што зьмяніў кашулю, надзеў чыстую. Ён зашпільвае гузікі. Яны дробныя і высьлізгваюцца, уцякаюць з яго тоўстых закарузлых пальцаў. Ён таксама скоса паглядае на газэты. Ужо два разы сплюнуў, але маўчыць яшчэ пакуль што. Карціць яму палаяць сына! Выпусьціў кабылу блэнгаць зубамі па выгане. Сьвіньні зрылі выган, гусі спаскудзілі—што там ёсьць на тым выгане! Павёў бы папасьвіў дзе небудзь, дык ён за газэты ўзяўся. А з газэты вычытае якую трасцу і тагды лезе, мяшаецца, хоча бацьку вучыць, як гаспадарку весьці. Бацька век зжыў на гаспадарцы, а ён—вучыць: сырадэлю сей, буракі на полі садзі, вокны ў хляве карове прарэзай. Быццам карове чытаць там альбо пісаць. Чорт яе ня возьме, патрапіць мысаю ў трасянку і папацёмку.

Стары і сам трохі пісьменны: калі літары вялікія, дык ён, сьлябізуючы, бэкае трохі. Быць пісьменнаму—яно нядрэнна: расьпісацца калі дзе прыдзецца, дык ня трэба людзей прасіць, грошы добра пазнаваць, каб не ашукалі часамі на кірмашы,—ведама, гэтулькі ўсялякіх грошай перавярнулася за гэтыя гады! Так прыемна прачытаць на траскучай белай паперцы: «Адзін чырвонец», злажыць яго хораша, завярцець у насоўку і схаваць у такое месца, што ня толькі сын, але нават і старая ня ведае. Гэтыя новыя грошы, гэта табе ня «лімоны»—моцныя, кажуць. І зусім няпрыемна чытаць такую паперку, як «Акладны ліст». Панадрукованы малюсенькімі літарамі нейкія ня зусім зразумелыя словы, а ўрэшце выходзіць, што яму трэба вывертаць з насоўкі таго самага траскучага чырвонца дый другога з палавіны чапіць і ўсё гэта несьці дый аддаць: «Чорт ведае за што»—заўсёды злуе Верамейчык. Стары і сам бачыць у лісьце лічбу «16», але думае,—а можа яшчэ й менш, можа скідка якая ці што. Ён падае ліст сыну:

«На палядзі, колькі тут нам сёлета».

І пасьля гэтага ў старога ўжо ніякай надзеі не застаецца: трэба вывертаць чырвонцы.

Добра, пісьменным быўшы, і шыльду ў мястэчку прачытаць «Дробны гандуль М. Розэнгауз», альбо «Рымар Антось Маляўка». Моўшу Шэвелевага (гэта Розэнгауза) Верамейчык ведае яшчэ з маладых год і заплюшчыўшы вочы ён патрапіў бы ў Моўшаву краму, але падыходзячы, ён заўсёды шавеліць губамі, сьлябізуючы, чытае, што напісана на шыльдзе, і тагды толькі заходзіць у краму, рады, што сам прачытаў, якая тут крама і хто гандлюе.

Аднаго разу, калі яшчэ Юзік другі год у школу бегаў, дык стары Верамейчык аж цэлую кнігу прачытаў. Пра Баву Каралевіча. Сыну купіў чытаць, ды сам усю й прабэкаў—спадабалася вельмі. Цяпер ня чытае стары, вочы ня так добра бачаць, літары мітусяцца і расплываюцца. Зблізку зусім ня відаць. Толькі калі выцягнуць на ўсю руку ды аднесьці кнігу ад вачэй, тады можна што разабраць. Дый старая гэта—няхай яе паралюш!—ня любіць вельмі. Лаецца моцна, а то й зусім гатова кнігу з рук вырваць ды ў качаргешнік шпурнуць.

Тадора прынесла на дзеравяным кружку кусок здору і моўчкі бразнула з кружком на стол. Гэта значыць: «жарэце, няхай вас паразрывае ды парасьпірае!»

Юзік адлажыў прачытаную газэту і ўзяўся за другую. У будны дзень часамі няма калі й глянуць у газэту, дык трэба нагнаць хоць у сьвята. Раней за бацьку ён ня хоча, браццa за блін, каб не ўгнявіць. А той, паважаючы сваю сталасьць, не сьпяшаецца. Узяў аскепак з некага вялікага відаць люстэрка (шкло ледзь ня ў палец таўшчынёю) і глядзіцца, зачэсвае валасы, расчэсвае вусы, і цёмна русую, з ніткамі сівізны, даўно стрыжаную бараду. Тагды толькі падышоў да стала і капянуў нагою ката, які блытаўся пад нагамі.

— Хто гэтай парсюку ўчора мяшаў?—буркнула старая, глянуўшы ў ражку, у якой на дне была са жменька пакуцанай лычам сьвіной яды.

— Я мяшала,—адказала, не адварочваючыся ад печы Зося, але адчуваючы, што свякроў знашла такі прычэпку.

— Каб табе мазгі ў галаве перамяшаліся,—шчыра пажадала ёй старая.

Зося нічога не адказала, толькі глянула на Юзіка, бы́ццам кажучы: «Во глядзі—пачынаецца». Юзік чытаў, моцна ўнурыўшыся ў газэту, але спрактыкаванае жончына вока бачыла, што ён чуе кожнае слова.

— Ня выбрала недзе даўнейшага, дык яно ўсё ўкісла, вось і ня еў. Папэцкаў, раскеўзаў па ражцы дый кінуў. І палавіны ня зьеў.

— Выбрала і выпаласкала,—коратка кінула нявестка.

— Вось паласкала ты... Няхай цябе нечага ўжо з гэтага сьвету спалоцча. Робіць пакане́ц рук, каб табе ў грудзёх рабіла. Гэта сала будзе з гэтакага догляду... А нябось, як на скавараадзе паставіць, дык прэш аж нос гнецца.

— Учора зьеў усё, дык бяда была—казала, мала замяшала, галодны застаўся, а сёньня больш замяшала, дык зноў бяда, што ня зьеў. Не хацеў, дык і ня зьеў. Што-ж я, пад хвост яму напхаю?

— Лайнік ты! Што-ж ты калі па-людзку зробіш? Табе-ж цяжка рукі завярнуць, каб табе нечага гэту яндоўку тваю на патыліцу завярнула. Толькі з кубельца дык ты-б цягала, каб з цябе кішкі ды вантробы выцягнула.

— Няхай з цябе і выцягне, ведзьма старая,—не сьцярпела нарэшце нявестка.—Начорта мне твой кубелец, задушыся ты ім сама. Горла-ж вялікае маеш, дык глыні яго зараз з усім, што там у ім ёсьць.

— Тфу, брадзяга, трасца тваёй матары! Яшчэ аскірзаецца. Кепска робіць, дык і аказацца нельга, зараза паршывая. Сапагога вялікая, ня можна слова сказаць,—умяшаўся ў сварку стары Верамейчык.

Юзік з усяе моцы крапіўся, каб не ўмяшацца. Ён, сьціснуўшы зубы, яшчэ ніжэй нагнуўся над газэтай, але ня бачыў ужо ніводнай літары. У Зосі на вачох заблішчэлі сьлёзы і яму яе моцна было шкода. У сярэдзіне пачало ныць, накіпала злосьць і разам з гэтым было страшэнна агідна ўсё гэта чуць і бачыць, пэцкацца ў гэта самому. Пачыналася тое, без чаго рэдка які дзень праходзіў у хаце Верамейчыкаў. Ваўкаватая панурасьць, якая заўсёды панавала ў Верамейчыкавых хаце, калі цэлы дзень ад чалавека бывае слова не пачуеш, калі нават блізкія між сабою людзі, як мужык з жонкаю, не асьмельваюцца пры другіх сказаць адно аднаму ласкавае слова,—гэта панурасьць часьцяком узрывалася. І тагды людзі не чаялі нагаварыцца адно з другім. Гаварылі ўсе зразу. Крычалі, лемантавалі, скавыталі, скрыгіталі зубамі з бруднай лаянкаю, са страшнымі кленічамі. Зычылі адно аднаму такое, што каб хацяя дваццатая доля таго сталася, дык бы ўсіх іх назаўтра павыцягалі на могілкі. І ўсё гэта за пусьцяковіну, за глупства, за зломаную іголку, за лапаць недатопак, за тое, што курыца «мусіць» зьнеслася ў суседавых каноплях.

Здавалася Юзіку, што з кожнага кутка хаты шчэрыць зубы нешта сьлізкае, прагавітае і агіднае, што яно гатова вырваць з зубоў кожны кусок, сарваць з плеч кожны лахман. І дзе выхад з гэтага? Як зрабіць, каб у хаце можна было вольна дыхаць, каб насьмелую можна было сказаць звонкае і вясёлае слова, па-добраму пагаварыць пра тое, як і што трэба рабіць, пажартаваць, пасьмяяцца самому і пачуць людзкі шчыры, а ня зьедлівы штучны сьмех? Дзе дзецца ад усяго гэтага? Ці плюнуць на ўсё, адрачыся ўсяго ды йці ў сьвет, шукаць сабе працы і людзкага жыцьця, ці змагацца з усім гэтым (але якім чынам?), ці нарэшце махнуць на ўсё рукой, рабіць па прыказцы: «з ваўкамі жыць—па воўчы выць», грызьціся кожны дзень за кусок хлеба, рваць у другога і абараняць сваё ўласнае, клацаючы ашчэранымі зубамі. Для сябе то ён знашоў бы выхад; пайшоў у саўгас рабочым, як зрабіў Нупрэй з жонкаю. Ці ў горад бы падаўся. Напэўна знашоў бы хоць невялікую працу. Але-ж ці выхад гэта, калі адкінуць сябе ў бок, глянуць на ўсё вясковае жыцьцё? Гэта азначала-б, што з вёскі падаўся, падтуліўшы хвост, найменш зубасты і зьядлы, які ня здужаў з ваўкамі «па воўчы выць», а вёска засталася па-ранейшаму, па-зьвярынаму прагавітая і цёмная. Юзік адчуваў, што

недзе на краі яго сьвядомасьці туліцца нешта ня зусім згоднае з яго такімі разважаньнямі. Але ў гэту хвіліну ён у думках стараўся ня крата́ць гэтага нешта. Гэта было тое новае ў вёсцы, да чаго ён употай далучыў і сябе, што канкрэтна зьвязвалася з вобразамі Сьцёпкі, Шуры ды іншых некаторых; і яшчэ тое, часта ня зусім для яго выразнае, што ня столькі бачылася, колькі адчувалася; і тое новае, хвалі якога патрошку, але ўсё сьмялей падмываюць грунт старога вясковага ўкладу, адрываюць ад яго кавалачкі і кавалкі. Гэтакім кавалачкам у пэўнай меры зьяўляецца і ён сам. Ён яшчэ ня бачыць усёй законамернасьці гэтага працэсу, але адчувае, што недзе там ёсьць разумная і цьвёрдая рука, якая накіроўвае гэтыя хвалі ў пэўнае русло, дае ім пэўны кірунак. Тая самая рука, якая накіроўвала яго і шмат тысяч такіх, як ён, на фронце, у хаосе баявой абстаноўкі, паказвала заўсёды патрэбны кірунак, ставіла патрэбную баявую задачу кожнаму ўдзельніку. І ў суме выкананьня гэтых паасобных, часта дробных, задач вышла нешта грандыёзнае і мала верагоднае—перамога Чырвонай арміі над усімі ворагамі і на ўсіх франтох. Юзік верыў у разумную і цьвёрдую волю бальшавіцкага кіраўніцтва; як сонца ў каплі вады, бачыў адлюстраваньне гэтай волі ў знаёмых і нават блізкіх яму мядзьведзіцкіх людзях, у тых справах, якія адбыліся і адбываюцца ў Мядзьведзічах. Больш таго, сам пра сябе і ён думаў (і гэтым ганарыўся ўпотай), што хоць у некай малюсенькай меры зьяўляецца часта выканаўцам гэтай волі. Але цяпер ён наўмысьне стараўся ня думаць пра гэта новае, каб з тым большай сілай накіраваць увесь цяжар свайго абурэньня на стары зьвярыны вясковы быт, які так уеўся яму ў косьці.

Грызуцца ня толькі Верамейчыкі. Рэдка ў якой хаце няма грызьні. Ня грызецца сьвякроў з нявесткай, дык брат з братам, братавая з дзеверам, залвіца з ятроўкай, бацька з сынам, мужык з жонкаю. І кожны лічыць найвялікшым шчасьцем, калі яму ўдасца ўварваць як-небудзь штонебудзь сабе ў другога. Але як жа зрабіць вось, каб гэтага ня было, каб кожны ня дрыжэў над сваёю крыхою, каб ня рваў у другога, каб не калаціўся кожны раз, думаючы пра тое, як будуць жыць яго дзеці і хто яго будзе даглядаць пад старасьць. Некі адказ на гэта пытаньне як бы недзе шавяліўся ў Юзікавай галаве. Але гэта было нешта вельмі нявыразнае і туманнае.

«Зробіш тут з гэтакаю брыдотаю камуну»—падумаў ён, злосна глянуўшы на старую, якая ўсё яшчэ дапякала нявестку, і рада была, што нявестка цяпер ужо напэўна сьнедаць ня будзе.

Толькі Тадора прыдумала нешта такое зьедлівае і пякучае, што праняло-б нявестку аж да самых печанёў, як у сенцах бразнула клямка. Ішоў нехта чужы. Сварка сьціхла. Зося хутка выцерла рукавом вочы і нагнулася паглядзець у печ.

У хату ўвайшоў высокі, бялявы хлопец.

— Дзень добры,—кінуў ён з парога.

— Дзень добры,—адказаў стары Верамейчык і нявестка. Нават старая і тая нешта буркнула.

— Што дарогу загарадзіла!?—крыкнуў хлапец і, жартуючы, схапіў Зосю за плечы.

— Алесь!.. Ашалеў ты, ці што?—адмахнулася тая.

— Што газэты пішуць?—спытаўся хлопец, паціскаючы ўжо руку Юзіку і садзячыся на лаве.

— На вось пачытай.

— Чорт яго... Доўга чытаць. Ты-ж чытаў ужо, дык скажы.

— Дык і казаць жа доўга.... Вось пішуць, што лубін трэба сеяць—жыта добра родзіць. Кажуць, што на лубіне на весну і бульбу можна садзіць бяз гною.

— Лубін позна ўжо сеяць, малаціць пара. Вунь наш даўно пад страхою стаіць, ня хочацца неяк брацца за яго. Пра землеўпарадкаваньне што чуваць?

— Пішуць, што на пасёлкі людзі йдуць, на хутары, аж каморнікаў не хапае абмерваць.

— Я чуў, што і да нас нейкае начальства прыедзе пра пасёлкі гаварыць. Але хіба-ж нашы пойдуць? Гэтакія дурныя людзі. Усё на прадзедаў аглядаюцца. У іх адна гаворка: «Дзяды—прадзеды жылі і мы пражывём».

— А што-ж; як дзяды жылі, не мудравалі, дык і хлеб быў, а цяпер трасца з хваробаю,—азвалася старая.

— З мякінкаю, з мякінкаю хлеб быў ды лебядою. А цяпер з мякінаю ніхто й есьці ня хоча,—нясмачна,—супярэчыў і дражніў старую Алесь.—Нашага чалавека яшчэ трэба дубінкаю ў рай заганяць. Каб я быў вялікім начальствам якім, Саўнаркомам ці Цыкам, дык я-б такі загад даў, каб, скажам, за два тыдні ўсё на пасёлкі вышлі, каб за год усе завялі шматпольле і ўсялякія новыя парадкі ў гаспадарцы. Хто ня слухае—штраф, альбо ў турму, хто праціўіцца—проста біць трэба. Нябось, быць ня можа, памагло-б.

— А як цябе білі, добра было?—злосна ўжо сказала Тадора.

Усім у хаце стала трохі няёмка. Алесь на момант зьбянтэжыўся і нават крыху пачырванеў ад гэтага напамінку.

— Варт быў, дык і білі,—адказаў ён, зьнізіўшы голас.

— Дык на што-ж табе каго заганяць у рай. Ты-ж сам першы ішоў бы. Знашоў бы сабе хеўру такіх ахвотнікаў, ды на пасёлак ці на хутар...

— Ня вельмі такіх ахвотнікаў і набярэцца. Вось прайдзі па сяле, спытай, колькі іх знойдзецца. Ды я-ж і не гаспадар. У нас жа ў хаце ёсьць гаспадар апрача мяне.

Гаворку Алесеву перапыніў, увайшоўшы ў хату, рыжы Сомік.

— Вы, Верамейчык, сёньня ў мястэчка ня едзеце?—доўга не чакаючы, зьвярнуўся ён да старога.

— Не. Сказаць і патрэбы няма такой.

— А я думаў, паедзеце, дык і я з вамі пад'ехаў бы. Думаю сёньня існці ў суд падаваць за каня.

— На каго-ж гэта?—зьдзівілася і зацікавілася старая.

— На зладзеяў, на каго-ж іначай.

— Ці вы-ж іх ведаеце?

— А хто-ж іх ня ведае? І вы іх ведаеце.

— Я?.. Адкуль жа мне ведаць,—ухілілася Тадора. Усе астатнія маўчалі, ведалі ўжо наперад, пра каго будзе гаварыць Сомік.

— Наздрэйкі коні пакралі і больш ніхто. Я галаву магу ў заклад аддаць, што яны. Не адны, вядома, перадалі некаму ў другія рукі, а з хлява то яны вывелі.

— Як кажаш, чорт ім і верыў, у душу чалавеку не залезеш,—няпэўна сказаў стары.

— Пакуль ты яму ў душу, дык ён да цябе ў сьвіран, альбо ў хлеў. Гэтакія рыштанюгі, яны ў цябе з зубоў вырвуць. Іх, бы, свалачэй, з сяла трэба было выштырыць, каб і шныру іх тут ня было. Але-ж няма каму. Усюды зладзеяў поўна. Якія людзі, такая і ўлада. Самі рвуць, дзяруць, бяруць, грабуць, дзе зарваў хто, дык і народ так. Вунь з фінаддзелу скарбнік зьбег, пятнаццаць тысяч звалок—лаві яго цяпер. Гэта з гэтакімі людзьмі камунію зробіш! Адзін з другога кашулі ўночы паскрадаюць, калі ня будзе чаго. Адзін другому горла перагрызуць. Гэта каб, скажам у Нямеччыне, дык можа што й вышла-б. Там жа ня то што—яблыка чужога не падыме. Кажуць, дарогі паабапал высаджаны яблынямі ды грушамі, дык валяцца будзе пад нагамі—не нагнецца, ня возьме. Або малако як прадаюць... Скажам, жыве чалавек на хутары, дык вы думаеце кожны раз ён вязе, ды мераюць, ды лічаць, ды з рук у рукі? Нічога падобнага. Гаспадар налівае ў бітоны, колькі там у яго ёсьць, выносіць, ставіць ля дарогі, а сам ідзе дадому, робіць, што яму трэба. А купец сабе едзе па дарозе і зьбірае гэтыя бітоны. У канцы месяца разьлік—і капейкі табе ніхто ня скруціць. А ў нас бы гэтак паставіў! О-го! Там бы ня толькі малака, яны-б табе такое зрабілі, што ты й нос бы адвярнуў ад свайго бітона.

— Але што-ж тут ўлада вінавата?—стаў супярэчыць Юзік.—Закон жа забараняе красьці. Зловяць,—засудзяць, пакараюць.

— Караюць яны... Возьмуць дзеля прыклёпу, пасадзяць на месяц, а там то амністыя, то трасца, то хвароба—і зноў гуляе маладзец. Або й зусім умоўна засудзяць. Гэта-ж зьдзек проста. Той прыдзе ды будзе выскаляцца, што табе шкоду зрабіў. Але гэтых я ўсаджу, ня я буду.

— Ну, а як жа ды не яны, дык шкода-ж людзей, што дарэмна пакутаваць будуць—сказала Зося.

— Гэта іх шкода, зладзееў гэтых!? Апрача коняй яны ўжо ня мала чаго пакралі. Ім усёроўна не пашкодзіць, калі гадоў два пасядзяць. А ня ўкралі, дык яшчэ ўкрадуць, за іх сыдзе.

— Дык гэта-ж не па закону; за такія рэчы і самому можна папасьці—заўважыў Алёсь.

— Пляваць мне на закон. Няхай мне закон каня купіць, што вось няма на чым на поле выехаць,—узгарэўся Сомік. І пачакаўшы крыху, ужо спакойна зьвярнуўся да старога Верамейчыка:

— Гэта-ж я хацеў прасіць, можа-б вы за сьведку ў мяне былі. Яны-ж і ў вас тагды снапы пакралі.

— Ды снапоў з дзесяць вывалак нехта... Не, дзе бачылі, куды мне старому. Я ня буду ведаць, што там і казаць. Хіба можа Юзік падахвоціцца,—нарэшце сказаў стары. «Чорт іх, снапы ўжо ня вернеш,—падумаў ён. Але няхай бы іх засудзілі, перапудзілі-б, можа спакайней бы было ў сяле. Толькі каб мне ня ўмешвацца».

Юзік ускіпеў на бацькавы словы. Ён увесь зачырванеўся, а з вачэй дык здэцца іскры сыплюцца.

— Ішоў бы сам ды сьведчыў, што меў выпраўляць,—груба адказаў ён бацьку.—Ня ведаючы нічога ніякага, я пайду на людзей нешта ўзводзіць.

— Хто цябе выпраўляе, як хочаш. Я так сабе кажу,—мармытаў стары зьбянтэжана.

— Вось так жа ў нас і робіцца.—Рыжая Сомікава барада ўжо скакала і трымцела ад злосьці.—Няма, каб памагчы злодзея за каўнер узяць, дык яшчэ пакрываюць. Усё сяло абыдзі, ня ўпросіш чалавека за сьведку пайсьці. Крумкач крумкачу вока ня выдзяўбе,—скончыў ён ня зусім дарэчы.

Старога Верамейчыка кальнулі гэтыя Сомікавы словы.—«Ці ня я гэта ўжо крумкач?»—падумаў ён, насупіўшыся.

Юзік, ссунуўшы бровы, глядзеў недзе ў бок і чакаў, што яшчэ скажа Сомік. Але той рэзка павярнуўся і шпарка пашоў да дзьвярэй.

Сомік сьведку знайшоў

Калі Сомік казаў, што ўсё сяло трэба абыйсьці, каб сьведку дастаць, дык ён быў недалёка ад праўды. Пабыў ён за раніцу хатах у пяці ці ў шасьці. Абышоў усіх тых, у каго коні пакралі, і яшчэ ў сяго таго быў. Пятрусь Кухараў дык той проста сказаў: «Не падбівай братка, мяне на такую справу. У цябе-ж з Наздрэйкамі нейкая даўнейшая крыўда, ты злосны на іх, дык табе й здаецца, што гэта яны. А я да іх нічога ня маю, не магу сказаць на людзей дарэмна. Хай ужо мне аднаму баліць».

Баранок як быццам ва ўсім згаджаўся з Сомікам, патакаваў яму, разоў колькі сам пачынаў гаварыць пра замок, што ў каваля, і што злодзей мусіць ведаў пра гэта,—няйначай свой. Але калі Сомік загаварыў пра тое, каб разам на суд падаваць, дык Баранок зразу пачаў аднеквацца.

Каржакевіч дык той гаварыў мала, больш слухаў гарачую нэрвовую гаворку Соміка і яго блытаныя няпэўныя довады супроць Наздрэйкаў. Заявы ў суд разам з Сомікам падпісваць не захацеў.

Найбольш пашанцавала Соміку ў Пошты. Застаўшы таго на дварэ ў адрыне, Сомік зразу прыступіў да справы:

— Ты, Тодар, памятаеш, як снапы ў мяне пакралі?

— Памятаю,—адказаў той, чакаючы, што далей будзе.

— Бачыў, што сьлед павёў на двор да Наздрэйкі?

— Бачыў... Усе бачылі...

— Можаш сказаць, што яны снапы пакралі?

— Магу. Што мне, цяжка сказаць ці што?

— Дык ты пабудзь у мяне за сьведку.

— За авёс на суд будзеш падаваць?

— Не, за коні.

— Дык я-ж пра коні ня ведаю. Што-ж я буду там казаць?

— А ты кажы, што Наздрэйкі зладзеі, што яны скрозь кралі, авёс пакралі, сала пакралі, што і коні яны таксама пакралі. Скажы, што ты

ішоў позна ўночы, чуў, як у Наздрэйкі ляпнулі дзьверы і нехта, крадучыся, падаўся на гароды.

— Дык я-ж тае начы нідзе ня быў і ня бачыў гэтага.

— Я сам гэта бачыў, але-ж мне суд не паверыць, трэба, каб сьведка сказаў. Хіба табе цяжка сказаць?

— Ня цяжка, але што-ж я буду гаварыць, ня ведаючы? Дый часу няма, работы чорт што,—схлусіў Пошта, чуючы тут нейкую пажыву.

— За тваю турбацыю я табе аддзякую, я дарэмна не хачу.

Пошта маўчаў, думаў, перабіраючы нейкія старыя жалязякі. Сомік, чакаючы, наглядаў за яго тварам, на якім пад сьветлымі вусамі торгаліся губы. Відаць, чалавек разважаў сам з сабою.

— Ды я магу пабыць, мне ня цяжка. Скажу, што ведаю,—няўпэўнена адказаў нарэшце Пошта.

— А... Ну дзякую табе, Тодар. Скажы Тэклі, няхай падбяжыць, я крышан здору на затаўку кам. У цябе-ж, мусіць, няма ўжо скаромнага?

— Добра. Я скажу, зараз падбяжыць,—ахвотна адгукнуўся Пошта.

«Наўрад ці патрапіць так сказаць, як я яго вучыў. Па дурнаце сваёй набалбоча яшчэ такога, што і сам ня рад будзеш», думаў Сомік, выходзячы з Поштавага двара.

ЗАСТАЛОСЯ Ў ПАМЯЦІ

Каменнаму трэба быць, каб жыць у сям'і Верамейчыкаў. Цяпер яшчэ трохі Зосі палепшала, як Юзік вярнуўся: ведае, што хоць будуць грызьці, ды ня ўкусяць патом, пабаяцца. Дый агойталася ўжо трохі за колькі год, прывыкла да грызьні. Часамі й сама агрызьнецца, калі ўжо вельмі сьвякроў прыстане. А спачатку дык думала ня вытрывае. З першага дня ня ўзьлюбілі Верамейчыкі Зосі. Вельмі-ж сьвякроў ужо сіберная трапілася. Наровіш, як ліхой скуле, а ёй усё нядобра. Не хацелі старая, каб Юзік яе браў. Бацька бабыль дымаўскі. Зямлі свае нават і дзесяціны поўнай ня было. Шавецтвам займаўся. Кожную нядзелю, як пойдзе ў мястэчка тавар набіраць, дык і барыш ад заказчыка, каб лепшы тавар выбраў ды боты мацнейшыя шыў. Ня трапіцца заказчык, дык па прывычцы ўсёроўна ня міне Рэйзы. А прыпляцецца з мястэчка—цесна яму вуліца ў Дымаўцы, ходзіць ў лакаткі, за вуглы чапляецца, песьні пяе, людзей пацяшае. А дачку выгадаваў—людзям зайздросна. Прыгожая ды прыветная. Засьмяецца—здаецца сонца выбліснула ў хмарны дзень, аж у сярэдзіне цёпла зробіцца ад Зосінай усьмешкі. За хараство ды вось за гэту цёплую ўсьмешку і ўзяў Юзік Зосю. Згаладаўся ён у панурай суровай сям'і па ласкавым слове ды прыветнай усьмешцы. А бацьку ды мачасе гэта ня ў нос. Што ім з Зосінага хараства! У гаспадарцы хараством дзірку не заткнеш. Не прывяла Зося ад бацькі каровы. вось і пустуе загарада ў Верамейчыкавым хляве. Усяго й пасагу, што сьвінчо нейкае з сабой прывезла ды пасьцель сваю. А радня-ж! Хіба гэткага свата думаў мець Верамейчык—лайдака ды бабыля, у якога хата жардзінаю падпёрта? Не вялікі гонар гэтакае сваяцтва для Кастуся Верамейчыка. Глядзеў ён зусім ня ў той бок. Як і гаспадаром застаўся

напінаў усе жылы, каб гаспадаркі не апусьціць, каб прыдбаць яшчэ што ды ад людзей не астацца. Калі ён думаў пра людзей, дык ня ўсіх людзей меў на ўвазе, ня Рыгора Варанца і не Пятруся Кухара, а людзей «адмысловых», як Каржакевіч, як Грамабой ды яшчэ два тры такіх гаспадары. Далекавата было Верамейчыку даганяць Каржакевіча, але пяўся, ня траціў надзеі. Вось сын падрос, работнік добры. Ажэніцца, парадніцца Верамейчык з добрым чалавекам, з якім і на людзях ня сорам будзе спатканца. Ды ў гаспадарку нявестка прывядзе некага хваста, а можа й два. Вось і падпірка ў гаспадарцы. Вось і ўзьняўся Верамейчык на сучок ці на два вышэй. Але ўпарты Юзік хлопец. Як упёрся, сукін сын, дык хоць ты яму кол на галаве чашы. Ні просьбаю, ні грозьбаю нічога рады не дасі. І паставіў такі на сваім: прывёў у хату нялюбую, голую нявестку, якая яшчэ й работу гаспадарскую ня ўсю добра ўмела рабіць. Вядома—якая-ж у бацькі гаспадарка!

Вельмі-ж крута прыстрыгло Зосі, калі Юзік у Чырвоную Армію пашоў, пасьля таго, як палякаў адагналі. Пяць год прайшло, а крыўда балючая, як сьвежая яшчэ. Уцяжку яе пакінуў, апошнія дзянёчкі даношвала. А працавала-ж да самай апошняй часінкі. Грэчку рвала якраз на полі. Адна: сьвякроў за старую дома была, на поле не хадзіла. Як кальнула ў сьпіну, Зося адразу пазнала, што пара ёй прышла. Падхапілася і засьпяшалася дадому, пабаялася на даўжэй адна заставацца. Схопіць яе на дарозе, сядзе яна, перачакае, сашчапіўшы зубы, ды зноў у ход. Насілу ў хату ўкацілася. Ля полу на колінкі ўпала. Зыркнула сьвякроў вачыма і зразу дагадалася, што з нявесткай робіцца. Узяла хлопца за руку:

— Хадзем, Піліпка, у гарод, я табе моркаўку вырву.

Знарок сышла з хаты.

Вярнуўся неўзабаве Піліпка ў хату. Уцёк, мусіць, ад маткі, як тая недзе закорпалася; скеміў, што з Зосяй нешта нядобра. Дармо, што падвучаны маткаю, часта ўсяляк гаварыў на Зосю ды фігі соваў ледзь не пад самы нос, цяпер шкода стала, расчуліласся яго малое сэрца. Сядзіць ля стала, нібы ў вакно глядзіць, здэцца й ня бачыць, што Зося ўся потам аблілася і з болю рог падушкі зубамі сьціснула, каб ня крычаць, а ў самога сьлёзы на вачох навярцеліся і дрыжыць ніжняя губа.

— Піліпка, братачка, родненькі,—папрасіла Зося, калі ёй адпусьціла,— зьбегай ты, братка, да Варанца, скажы іхняй бабе, што я прасіла, каб яна да нас прышла. Скоранька. Бяжы-ж толькі, каб мама ня бачыла, ато будзе сварыцца, яшчэ ня пусьціць цябе.

— Бабцы Вароне сказаць?—перапытаў хлопец, ужо трымаючыся за клямку.

— Але,—пакутна ўсьміхнулася Зося.—Толькі на кажы на яе Варона, ато яна загневаецца дый ня пойдзе.

Лепш бы было, каб пры роду пабыла Піперманіха ці, як яе па-далікатнаму некаторыя завуць, мадам Піперман. Тая ўсё-ж такі нейкай акушоркай трохі лічылася, вучылася на гэта некалі. Дык той жа заплаціць трэба, а чым жа Зося ёй заплаціць? Яны-ж яе загрызуць, калі што з гаспадаркі возьме.

Прышла бабка Варона, маці Сьцяпана Варанца, шчуплая, маршчатая і рухавая. Памагла не памагла, добра што пабыла, пакуль малое нарадзілася.

— Маладзец, сына прыкаціла,—сказала бабка, калі дзіцянё за кугакала ў яе на руках.

Зося шчасьліва ўсьміхнулася і, змораная, заплюшчыла вочы.

Нядоўга прышлося вылежвацца Зосі ў пасьцелі. На другі дзень ужо сьвякроў сапла, ходзячы па хаце, ды нешта бурчэла сабе пад нос. Назаўтра не сьцярпела.

— Ну, надоўга-ж разьляглася? Пані вялікая! Ці ня ў бацькі панаваць навучылася? Баішся вельмі чэрава растрэсьці. Чорт цябе ня возьме.

Адмаўчалася Зося. Ні пікнула нават, абы толькі паляжаць яшчэ дзянёк, каб не скалечыць сябе на ўсё жыцьцё.

Але праз дзень не магла ўжо ўлежаць. Гной пад жыта якраз вазіць трэба было, накідаць няма каму. Не наймаць жа чужога чалавека, а старая-ж ня пойдзе.

Калупае сахаром той гной Зося, ды асьцярагаецца патом—ня доўга сябе сапсаваць. Дый ногі яшчэ дрыжаць і млеюць. На далёкі палетак сьвёкар гной возіць—вярсты тры будзе, а яна ўсёроўна ня ўправіцца воза накідаць. Прыедзе стары—воз не давершаны. Плюне са злосьці, хапае сахор і моўчкі крэхча, узьдзіраючы вялізныя скібы і прыплескваючы іх на возе.

Накідае Зося, а самой руліць—як там малы? Можа з плачу заходзіцца. Можа карміць пара? Дый пакідаць аднаго ў хаце з сьвякрывёй... Хто яе ведае, што ў яе на ўме. Падбяжыць пад акно, паслухае—ня чуваць плачучы. Тагды зноў страх агорне: а можа ён ужо няжывы? І мурашкі пабягуць па целе. Бяжыць у хату, нібы вады напіцца. Патрымае кубак ля губ, і да калыскі—ці дыша хаця? А сьвякроў ужо насупіла бровы, скоса паглядае,—зараз вызьверыцца. Цалуе Зося малюсенькі, чырвоны з жаўцізною лобік і зноў бяжыць у хлеў—хаця-б сьвёкар ня прыехаў.

Наробіцца Зося за дзень, ляжа ўвечар стомленая, а сон не бярэ. Думаецца ўсё—а як ён там? Даўно ўжо ліста ня было; як прыслаў адзін ускорасьці пасьля таго, як пашоў, дык больш і ня было. Невядома, што з ім робіцца, мо ўжо жывога няма. Малы ў калысцы па шавеліцца, запішчыць, тагды весялей стане,—возьме за вяровачкі, пакалыша асьцярожна, каб ня рыпела.

А цераз хату, на другой пасьцелі сьвякроў усё бубніць нешта старому ў вуха. Слоў не разабраць, толькі ўсё: бу-бу-бу, бу-бу-бу. Стары маўчыць і ня чуваць яго, толькі зрэдку ўздыхне моцна ці мармытне слова. Горшы жаль ад гэтага агортае Зосю і страх нападае. На яе нагаворвае сьвякроў старому, навучае. Набубніцца за ноч, а назаўтра ўстане як тая тыгра. Возьмецца Зося за чыгун, каб вады нагрэць, дзіця пакупаць, а яна— рвець чыгун з рук:

— Не бяры майго чыгуна. Вазьмі той, што ад бацькі прынесла.

Сядзе Зося ля дзіцяці, зальлецца сьлязьмі, паплача ціханька, а потым вытра сьлёзы ды ідзе да суседкі чыгуна пазычаць.

Або трэба ўночы малому пялёнкі зьмяніць. Запаліць Зося газьнічку, а сьвякроў толькі таго й чакала; усхопіцца з пасьцелі, дзьмухне, затушыць газоўку:

— Не палі мае газы. Купі сабе за тое, што мужык прыдбаў.

Пра адно бубніць Тадора старому начамі. Юзік пашоў, наўрад ці вернецца. Чуваць, што паміраюць шмат у войску: есьці няма чаго, тыфус кладзе людзей. На вайне шмат забіваюць. Вунь, чуваць, палякі зноў гоняць бальшавікоў назад, вельмі-ж шмат пабілі пад Аршавай. Няма ўжо Юзіка жывога на сьвеце. Вось каторы час і лістоў няма. Прыцягнуў у хату гэту ланту, толькі хату заваліў. Каб хаця-ж дзіцяці ня было, дык бы мо' хто ўзяў, пагнайся-б на хараство, на гладкую задніцу. А з дзіцем начорта-ж яна каму. Ды на гэтым жа яшчэ не канец. Ці гэта-ж яна ўцерпіць? Яшчэ мо' са тры байструкі прынясе ў хату. Рыхтуй тагды, сьвёкар, кожнаму часьціну з гаспадаркі.

Не палянуецца тут старая і сьлязу падпусьціць, каб больш расчуліць старога. «І ня здохне яно, байстручанё гэта, даруй ты мне, божачка, цяжкі грэх!»

Маўчыць стары. Толькі ўздыхае ды крэхча, а што думае, ня выказвае. Але чуе Тадора сваім нутром, што ўдзяўбла яна яму ў галаву. На нявестку яшчэ горш стаў воўкам глядзець. Іначай і не акажацца да яе, як са сваркаю ды з лаянкаю.

Устала аднаго разу Зося грудзей дзіцяці даць. Усьперлася на калыску, а ў самой вочы зьліпаюцца,—змарылася за дзень. І тут раптам паляцела разам з калыскай, нібы ў прорву. Прарэзьліва кугакнула дзіця на доле і зразу сьціхла. Загаласіла, забожкала Зося, падхапіла яго на рукі. А тут ніяк ня знойдзе па пацёмку конаўкі, каб вады зачэрпаць. Памачыла руку ў вядро і пырснула ў тварык, раз, другі. Слабым галаском аказалася малое.

— Чаго цябе там нячыстая сіла душыць?—прачнуўся сьвёкар на крык Зосі, запаліў газьнічку.

— Чаго-ж. Дзіця вунь, мусіць, забіла ўжо,—зьедліва адказала сьвякроў.—Ня высьпіцца ўсё ніяк, мех гэты. Узваліцца, гэтакая карова, на калыску. Гэта-ж вяроўка, што воз уціскаць, і тая ня вытрывала-б.

Грукнулася дзіцянё лобікам аб гліняны ток. Сіняк на ўвесь лобік і кроў прасочваецца праз тонкую аксамітную скурку. Прыпала Зося губамі да болькі і заякатала, зайшлася з плачу, распасьцёршы рукі крыжам на пасьцелі. Валасы рвала на сабе, праклінала, што сама сваё дзіця ўправіла.

Аж да раніцы трымала малое пры грудзях. А яно і смактаць ня можа. Запішчыць слаба ды жаласна і зноў дыша, разявіўшы роцік. Глянула раніцою, а ў яго і вочкі пацьмянелі, глядзіць, як праз пялёнку. Што будзе ўжо—уздыхнула Зося. Можа яшчэ й паправіцца. Узяла ў рукі праклятыя вяровачкі, глянула і рукі апусьціліся, задрыжалі. Ня самі парваліся вяровачкі, пахадзілі каля іх нечыя рукі. У двух месцах, як паражованы ўсёроўна. На маглі яны так парвацца. Хутчэй за ўсё каменем нехта пастукаў, палажыўшы на камень. Хацела пабегчы да каго небудзь, паскардзіцца, расказаць усё, ды пабаялася пакідаць адно слабое дзіцянё.

Назаўтра малы зусім ня браў грудзей. Смакануў разоў са два, дык і тое назад вылілася. Да доктара надумалася везьці Зося. Аказалася нясьмела да сьвёкра:

— Тата, я хачу хлопца да доктара павезьці. Можа-б вы каня запрэглі?

Памаўчаў сьвёкар, глянуў у запек на старую, а тая моргае—не давай.

— Што яму зробіцца твайму дзіцяці? Мала што там прыхварнула—паправіцца. Гэтулькі работы на полі. Іржэўнік яшчэ ня вораты. На цэлы дзень каня адрываць дарэмна.

А сам думае: «Памрэ дзіця. Ну й няхай, так яно лепей. Я тут ні ў чым не вінават».

Пабегла Зося да Пошты:

— Тодарка, саколік, можа-б ты мне каня даў. Дзіця зусім нядужае, трэба да доктара звазіць.

— А чаму-ж на сваім?

— Бацька кажа, што работы шмат, араць паедзе.

— Вось людзі! Вось прорва! Каня шкадуюць. А каб вам бог сьмерці пашкадаваў!—скляў Тодар.—Я таксама думаў ехаць бульбу выворваць, але калі так, дык бяры. Ідзі зьбірайся, я пайду запрагаць.

Распытаўся доктар, што і як, патрымаўся за ручку ў малога, запалку запаліў, павадзіў перад вачыма, потым пад патылічку руку падлажыў, галоўку прытнуць папробаваў—ня гнецца шыйка, як дубяная. Сьціснуў губы доктар, пастаяў трошкі, падумаў:

— Ня можам, цётачка, нічым памагчы твайму сыну. Маладая яшчэ, ня ўмееш дзяцей гадаваць.

І слова не змагла выгаварыць Зося. Узялася за стол, каб не паваліцца. Калі адлягло трохі, ухутала дзіця і вышла з пакою. Колькі ехала і як ехала, ня ведала. Ачулася толькі, калі конь сам на двор узышоў.

Сканала дзіця адвячоркам. Цэлу ноч сядзела над ім Зося, як скамянелая. Толькі назаўтра, калі вярнулася з могілак, знашліся сьлёзы і пацяклі па твары гарачыя і спорныя.

Пад вечар апранулася, пашла да Аўдолі. Тая хлеб якраз рашчыняла. Гаворыць ёй Зося пра сваё непамернае гора, пра ўсё тое, што так накіпела ў яе на душы за гэтыя тыдні бяз Юзіка. Маўчыць Аўдоля, корпаецца ля дзяжы. Відаць, што шкода ёй Зосі, а словамі гэтага ня выказвае, перапыняць ня хоча: няхай кабеціна выкажа ўсё, што ў яе набалела, лягчэй тады стане.

Сама Аўдоля хапіла гора нямала. Ведае, пачом хунт ліха і як гэта патрэбна бывае ў такую часіну пагаварыць з добрым чалавекам, расказаць яму ўсё. Здаецца тагды, што падзяліў з ім свае гора, што ён узяў частку твайго цяжару сабе на плечы. Пашла яна за Антося, як той толькі з салдатаў вярнуўся. Два гады жылі ў вялікай сям'і. Таксама хата ніколі ня сьціхала, лічаныя дні бяз сваркі праходзілі.

Браты Антосевы старэйшыя,—абудва жанатыя, з дзецьмі, кожны сабе глядзіць. Калі заробіць дзе каторы набаку—у кішэнь цісьне, на гаспадарку не дае. А яны ўдваіх, як малодшыя, ня маюць такой волі. Вечна са сваёю работай душацца, а калі справіць што, боты якія зрабіць ці хустку купіць, дык і няма за што. Нарадзілася дзіця, тагды і завяршылася. Біцца пробавалі некалькі разоў, ды нарэшце разарвалі гаспадарку на часткі.

Вузкі шнурочак Антосю дастаўся. Канянё—другі год, стрыгун, запрагаць яшчэ нельга было; з будынку—варыўня на хату, ды адрынка. Ня было на чым вельмі разгарнуцца, але рада была Аўдоля, што хоць з гэтага пекла вырвалася: «Сама сабе гаспадыня, што захачу, зраблю, ніхто пад нос бздырыць ня будзе». Толькі сталі трохі на гаспадарку ўзьбівацца, на другі год—на табе—вайна. Забралі Антося ў першы-ж дзень. Як разьвітваўся, суцяшаў малую, аддаючы яе на рукі Аўдолі: «Ня плач, Алеська. Я скора вярнуся, табе гасьцінчыка прынясу».

Адно-ж як пашоў, дык як у ваду. Пра другіх хоць чуваць было: таго забілі, таго ў палон узялі ці паранілі, а пра яго ні слуху, ні духу. Скончылася нямецкая вайна, чакала Аўдоля: вось прыдзе, вось вернецца. Людзкія павярочаліся, хто жывы застаўся, а яго як няма, дык няма, дык і па гэты дзень няма.

Пробавала Аўдоля, застаўшыся салдаткаю, сама гаспадарыць, дык дзе-ж вы бачылі! Малое такое, што ні яго дома пакінуць, ні яго з сабою цягаць. Сама да мужчынскай работы няпрывычна. Араць бы яшчэ нішто, каб конь сталы, ато маладое, порсткае, бяжыць-бяжыць, што ня справіцца за плугам ісьці, засапецца, замыліцца, стане, альбо з баразны рване. Натузаецца жанчына за дзень, прыдзе дадому—ні рук, ні ног ня чуе. А касіць пойдзе,—зноў, як кажуць, ні спору, ні ўмалоту. То ў зямлю каса носам улезе, то вяршкі сьцінае. Аглянецца Аўдоля назад— ня гладкі пракос, чубы стаяць, трава застаецца. Гляне на суседнюю Грамабоеву палосу,—там як нулявою машынкаю выстрыжана. Білася, білася так, дый здалася.—Грамабой «пасуседзку» падручыўся на палавіну яе шнурок урабляць. Колькі там тае палавіны з гэтакага шнурка, а Грамабой яшчэ й з гэтай палавіны палавіну сабе выкруціць. Зусім крута прыходзіцца Аўдолі. Але кідалася сяк так. Карову трымала, даглядала, часамі пакіне дзяўчынку з чужымі дзецьмі—у заработкі вырвецца.

Не зламала Аўдолю гора, толькі загартавала больш, прывучыла на сябе, на сваю сілу і рукі спадзявацца. Падрасла дзяўчына, сёмы год пашоў—можна й дома адну пакінуць: хаты дагледзіць і сьвінчо, якое ёсьць, пакорміць. Надумалася Аўдоля зноў самой за зямлю ўзяцца. Даў ёй камітэт у 19 годзе вясною каня. Худы, закіданы, але яшчэ ня вельмі стары, на яе гаспадарку хопіць. І вось налажылася, ўцягнулася, другі й мужчына ня справіцца з ёю. Заўсёды з мужчынамі на поле, на сенажаць і сама як бы абмужчынілася, курыць нават пачала. Спачатку жартуючы: «Ідзі, Аўдоля, пасядзі трохі, адпачні. Работа ня воўк, у лес не ўцячэ. Закуры вось мацака, усёроўна ты ў нас за мужчыну ідзеш». Раз папробавала, другі, а потым ужо й цягне. Сёлета дык градку й тутуню пасадзіла, кішэнь у спадніцу ўшыла, капшук з тутунём носіць. Хадзіць навучылася неяк памужчынску, шырока сьцігаючы, і звычкі мужчынскія пераняла, пад злосьць і вылаяцца можа ня горш за мужчыну.

— Чула я, Зоська, як табе жывецца цяпер,—сказала Аўдоля, зачыняючы векам дзяжу.—І пра дзіця чула, і пра вяровачкі. Як я цяпер думаю, дык мала яшчэ білі ўсялякую брыду. Паноў ды буржуяў папраганялі толькі, а вось на такіх, як твая сьвякроўка-цаца, я таксама кулі не пашкадавала-б... Не даравала-б я ім, будучы табою. Паздыхалі-б яны, колькі-б я папусьцілася, каб яны з мяне зьдзекаваліся.

— А мая-ж ты Аўдолька! Каб жа мая сіла... Як жа я ім не дарую?...

— Сілаю ты іх ня здужаеш, і біцца табе з імі ня трэба. Хіба-ж у нас няма каму заступіцца за пакрыўджанага чалавек? Дый мужык жа твой у чырвонаармейцах—гэта-ж шмат значыць. Ідзі ў камітэт, скардзіся, на суд падавай. Людзі-ж ведаюць, што яны з табою робяць.

— Няхай ёй, мая ты Аўдолька, у грудзях робіць, гэтай ведзьме старой. А як жа, барані божачка, Юзік ня вернецца, ці палякі зноў прыдуць? Чуваць жа зноў каля Несьвіжа... Мне-ж тагды хоць на сьвеце ня жыві, яны-ж мяне жыўцом зьядуць.

— Ну, як на маю адвагу, дык я-б не пабаялася. Пакуль бы мне што зрабілі, дык яе пасадзіла-б я ў астрог.

Маркотная і заплаканая, Зося задумалася, усьпёршыся локцем на падаконьнік. Аўдоля пашэргала аб прыпёк нож, скруціла ў скрутак лістоў з пяць жоўтага завяла тутуню і на ўслоне пачала яго крышыць, запасячы на заўтра.

Шмат хлопцаў з Мядзьведзіч пашло ў Чырвоную Армію пасьля таго, як адагналі палякаў, ды ня ўсе яны там задзяржаліся. Знашліся й такія, што як сала сваё з торбы скончылі, дык і па доме зажурыліся. А, зажурыўшыся, надумаліся зьбегаць дадому, «хатніх даведацца, сухароў ды сала захапіць яшчэ». «Бегчы» праўда, было далекавата: са Смаленску, з Ельні з Дарагабужу—некаторым па вёрст трыста з гакам, але беглі. Зьбіраліся гуртам па шэсьць, па дзесяць, па дваццаць чалавек, ішлі цёмнымі асеньнімі начамі, ішлі ўдзень лясамі і хмызьнякамі—воўчымі сьцежкамі; абыходзілі здалёк гарады, мястэчкі і буйныя вёскі, заходзілі на хутары, выбіраючы, дзе шмат добрага будынку, высокі плот, моцная брама ды пара сабак-воўкарэзаў на прывязі. За гэтымі брамамі паганыя калдунаватыя ваўкарэзы вартавалі захаваную кулацкую ненавісьць да бальшавікоў і спачуваньне, кусок пульхнага сеянага хлеба, а часамі і гладышык малака для дэзэртыраў. А яны, прышоўшы дадому і насушыўшы сухароў, найчасьцей глядзелі зусім ня ў той бок, дзе знаходзілася іх часьць. Накіроўваліся з сухарамі ў лес, забіраліся на астраўкі сярод лясного балота, зашываліся ў гушчэрнік. Там, пад пануры асеньні лясны шум ды пад воўчае выцьцё, начамі браў іх роздум. У некаторых абуджаліся дакоры сумленьня, што яны здрадзілі тым, хто сплывае крывёй, змагаючыся за фабрыкі і заводы для рабочых, за зямлю для тых, хто на ёй працуе. У ціхія зорныя ночы, калі яны, абкружыўшы зыркі агонь, сядзелі і грэліся, панурыя і негаваркія, да іх здалёк, мо за паўсотні ці болей вёрст, з захаду даносіўся гарматны гул. Адны пад гэты гул ціха ўсьміхаліся і прыслухоўваліся так, нібы гэты гул ішоў з іх нутра. Яны ў гэтым гуле чулі збаўленьне сабе ад «бальшавіцкай напасьці», ад харчразьвёрсткі, ад усялякіх камітэтаў і камісій, якія ідуць, толькі каб узяць, а даць знойдуць нейкага іншага. У другіх ад гэтага гулу цела шэрхла і здаецца нанова пачыналі балець раны і пісягі ад шампалоў і бізуноў. За гэтым гулам уставала здань пана Гняцецкага, зухаватых і па зьвярынаму бязьлітасных польскіх афіцэраў, расплата за забраную ў пана зямлю, падзелены панскі скарб.

Такія ня вытрымлівалі. Цішком па адным, па два, яны пакідалі воўчыя прытулкі, выходзілі на шырокі гасьцінец і накіроўваліся да бліжэйшай

станцыі, каб ехаць зноў у сваю часьць, дзе іх чакала, напэўна, не малая кара; альбо ішлі ў свой павятовы горад і самі здаваліся ў рукі камдэзу. А былі і такія, што клапаціліся толькі аб сваёй скуры; чакалі што хутка яно як небудзь ды перамелецца, ушіхне вайна, а тагды—нашто яны ў войску? Вернуцца насьмелую дахаты і пачнуць гаспадарыць на былой панскай зямлі, якую яны ўжо атрымалі ці яшчэ спадзяваліся атрымаць.

Канцы Мядзьведзіцкіх палос на Пасецы зарасьлі густым маладым хвойнікам. Зямля тут неўрадлівая, пясок, нічога расьці ня хоча. Нават у мокры год жыта тут слабое бывае, а ўжо пра ячмень ды авёс і думаць няма чаго, каб тут сеяць. Жыта толькі й сеялі цераз два гады на трэці. А хвойнік любіць тут расьці. За два гады, пакуль не арэцца, усёроўна як яго знарок хто насеяў—густа паўзыходзіць. Ваявалі патроху людзі з пяском ды хвойнікам, а потым і рукой махнулі—ня варта шкурка вырабу. Даўжэй за іншых сваіх суседзяў араў сваю палосу Верамейчык. Але на абкружаней з ўсіх бакоў хвойнікам палянцы зусім перастала расьці. Шкода было Верамейчыку кавалка зямлі, але нічога ня зробіш—кінуў і ён. За тры гады зямля уялавела, але палянка вельмі прыдалася, каб на ёй слаць лён: ні пастух сюды з авечкамі не заходзіць, ні ветру няма паміж хвайнікоў.

Вусьцішна Зосі адной паміж лесу. Гатоў яшчэ воўк высунуцца, ці ліхі чалавек. Дзе што шасьне, яна ўздрыганецца, адагнецца, прыглядаецца ў той бок, пакуль не заўважыць, што там птушка з галінкі на галінку пералятае. Потым задумаецца, забудзецца, што яна адна, а рукі самі спрытна падбіраюць лён і складаюць у пучкі. Думкі ўсё пра адно што дзень: ці жыў Юзік? Ці вернецца? Цяжка ўтрымацца ёй цяпер у сям'і, як памерла дзіця. Калі ня будзе вестак ад Юзіка, выжывуць з хаты. Раз адважылася, калі ўжо вельмі насела сьвякроў, пагразіла, што пойдзе ў камітэт заявіць, дык трохі была паспакайнела. А потым праз дзён колькі зноў узялася.

Моцна трэснула сухая галінка і зашасталі хваёвыя лапкі. Зося спужалася, глянула ў той бок, і яшчэ горш спужалася. З хвойніку выходзіў нявысокі чалавек у доўгім новым шынялі. Ногі яе зразу самлелі. Яна момант стаяла нярухома, а потым памкнулася была бегчы.

— Ня бойся, Зося, гэта я,—ціха, але выразна сказаў той.

Зося спынілася і недаверліва глянула на чалавека. Голас падаўся ёй знаёмы, але ў твар яна яго не магла пазнаць адразу,—так зьмяніла яго вайсковая вопратка.

— Гэта ты, Уладзік?—спыталася яна нарэшце, добра угледзеўшыся.

— Але-ж.

— Ну і спалохаў жа ты мяне, аж у мяне ўсё закалацілася. Што-ж ты тут робіш?

— Я...—вочы яго забегалі.—З вайны іду.

— Як гэта йдзеш?

— Ды вось так... Годзе ваяваць, думаю сабе.

— Можа цябе ў водпуск пусьцілі?

— Можа і ў водпуск.

— Дык чаму-ж ты лесам? Няхай жа-ж бы ты дарогаю ішоў.

— Ня можна мне дарогаю хадзіць.

— Дык гэта-ж ты ўцёк мусіць?

— Няхай сабе будзе і гэтак.

— А кепска-ж табе ня будзе за гэта?

— Горай ня будзе, як куля у лоб, а лепей можа быць. Хіба-ж я дурны ім ў рукі пападацца?

Памаўчалі трохі.

— Дык ты цяпер дома будзеш жыць?

— Нельга мне дома жыць.

— А некаторыя-ж гэтакія туляюцца. Мікола Грамабойчык, Алесь Галаскокавых і яшчэ хлопцаў са тры.

— Дык яны-ж простыя радавыя, ім нічога, а мяне, калі зловяць, расстраляюць. Я-ж прапаршчыкам быў пры Керанскім, дык і цяпер зводным назначылі. Вось сьцямнее трохі, дык пайду дадому, павячэраю, аддыхну, разьвітаюся, і далей на захад. Там каля фронту пачакаю дзе небудзь ў лесе, пакуль палякі зоймуць, а тагды разам з імі дадому вярнуся... Ты-ж нікому не заявіш на мяне? Ды каб і хацела, дык позна ўжо, адвячорак— не пасьпееш. А сваіх мядзьведзіцкіх я не баюся, хоць каму й скажаш.

Зося зноў памаўчала.

— Можа ты, Уладзічак, пра Юзіка што ведаеш? Вы-ж ці ня разам былі з ім?

— Дрэнь справа з тваім Юзікам... Дурны, угаварваў я яго яшчэ раней даць драла разам. Не паслухаў, Верна вельмі бальшавіком хацеў служыць. Дык вось....

— Што? Братка, кажы, ня пужай ты мяне!

— Захварэў, вось што. Моцна нават захварэў: ногі ў яго распухлі і твар распух. У шпіталь палажылі. Вядома гэтакая халадэча на дварэ, а мы яшчэ ўсё ў палатках былі. І цяпер яшчэ ў палатках...

— Гатоў памерці твой Юзік,—памаўчаўшы сказаў Уладзік і цішком наглядаў, як ад гэтых яго слоў зьменіцца ў твары Зося.

Яна старалася стрымаць дрыжаньне падбародка, прыкусвала ніжнюю губу, а буйныя сьлязінкі адна за аднэй зьбяглі па яе шчаках.

— Плачам нічога не паможаш,—суцяшаў Уладзік.—Ды хіба-ж толькі і сьвету, што ў вакне! Знойдзеш другога, лепшага. Ты-ж маладая яшчэ ды прыгожая.

Зося прамаўчала, толькі ўздыхнула і села на зямлі каля пераяслаў. Побач сеў і Уладзік.

— Помніш, якія лісты я табе пісаў? Скрозь ты мне падабалася, ды вось Юзіка выбрала.—Яна ўсё маўчала.

— Вось вярнуся разам з палякамі, дык зажывём тагды з табою. Добра? Дарма, што ты замужам была, я на гэта не пагляджу...—Ён абняў яе стан і туліў да сябе.

— Пакінь ты свае жарты. Мне сьвет ня міл, а табе, дурэць, на ўме.— сказала яна, адводзячы яго руку і адсоўваючыся.

Але ён схапіў яе ўжо аберуч упол і прыпаў губамі да шчакі.

Яна адхіснулася, глянула яму ў твар і спужалася. Гэты, добра знаёмы ёй амаль з маленства твар выглядаў цяпер чужым і страшным. Яна абедзьвюма рукамі ўперлася яму ў падбародак, адпіхнулася з ўсяе сілы і вырвалася. Адскочылася крокаў на пятнаццаць. Не магла аддыхацца

ад страху і вялікага напружаньня. Але ён ужо ўсхапіўся і ішоў проста на яе, прыгнуўшы галаву і гледзячы недзе ўбок. Зося наставіла рукі і аступалася назад, прасілася:

— Уладзічак, братачка! Не чапай ты мяне. Хворая-ж яшчэ я. Пасьля дзіцяці не папраўілася.

— Но, каб цябе!.. Ах, воўчае мяса!—пачулася зусім блізка за хвойнікам, і задрыгацелі па карэньні колы.

Бандыт зразу апамятаўся і кінуўся ў хвойнік на другі бок палосы. Зося, стараючыся супакоіцца, хутчэй нагнулася і пачала падбіраць лён. Яна пазнала сьвёкраў голас—гэта ён па лён ехаў. Але рукі яе калаціліся і лён валіўся на зямлю.

— Тпру—супыніў Верамейчык каня.—Гэта ты яшчэ ня скончыла?

— Яшчэ трошкі. Пакуль вы ўзложыце той, дык я і скончу.

І па голасе і па тым, як ходзяць яе рукі, сьвёкар пазнаў, што Зося не ў сабе.

— Чаго гэта ты так калоцішся?

— Напужалася моцна. Воўк напужаў.

— Можа сабака Жагулаў прабег, а табе ўжо воўк здаўся,—не паверыў сьвёкар.

— Гэта не сабака. Сівы, вялізны, хвост апушчаны. Высунуўся з хвойніку і стаў, глядзіць на мяне. Я замахнулася на яго, кажу: «Вон, каб ты здох!», а ён як заляскае зубамі, ды я і ўтрупела. І ўцякаць баюся, каб не парваў,—сяджу і не варушуся. Як пачуў ваш голас, дык і пасунуўся зноў ў хвойнік.

Сьвёкар крахтануў, больш нічога не сказаў і пачаў класьці лён на воз.

Не хацелася Зосі ва ўсім спавядацца сьвёкру. Ён сказаў бы дома Тадоры, а тая хіба-ж паверыла-б, што яна абаранялася ды прасілася? Яна-ж бы адразу сказала, што нявестка качалася ў хвойніку з Уладзікам і лёну не падабрала. Прылажыла-б яшчэ ў дзесяць столак і пусьціла-б пра нявестку славу на ўсё сяло, што ўсе пальцамі-б сталі паказваць. Яшчэ Юзік, калі жыў, мог-бы дачуцца. І так ёй ужо хапае.

А Уладзіка ад таго разу яна вельмі баялася. Выдзе ў вечар на двор, дык здаецца і стаіць ён за вуглом, пільнуе яе. А як пасьля яшчэ пашлі пра яго чуткі, што ён з-за мяжы сюды з бандай пераходзіць, коні крадзе, людзей супыняе на дарозе ды рабуе, дык яшчэ горш стала баяцца. «Зловяць,—думалася ёй—завяжуць рот, завязуць у лес і зробяць, што захочуць. Яшчэ татовы і ў Польшчу з сабою завезьці». Удзень, каб ў лес пайсьці ў грыбы, альбо ў ягады,—ні за што ня пойдзе. Толькі калі зьбярэцца ўжо вялікая чарада, ды падгавораць жанкі, тагды асьмеліцца.

Сякуць лес Мядзьведзіцкія. Бяднейшым даў камітэт лесу, каму на хату, каму на хлеў перасыпаць; серадняком некаторым па пнёў пяць—шэсьць далі на падрубы ці на дошкі. А пры гэтых і тыя, каму ня далі, хто з нахрапам ды з сілаю, валочаць. Ды яшчэ больш, як тыя, каму далі. Іх пара цяпер, пакуль што. Лясьнік папаўся такі, што баіцца слова сказаць, прыкідваецца, быццам ня бачыць, што ў яго абходзе робіцца. Вось і валочаць. Грамабою—«да зарэзу» патрэбна дзерава на дом. «Сына жаніць

мо̂ ўскорасьці прыдзецца. Хата малая, цесная, дый струхлела ўжо. Ці цеперся, як паўстаўлена».

— Хата твая не цясьнейшая, як у людзей, а прастаіць яна яшчэ сьмела пятнаццаць гадоў, нават не перасыпаючы,—кажа камісія, што разьмяркоўвае лес.

Але Грамабой і без камісіі ведае, што яму трэба рабіць у гаспадарцы.

Ну, а Сураўцу і пагатоў. Пад гэтым жа Сяргейкам, які цяпер у лесе туляецца, яшчэ трох малодшых ёсьць. Дзяліцца-ж некалі прыдзецца.

І дэзэртырам весялей у лесе стала. Работа знашлася, і хлеба дарэмна не ядуць. Дый цяплей за работай, а то ўжо-ж не цяпер і сьнег выпаў, халады пачынаюць прыціскаць.

Сьпілуюць, ацярэбяць, на воз узложаць—толькі вязі. А вечарком, крадучыся,—да хаты начаваць. Ато ў Жагулы папросяцца папрэцца. Таму хаты ня шкода. «Толькі языкоў не распускайце, а то—самі ведаеце...» Напамінае ён ім.

Кешкаецца ў лесе з жонкаю Варанец Рыгор. Сорак пнёў далі яму на хату. Добра, што далі. У старой зусім ужо нельга жыць: па вокны ў зямлю ўехала, столь на подпірках трымаецца, балькі пагнілі. Але-ж і працы трэба палажыць, пакуль новую паставіш. Гэта вось з лесу вывезьці толькі з яго сілаю ды з яго канём—набярэшся, як стаць.

— Ды ня гні так пілу ўніз, няхай цябе добрыя людзі ня знаюць!— злуецца ён на жонку.

— А чорт табе тут і ўнаровіць,—агрызаецца тая, папраўляючыся. Рукі яе памлелі ўжо, цягаючы пілу, і ў калені холадна ад сьнегу.

Няспраўна з бабаю ў лесе. Не налажылася яна да гэтакай работы. Пілу яшчэ цягае сяк-так, і то баючыся. Піла яшчэ і да палавіны камель не прагрызла, а ёй здаецца, вось ужо хвоя на яе валіцца. Тут пілу тузае, як папала, а сама ўгору глядзіць, ці ня хінецца ў гэты бок вяршына. Ля воза зноў ня гэтак спрытна ходзіць, як мужчына. Спадніцаю за сук зачэпіцца, паваліцца. А накладаць на воз прыдзецца—колькі ў яе тае сілы!

— Ціхон, можа-б ты, братка, саскочыў, памог мне кавалак ускінуць,— просіць Рыгор Грамабоя, які праяжджае каля яго.

— Сорам табе прасіць. Гэтакія здаравякі дваіх такога паленца ня ўзложаць! Твая-ж Марыля адна няхай папраўдзе возьме, дык у яе гэта бервяно аж забурчыць,—кпіць Грамабой з хударлявай і слабасільнай Марылі.—А мне, брат, часу няма. Гэй, пашоў, малы-ы!—падбадзёрвае ён і без таго рухавага буланага.

— Вось гад! Каб цябе... каб ты...—не падбярэ Рыгор досыць моцнага слова, каб склесьці Грамабоя. Бярэ кол, падкладвае канец пад кавалак, а другі падпірае плячом. Твар густа наліваецца крывёй.

— Прытрымай трошачкі, я зьмянюся,—камандуе жонцы.

— Ях-шчэ раз!—выдыхае ён з натугаю і камель кавалка, як бы нехаця, узлазіць на крэсла саней.

Грамабой пад'яжджае да ўмоўленага месца:

— Гоп, го-о-оп!—коціцца па лесе яго густы бас.

— У-ууу!—адгукаецца голас сына.

Едзе на голас, а той стаіць ужо ля хвоі,—аблюбаваў і падсек з аднаго боку, куды яна павінна валіцца. Гляне Грамабой угору—роўная, гладкая

ды выносная—шапка валіцца з галавы. Лясьне пугаўём па камлі—зьвініць. Дзьве хвіліны заўзятага шоргату пілы і хвоя быццам раптам абнядужала—закрахтала ў апошні раз, хіліцца памаленьку, што далей, шпарчэй і нарэшце моцна гухкае аб мёрзлую зямлю, выцягнуўшыся на ўсю сваю даўжыню і падбіраючы пад сябе зялёную іглаватую моладзь.

— Хлопцы-ы-ы! Сюды-ы-ы!—разьлягаецца зычны тэнар Мікалы.

Падбягаюць з каламі Сяргей з Алесем і восемнаццаціаршыновы кавалак (каб хапіла бяз уточкі на ўсю падоўжную сьцяну), ледзь выгінаючыся сярэдзінаю, паслухмяна кладзецца на сані, Грамабой бярэцца за лейцы.

— Но, пашоў, малы!

«Малы» шчыльна прыціскае свае здаравенныя плечы да хамута, ставіць крукамі пярэднія ногі, упіраецца заднімі, аж пакуль яны ня выпрастаюцца на ўсю даўжыню, і скранае цяжар з месца. Скрануўшы, ідзе ўпарта і натужна па сьнегавой цаліне, а ззаду віляе з каркамі Мікола, выкручваючыся з кавалкам паміж хвой. Выехаўшы на ўежджаную і простую дарогу, Грамабой садзіцца на кавалак, зьвешвае ногі на адзін бок і пасьвіствае пужкай.

— Варушыся, малы-ы!

Вышаў стары Верамейчык за гумно за патрэбаю—эх і тавар жа вязе Грамабой! Вось бы яму гэтакіх хаця кавалкаў з дваццаць хату перасыпаць. Зайздрасьць узяла Верамейчыка, аж у сярэдзіне нек заныла,—гэтакае дабро дый дарэмна!

— Ці сходна купіў?—асьцярожна кпіць ён з Грамабоя.

А той і не бянтэжыцца, у тон яму адказвае:

— Ды ня дорага, можна купляць. Паедзь дык і табе там прададуць.

— Няма ў мяне з кім ехаць,—спамурнеўшы, адказвае Верамейчык.

— А хто-ж табе вінават? Трэ было не выпраўляць чорт ведае куды і па што. Спасеньня, думаеш, ён вельмі дастане табе ў бальшавікоў.

Напамінаньнс пра сына растрывожвае думкі старога. Аж шкода яму робіцца самога сябе—гэтакае дабро, людзі цягаюць, а яму глядзі ды толькі аблізвайся. А ўсё праз таго. Людзкія вось дома і чорт іх не бярэ. Ад вялікага ўзрушэньня і жалю да сябе аж порткі забыўся падвязаць. Так і пашоў з паружкаю на шыі ў гумно, дзе нявестка ячмень падсявала. Увайшоўшы, заўзята высмаркаўся і, плюнуўшы, разгладзіў вусы. Памаўчаўшы хвіліну, загаварыў, як бы сам сабе.

— Цягаюць людзі дзерава, не глядзяць, не баяцца. А з мяне, як з дурня з таго, сьмяюцца. А той балдык чакае, пакуль яго самі пусьцяць. Хоць бы на трохі падскочыў, памог бы тут што, а тагды зноў бы пашоў. Галавы-ж бы за гэта ня сьцялі.

Гаворачы гэта, Верамейчык трымаў сваё на уме. Перш за ўсё ён спадзяваўся, што Зося скажа што небудзь больш пэўнае пра сына: можа ёй ужо вядома, што Юзіка няма жывога, ды яна толькі казаць ня хоча. Шкода, праўда, сына, але-ж тагды ведаў бы чалавек, што рабіць, на што спадзявацца і як пакіраваць гаспадарку. А калі ён жыў, ды даходзяць да яго лісты, што яна піша, дык напэўна яна і пра гэта напіша, што ён цяпер гаварыў. Можа нават папросіць, каб прышоў дадому, а ён паслухае яе ды сапраўды прыдзе паможа.

Але Зосі ад сьвёкравых слоў стала крыўдна да сьлёз за Юзіка. Такі то і бацька! Не пашкадуе, што сын можа ў зямлі ўжо, прэе, а толькі пра сябе клапоціцца. Дзерава рупіць, каб яно яму ў горле стала. Зайздросна, што ўрвіцелі дабро казённае крадуць. Паўцякалі з войска, туляюцца тут, ды яшчэ й кпяць, старога падбухторваюць.

«А каб жа вы толькі павыдыхалі! Хваробу вы тут будзеце раскашацца—пайду заяўлю»,—думае сама сабе Зося.

Нагінаецца стары, каб высыпаць паўасьмінку падсеенага ячменю ў мех. Папружка скідаецца з шыі і бразгае спронжкай аб ток. Злосьць ад гэтага яшчэ больш падшыбла. Крахтануў, сплюнуў і пачаў падпяразвацца.

— Звыклі ўсе на гатовае. Нікому і ня рупіць, каб што небудзь прыдбаць у гаспадарку. Глядзяць толькі, каб пад'есьці ды выспацца. А мне таксама яно ня трэба. Начорта мне—на мой век хопіць.

Зося ведае, што гэта ўсё наконт яе і Юзіка гаворыцца, але яна ні слова не адказвае старому. Толькі рукі яе ходзяць жвава і рашуча і рэшата вышэй падлятвае ў руках. У яе зусім дасьпявае намер: «Усёроўна-ж заяўлю. Скажу заўтра ў хаце, што пайду бацькі даведвацца, а сама пайду і заяўлю»:

У Мядзьведзічах сьвяткавалі зімняга Міколу. Хто зьбіраўся ў мястэчка на фэст, а хто, перакусіўшы трохі, забраўся на печ пагрэць сьпіну, пакуль абед згатуецца. Галаскокавых Аагта, Алесева братавая, узяла ў сенцах вядро і пашла па ваду. Але толькі выткнуўшыся на вуліцу, яна рынулася назад ў сенцы з парожным вядром і бразнула яго на лаўку. Прачыніла дзьверы ў хату і яшчэ з-за парогу ледзь выгаварыла, задыхаўшыся:

— Хавайся!!! На вуліцу не бяжы,—дадала яна, калі Алесь без жакеткі і бяз шапкі кінуўся ў дзьверы.

Выскачыўшы з сянец, Алесь з пуду падаўся быў на гароды, але выткнуўшыся з-за вугла, ўбачыў каля суседзкага сьвірна постаць чырвонаармейца. Той згледзеў, заляскаў замком стрэльбы.

— Стой!

Алесь рвануў назад, кінуўся ў дзьверы варыўні, зачыніўся з сярэдзіны і замкнуўся на жалезную засаўку.

Калі на двор да Галаскокавых узышоў начальнік атраду з трыма чырвонаармейцамі і старшынёю сельскага камітэту, на двары быў ужо той чырвонаармеец, што згледзеў Алеся. Ён старанна аглядаў усе закуткі на двары, але, памятаючы інструкцыю, у хату не заходзіў, пакуль быў адзін.

— Таварыш зводны, ня бачылі, цераз вуліцу з гэтага двара не перабягаў?

— Не, ня відаць было.

— Дык ён тут недзе, я сам яго бачыў.

— Тут, дык павінен быць наш,—адказаў упэўнена начальнік.—Ты заставайся на двары і наглядай добра за вокнамі і дзьвярыма—загадаў ён чырвонаармейцу і накіраваўся ў хату, не зважаючы на лепет старшыні сельсавету, якому сёе-тое паабяцана ўжо было за тое, што ён пакрывае дэзэртыраў.

Калі ўвайшлі ў хату да Галаскокавых, там быў падрыхтаваны і настаражаны спакой. Алесева маці ляжала ўжо на печы, заплюшчыўшы вочы,

але яна амаль ня дыхала, так пільна прыслухоўвалася, што робіцца ў хаце. Старэйшы Галаскок стаяў ля прыпечка і, выгарнуўшы з ямкі вугаль і падняўшы яго на лучынцы, хацеў прыкурыць цыгарку. Але рука яго моцна дрыжала і ён, як быццам незнарок, кінуў вугаль на прыпек і нагнуўся над ім, пыхкаючы цыгаркай. У кутку на палу сядзелі двое дзяцей—мурзатыя і маўклівыя. Яны баязьліва акругленымі вачыма глядзелі на чужых людзей.

— Ты будзеш Алесь Галаскок?—спытаўся начальнік.

— Я Галаскок, але не Алесь. Я Максім.

Начальнік глянуў на старшыню камітэту.

— Так, гэта Максім, таварыш начальнік,—паслужліва пацьвердзіў той.

— А Алесь дзе?

— Ды ён жа ў арміі.

— Хлусіш, бачылі яго дома.

— Праўда, прыбягаў ён, але мы накрычалі, дык ён узяў сухароў дый зноў пашоў.

— Хлусіш. Кажы дзе, а то горш будзе.

— Ня верыце, дык шукайце.

— Вядома пашукаем. Ну, хлопцы, абшукаць добра ўсе закануркі. На гары і ў сенцах добра шукайце.

Калі, не знашоўшы Алеся ў хаце, у сенцах і на гары, вышлі на двор, чырвонаармеец, што там застаўся, паказаў на дзьверы ўварыўні:

— Вось, таварыш зводны, замкнёна з сярэдзіны, а знадворку не зашчэплена. Ня інакш тут будзе.

— Кліч гаспадара, няхай ключ нясе.

Максім прынёс ключ і амаль спакойна пачаў адмыкаць варыўню. Ён думаў, што варыўня была замкнёна ад учарашняга, і не спадзяваўся, што Алесь схаваўся там.

У варыўні сьвятло ледзь прабівалася праз малюсенькае акенца, і ўвайшоўшы з надворку, зразу нічога нельга было разгледзець. Пахла цьвільлю і кіслаю капустаю. Калі трохі вочы прывыклі да змроку, стала відаць—кадзь з капустаю, кадушачка з туркамі, другая—з квасам, два катухі з бульбай. Добра агледзелі ўсе куткі—чалавека нідзе ня было. Хацелі ўжо выходзіць з варыўні, як адзін з чырвонаармейцаў заўважыў, што катух ня шчыльна прылягае да сьцяны, паміж сьцяной і катухом так каля паўаршына яшчэ запасу.

— Таварыш зводны, тут вунь ля сьцяны яшчэ якая чартовіна. Цэлы ўзвод можа схавацца,—далажыў чырвонаармеец.

— А ну, ускоч на бульбу, паглядзі там,—загадаў начальнік.

— Цёмна, ні храна ня відаць,—сказаў чырвонаармеец, нагнуўшы галаву над цёмным прагалкам.

— А ты штыхом памацай,—параіў другі.

Узяўшы стрэльбу за прыклад, той пачаў торкаць штыхом у зямлю за катух. Там нешта шоргнула па дошках.

— Ёсьць, здаецца, нешта жывое. А ну яшчэ разок парнём!—намёрыўся чырвонаармеец штыхом у тое месца, дзе паварушылася.

— Таварыш, не калі, я вылезу,—пачуўся дрыготкі, спужаны голас.

— А, вось ён, галубок! А ну, вылазь хутчэй!—скамандаваў начальнік.

З-за катуха паказалася спачатку калдунаватая галава з чубам збоку, як у Кузьмы Кручкова, а потым Алесь пачаў вылазіць на бульбу. Яго гэты чуб і моцна абсіверааны, доўга як мае быць ня мыты, твар надавалі яму бандыцкі выгляд.

— Ну, цяпер ты наш, адгуляў,—сказаў начальнік.

— Вы ўдвух вядзеце яго за мною, пойдзем далей,—загадаў ён двум чырвонаармейцам.

Алеся вялі сярод вуліцы, як быў—распранёнага і бяз шапкі. Высокі чырвонаармеец трымаў стрэльбу напагатове і спакойна і цьвёрда ступаў у двух кроках за Алесем. Другі, маленькі і шчупленькі, відавочна нэрваваўся.

— Ну, ну, пашавельвайся—падганяў ён Алеся.

— Ды пашавельвайся хутчэй, бандыцкая морда!—крыкнуў ён нарэшце.

— Я не бандыт, таварыш. Ты мяне не абражай,—буркнуў Алесь, скасіўшыся на чырвонаармейца.

— Ах, сволач!—тоненька крыкнуў той, перахапіў стрэльбу ў левую руку і, падскочыўшы, правай спрытна заехаў Алесю па твары.

Алесь схапіўся рукой за нос, а калі адняў руку, на далоні была кроў.

— Шахоцін! Ты што-ж гэта?!

Погляд камандзіра суровы і зьдзіўлены.

— Таварыш камандзір! Не магу!.. Што хочаце рабеце. Два браты на фронце... загінулі. А гэты сволач, бандыт!.. Не абражай!..

— Ну, раскіс. Нэрвы расьпусьціў, барышня. Вернемся,—на трое сутак на губу. Каб гэта больш не паўтаралася!—строга сказаў камандзір.

Кроў у Алеся з носа цякла тоненькім струменчыкам цераз губы па падбародку і капала на сьнег. Ён фыркаў і сплёўваў, часамі выціраўся рукавом і размазваў кроў па ўсім твары, ад чаго выгляд яго зрабіўся зусім дзікім і страшным.

За ім подбегам ішла маці, несла кажух і шапку кучомку:

— Алеська... Сынок... апраніся,—прасіла яна. А ён ішоў не абарочваючыся і не адказваючы.

Калі Зося ўбачыла яго такога праз вакно, яна закрыла твар рукамі і, адхіснуўшыся, села на лаву. Ня то жаль да Алеся, ня то страх, што яна ў гэтым вінавата, апанаваў яе.

Сяргей Суравец толькі кончыў галіць свой пушок на барадзе, і мыўся над ражкаю, як у хату ўбег хлапчук і, зрабіўшы вялікія вочы, таямніча захліпаючыся, прашыпеў.

— Салдаты на гародзе.

Рыпіна ўсхапілася з лавы:

— Сыночак... Сыночак... Куды-ж цябе?—забегала яна па хаце.

— Ціха, супакойся ты, ня крычы. А ты, Алеся, дай мне сваю спадніцу, кафтан і чаравікі.

— Нашто гэта табе?

— Будзеш бачыць, давай хутчэй.

Праз дзьве хвіліны Сяргей з сваім малажавым, дробным, толькі што

паголеным тварам зусім быў падобны на дзяўчыну. Ён дастаў з-пад прыпеку венік і палажыў яго напагатове Маці скеміла Сяргеевы хітрыкі і трохі супакоілася, а малы моцна зарагатаў—вельмі-ж ужо сьмешна было, што з Сяргея гэтакая дзеўка вышла. Ён падбег і пацягнуў за спадніцу.

— Уцякай, жаба, ато дам!—брыкнуў Сяргей нагою, але не папаў і малому стала зусім весела. Ён думаў ужо добра пападражнівацца, як умяшалася маці.

— Сядзь, Зьміцер, чаго выскаляешся! Глядзі, як прыдуць, каб ты мне і ні пікнуў, а то як вазьму паскі, дык усю шкуру сьпішу.

— Змоўкні, кажу!—узьелася маці, і схапіўшы скарач, хвасянула драпі хіхікаў.

— Змоўкі, кажу!—узьелася маці, і схапіўшы скарач, хвасянула драпкамі па плячах.

У малога навярцеліся сьлёзы, ён насупіўся і змоўк.

Як толькі замільгалі ў вакне чырвонаармейскія шапкі, «дзяўчына» старанна ўзялася месьці хату, адсунула стол і пачала выметаць з-пад кута. Калі ўвайшлі, яна толькі на момант адагнулася, глянула і зноў нагнулася над сваею работай.

На запытаньне пра Сяргея і тут быў падрыхтаваны загадзе адказ.

— Прыбягаў, але пашоў зноў у войска. І ліст нават прыслаў ужо адтуль.

— А дзе ліст? Дайце мы пачытаем,—сказаў старшы.

— Алеська, дзе ліст? Ты-ж яго хавала недзе.

— Я ў шуфляду клала, ды няма ўжо там. Мусіць Зьміцер вывалак недзе ды падраў ужо.

— Я ня браў. Ніякага ліста там ня было,—буркнуў яшчэ насуплены малы.

— Вось праўду чалавек кажа,—ніякага ліста ня было,—сказаў старшы.—Маладзец,—паляпаў ён па плячы малога.—Люблю, хто праўду гаворыць.

Малы цераз брыво глянуў угору на старшага і ўсьміхнуўся.

— Ну, хлопцы,—сказаў далей старшы,—давайце шукайце, як я вам сказаў, а мы з Пятрэнкам застанёмся з мамашай яшчэ пагутарым. Можа яна падумае ды скажа нам што-небудзь прыемнае. Самой жа і сыну лепш будзе, калі дабрахвотна.

— А мой ты саколік, што-ж мне думаць! Я-ж сказала, што ведаю. Ці думай, ці ня думай, дык я-ж яго вам ня выдумаю, калі тут няма.

— Ня верыцца нешта, мамаша. А ты, малады чалавек, што скажаш! Дзе ваш Сяргей!—паказытаў старшы хлопца пад барадой.

Малы глянуў на дзеўчыну, што мяла, потым перавёў погляд на матку.

— Я ня ведаю. У войска пашоў.

— А хто цябе маніць навучыў? Мамка мусіць?

Хлопец апусьціў вочы і маўчаў.

— Ось я хыба з цією дыўчынаю пабалакаю,—сказаў Пятрэнка.

— Відпічнэце, барышня, што вы так запрацювалыся—скубянуў ён Сяргея за блюзку.

Сяргей сьцепануў плячуком і не адказаў.

— Глуха вона ў тэбе, мамаша, ці шчо?

Але, саколік. І глухая і нямая, і так нейкая як не ў сваім розуме,— адказала Грыпіна.—Лепш і не чапайце вы яе.

— У мяне сястра дома така. З такімі я ўмію бакалаты,—сказаў Пятрэнка, скубянуў зноў Сяргея за блюзку і пачаў выраблягь пальцамі: прыстаўляць іх да нося і лба, паказваць нешта на далоні і мармытаць.

Сяргей тоненька мармытнуў і махнуў рукою—ня лезь.

Малому зноў стала весела. Ён вылез з-за стала, сачыў за кожным ківам Пятрэнкі і рагатаў.

Пятрэнка намерыўся абняць «дзяўчыну», але Сяргей адхіліўся і зьлёгку выцяў Пятрэнку венікам па руцэ.

Рыпіна не сьцярпела:

— Вось прыстаў да дзяўчыны! Калі прышоў па справе, дык зрабіў бы, што табе трэба, ды ішоў. Яе і так бог пакрыўдзіў.

— Нэ буду, нэ буду, мамаша. Я ўжэ сіў, як сьвяты,—падмаргваючы малому вокам, сказаў Пятрэнка.

Як толькі «дзяўчына» адвярнулася ад яго, Пятрэнка асьцярожна пачаў красьціся зноў да яе, і наставіў рукі, каб схапіць за плечы.

— Сяргей, ззаду крадзецца!!—забыўшыся, крыкнуў малы.

У Сяргея венік выпаў з рук, а матка зразу зьбялела і не магла слова вымавіць.

— Ну, годзе, барышня, камедзь ламаць,—рашуча сказаў старшы.— Скідай свае бабскія лахманы!

— А таварышок, а паночак, а залаценькі, а не карайце-ж вы хаця моцна яго,—загаласіла Рыпіна.

— Ладна, ладна, мамаша, мы ведаем, што нам рабіць.

— А ну—шагам марш!

Хата напоўнілася крыкам і галасам. Малы, здагадаўшыся, што зрабілася нешта нядобрае, прытуліўся ў куток і таксама плакаў, гледзячы, як гэты вясёлы вайсковы дзядзька раптам зрабіўся сярдзітым і, наставіўшы стрэльбу, загадаў Сяргею ісьці наперад.

Тодар Пошта—можа ўжо ў дзесятую хату—прыбег да Верамейчыка.

— Дзень добры! Палавілі! Усіх палавілі!—крыкнуў ён толькі прачыніўшы дзьверы і не чакаючы нават, пакуль яму адкажуць на «дзень добры»—Міколу Грамабойчыку дык нагу прастрэлілі. Ён, як счуў толькі, што чырвонаармейцы ў вёсцы, дык і драпануў за гумна. Хацеў у лес падацца. Але, брат, яны таксама хітрыя. Кругом ачапілі вёску. І калі яны зрабілі гэта, што ніхто ня бачыў—вось дзіва! Як толькі Мікола выбег за гумна, дык яго і ўбачылі. Ганок за чацьвёра быў чырвонаармеец. Прыпаў на калена—«стой!»—і наставіў стрэльбу. Мікола яшчэ паддаў ходу. Тагды ён намерыўся—бах. Не папаў. Другі раз. Бяжыць усё Мікола. Дык ён трэйці раз як намерыўся, як даў, дык Мікола носам у сьнег і зарыў. Вось так, як цераз хату не дабег да магазына. Каб забег за магазын, прапала-б тагды ўжо. Нельга-б было страляць. Дык Мікола яшчэ з месца пад магазын падпоўз. Так і знаць крывавая сьцежка, як валок нагу. Як прыехалі забіраць (я таксама падбег туды), дык Мікола ляжыць пад магазынам скурчыўшыся, калоціцца ўвесь і скавыча, не раўнуючы, як шчаня. Фэль-

чар іхны нагу яму перавязаў (вышэй калена куля папала), на сані і павезьлі.

— Вось каб ім бог веку ўкараціў, скалечылі чалавека,—пашкадавала старая.—Калі каторы хоча ваяваць, як на мой бабскі розум, няхай бы ішоў ды біўся, хоць галавою аб сьцену. Дык не вось, ганяюць, поруць, пажыць людзям спакойна не даюць.

— Скажы, каб Леніна скасавалі ды цябе пасадзілі на яго месца,—пажартаваў стары, бачачы, што Тадора глупства вярзе.—Ня хочуць бо яны твайго розуму слухаць, у іх свайго хапае.

— А Галаскокавага дык зьбілі на горкі яблык. І нос разьбілі і зубы два выбілі і сьпіна ўся ў сіняках. Скрывавілі ўсяго хлопца, як мае быць,—расказваў далей Пошта.

— Вось каб ім грудзі ўзьбіла. Гэта-ж зьдзек проста з людзей,—зноў пашкадавала Тадора.

Той факт, што знэрваваны, дарэшты хворы чырвонаармеец выцяў дэзэртыра Алеся, падхапілі ўжо кулацкія языкі, перакруцілі, прылажылі яшчэ ў дзесяць столак, і так апрацавалі, што дэзэртыры і бандыты выглядалі бязгрэшнымі анёламі, а чырвонаармейцы нейкімі нелюдзямі, якія толькі тое і рабілі, што зьбівалі людзей і ўсяляк зьдзекваліся з іх. Пошта ахвотна разносіў гэту лухту па хатах і сам яшчэ дабаўляў сёе- тое, абы толькі цікавейшае выйшла апавяданьне і каб людзі, слухаючы яго, зайздросьцілі, што ён ведае такую цікавую навіну.

Слухае Зося, што расказвае Тодар, а ў самой сэрца дык аж як ня выскачыць. Гэта-ж гэтулькі праз яе бяды нарабілася! Алеся зьбілі, Міколу паранілі. А ніколі-ж дагэтуль яна й вока нікому не запарушыла. Невядома-ж яшчэ, што з імі будзе. Гатовы парасстрэльваць. Кепска, мусіць, зрабіла.

Стаіць Рыгор Варанец у варотах, рукі злажыў на жываце, глыбока ў рукавы кажуха пазасоўваў. Галаву ў каўнер увабраў. На губе недакурак дыміць. Зглядзеў Аўдолю на вуліцы. Ня то ад дыму вусны крывіць і вока правае прыжмурвае, ня то здалёк яшчэ прабуе ўсьміхнуцца Аўдолі.

— Ці не навабранцаў праводзіла?

— А як жа, сусед жа мой, як не правесьці? Толькі не разабраць вось: ня то на вайну, ня то з вайны ён едзе. Параненага-ж павезьлі.

— Здарава?

— А як мае быць нагу прашыла куля. Будзе памятка добрая.

— Дык ты мо' й паплакала трохі?

— Чаму не! Прыяцелі яны мне вельмі вялікія! Няхай па іх ваўкі ў лесе плачуць. І так вунь галасу поўна сяло.

— О-то ня шкодзіць. Вельмі-ж яны тут ужо былі разгуляліся. Ходзяць самапас і ўшчунку на іх ніякага няма. Людзі галаву сваю кладуць, баронячы, як той кажа, дабро народнае, а яны тут цягаюць сабе гэта дабро і не баяцца нікога... Яшчэ і зубы скаляць,—дадаў Рыгар успомніўшы, як Грамабой не захацеў памагчы яму кавалак узлажыць.

Убачыла Зося праз вакно Аўдолю, накінула на плечы вялікую хустку з фрэнзьлямі, выбегла.

— Аўдолька, пачакай!

Тая прыпынілася.

— Дзе гэта ты была?—задыхаўшыся ад бягі, запытала Зося.

— У тым канцы,—адказала тая ўжо на-хаду.—Бачыла, як дзязярціраў павезьлі.

— Ты іх усіх бачыла?

— Бачыла, як добрых паноў, на сані пасаджалі і пры кожным чырвонаармеец са стрэльбай.

— А ці праўда гэта, што яны Алеся зьбілі да паўсьмерці?

— Плюнь таму ў вочы, хто табе гэта казаў.

— Пошта казаў.

— Слухай ты, што табе скажа гэты пусты млын!.. Там дакрануўся некаторы да носа, капля крыві паказалася, дык ужо зьбілі. Няхай яны ўспомняць, як палякі білі, ды за нішто.

— А я ўсё думаю, Аўдолька, ці добра гэта?

— Што ці добра?

— Ды вось што пабралі іх. Пакараюць, напэўна, моцна; гатовы расстраляць яшчэ.

— Не, расстраляюць... Ды й што табе прысьпела шкадаваць іх?—нават трохі зазлавала Аўдоля.—А яны твайго шмат шкадавалі? Чула ты, каб хто з іх хоць словам заікнуўся, што пра твайго і чутак няма, можа і загінуў дзе ўжо? А каб жа такіх бягуноў менш было, дык бы і войска больш было і мацнейшае-б яно было; і твайму, можа, менш перанесьці трэба-б было, можа і дадому ўжо вярнуўся-б.

— Яно-ж гэтак, Аўдолька. Ты праўду кажаш, але-ж няхай бы гэта хто другі...

— Што другі?

— Як падумаю, што праз мяне гэта ўсё, дык нек аж вусьцішна робіцца.

— Што праз цябе? Нешта я ня ўцямлю, пра што ты хочаш сказаць.

— Я цябе прашу, Аўдолька, не кажы нікому нічога, а то кепска мне будзе. Гэта-ж я даказала на іх, калі і хто дома будзе. Дык цяпер, ужо аж чуць сама ня каюся,—можа ня трэба было гэтага рабіць.

— А ты вось мне скажы... толькі чыстую праўду,—раптам павярнулася да яе Аўдоля:—За бальшавікоў ты ці за каго другога?

Нек дзіўна Зосі чуць ад Аўдолі гэта пытаньне, так неспадзявана і рубам пастаўленае, а Аўдоля сур'ёзна глядзіць ёй у твар і чакае.

— А чаму ты гэта ў мяне пытаеш?—зьбянтэжылася трохі Зося.

— Раней адкажы, а тагды я табе скажу чаму.

— А за каго-ж я... Бальшавікі за бедных, а я-ж таксама з бедных, бацька мой бедны. Дый сама я, як сірата якая ўсёроўна. Каб сьвёкар прагнаў сягоньня, дык і рук ня было-б за што заццаць.

— А ты гэтым, што даказала на дзязярціраў, памагла бальшавіком ці не?

— Бачыш-жа, што, мусіць, памагла.

— Дык і добра зрабіла. А чаго-ж ты яшчэ каяцца ўздумала?

— Калі-ж людзі моцна крыўдзіцца будуць.

— А ты думаеш тыя, разам з кім твой Юзік, ня крыўдзіліся-б на цябе, каб ты не даказала на іх ворагаў? Тут бяз крыўды ўсёроўна не абыйсьціся, дык няхай лепш ворагі крыўдзяцца, як прыяцелі.

— Які-ж ён мне вораг, хоць той жа Алесь?

— Ён бальшавіком вораг, твайму чалавеку вораг, дык і табе вораг, дарма, што ты з ім ня білася і не сварылася.

— Мусіць ты і праўду кажаш... Ня можа мой розум зьнесьці ўсяго гэтага.

— А ты не маркоцься, плюнь на ўсялякія крыўды.

— Дзякуй табе, Аўдолька, што ты трохі мяне развыжыла. А я ўжо знарок хацела бегчы да цябе, каб пагаварыць з табою.

— Дык хадзем, зойдзем, пагаворым. Работы-ж у цябе сёньня няма.

— Не, любачка, я вярнуся. Мы-ж яшчэ не абедалі. Дый сьвіньням зараз даваць трэба будзе. Пад вечар я забягу да цябе.

— Добра, прыходзь.

— Дык ты-ж глядзі, Аўдолька—яшчэ раз прашу цябе—не кажы нікому.

— Сьмела будзь. Я-ж можа не маленькая.

У той жа самы дзень адвячоркам, ідучы да Аўдолі, Зося стрэла на вуліцы Сьцяпана Варанца. Даўшы добры вечар, яна ўжо была разьмінулася з ім, як ён яе запыніў.

— Пачакай, пачакай,—падморгнуў ён.

Яна спынілася, трохі зьдзіўленая: якая гэта ў Сьцяпана можа быць справа да яе?

— Вось я табе зараз нешта дам.

— Што-ж вы мне гэтакае дасьце?—трохі ўжо дагадваючыся, але ня ведаючы, ці ёй прыдзецца радавацца ці плакаць, нясьмела запытала Зося.

— Дык дайце-ж ужо,—дадала яна, бачачы, што Сьцяпан не сьпяшаецца.

— Ого, якая ты скорая! Ужо й дайце ёй! Паскачы раней, а тагды я табе дам,—цьвяліўся той.

— Калі-ж холадна на марозе скакаць.

— Нічога, кроў маладая, разагрэецца.

— Дык няма-ж і з кім. Як жа я адна буду скакаць?

— Вось хіба што няма з кім. А мне старому трохі ўжо і не выпадае скакаць з табою, ды яшчэ сярод вуліцы.

Ён зьняў з галавы кучомку з парудзелай старой аўчыны і падставіў яе Зосі:

— Пазнавай, каторы твой.

Зося з пяці канвэртаў выхапіла адзін, шэра-сіняваты, на якім, відаць насьлїненым хэмічным алоўкам, Юзікаваю рукою быў напісаны яе адрас.

Яна зразу моцна ўзрадавалася:

— Дзядзюшка, родненькі, залаценькі! Вось цяпер я дык паскачу!

Яна хапіла яго за крысы кажуха, разоў са два закруцілася, круцячы й яго за сабою, потым абхапіла за шыю, цмокнула ў няголеную шчаку і подбегам пусьцілася назад дадому.

— Пусьці!.. Ах!.. А няхай цябе з маладзіцаю! От шаляніца, чуць усе вантробы ня вытрасла,—злаваўся нарокам Сьцяпан, нагінаючыся, каб пазьбіраць рассыпаныя лісты.

Чаму яна падалася зразу назад дадому, а не пашла да Аўдолі, Зося й пасьля не магла сабе растлумачыць, калі думала пра гэта.

Прышоўшы дадому, не распранаючыся, села пад акно, разадрала канвэрт і пачала чытаць, старанна прыглядаючыся, бо стала ўжо зьмяркацца. Старыя прыпынілі некую сваю гаворку і абое глядзелі на Зосю.

Зося лёгка разьбірала знаёмы почырк і ледзь шавяліла губамі:

«Любая Зоська, жоначка мая дарагая!

Даўно, вельмі даўно ўжо я ад цябе ліста ня меў. І замаркоціўся-ж я па гэтым моцна, бо ведаю, якою я цябе пакінуў і з кім. Хоць бы маленькую вестачку пра малое—сын ці дачка, як завецца? Яно там недзе сьмяецца, ножкамі перабівае, кулачкамі размахвае, а я, гэткі тата, нічога й ня ведаю пра яго».

У Зосі пасыпаліся сьлёзы. Яна выцірала іх рогам хусткі і старалася ня плакаць, каб льга было чытаць далей. Нарэшце трохі сунялася і пачала зноў разьбіраць літары:

«Ведаю, што ня ты ў гэтым вінавата· Не магла-б і ўцярпець гэтулькі, каб ня пісаць. Але пісала ты, мусіць, усё на стары адрас, а я з Дарагабужу ўжо даўно як выехаў. Напісаў я табе з дарогі адну паштоўку, ды мусіць яна не дайшла да цябе. А больш я напісаць ня мог. Цяжка табе, мусіць, там цяпер прыходзіцца з малым. Мачаха нябось, штодзень грызе.

Але ты не зважай на ўсякае гаўканьне. Якую пусьцяковіну і перапусьці, а калі што якое—ідзі ў камітэт. Ня маюць ніякага поўнага права яны з цябе зьдзеквацца, як ты жонка чырвонаармейца. Яна недзе й бацьку на цябе нацкоўвае, дык і яго старога мармоля ня бойся. Ён толькі ў сваёй хаце з бабамі ваяка, а калі ты яго начальствам пастрашыш, дык нябось пабаіцца, ды яшчэ і яе калі стрымае. Глядзі аднаго—каб дзіця дагледжана было ды гадавалася.

Ты-ж ведаеш, што разам са мною ў Дарагабужы быў і Ўладзя Каржакевіч. Калі я трохі быў захварэў ды мяне палажылі ў шпіталь, дык тагды яго адправілі на фронт з маршаваю ротаю. Дык ён, сволач і сукін сын, зьбег у дарозе і палавіна яго роты разьбеглася. А нам на фронце вельмі патрэбны былі падрыхтаваныя камандзіры і каб я яго, кулацкую халеру, злавіў, дык бы сам сваею рукою расстраляў. І мяне былі ўжо назначылі аддзялёным камандзірам, але мне не пашанцавала, мяне ўскорасьці паранілі. Ага, я і забыўся табе напісаць, што з Дарагабужа наша рота паехала на фронт, на Ўрангеля. І калі мы раз наступілі на іх ды, закрычаўшы гура, пачалі матлашыць іх штыхамі ды прыкладамі, дык яны кінуліся наўцекі, а некаторыя здаліся. Але адзін некі паршывец, мусіць іхны афіцэр, выхапіў рэвальвэр і стрэліў мне проста ў руку. Праўда, Колька Пронін таркануў яго за гэта прыкладам па патыліцы, дык ён больш і ня

ўстаў. А мяне адвязлі на перавязачны пункт, а адтуль павезьлі ў Адэсу ў шпіталь. Куля чапіла касьці. Адэса гэта такі вялікі горад, большы за наш Менск, у якім ты таксама ні разу ня была. Цяпер рука ўжо загаілася, аж я сам гэтаю рукою напісаў табе гэты ліст, але яшчэ трохі мне прыдзецца пабыць тут у шпіталі. Я тут раз прасіў аднаго таварыша, каб ён напісаў табе ад мяне ліст, і пераказаў яму, як пісаць. Але грамацей ён невялікі: мусіць нядобра напісаў адрас, дык яно і не дайшло, ці мо' так дзе прапала. Ну, больш напішу другім разам. Пішы ты цяпер, не магу дачакацца твайго ліста. Кланяйся бацьку і матцы ад мяне. Цалую моцна цябе і нашага сынка ці дачушку.

Адрас мой: Горад Адэса, першы вайсковы шпіталь, палата чацьвёртая, Юзіку Верамейчыку».

Зося скончыла чытаць, згарнула ліст, палажыла назад у канвэрт, уздыхнула і задумалася.

— Можа ад Юзіка ліст?—спытаўся стары.

— Ад Юзіка.

— Вось і вер людзям. Набрахалі, што й на сьвеце няма жывога,— няпрыметны ў змроку лёгкі праблеск радасьці мільгануў на твары старога, але ён насьцярожана зірнуў на старую.

Тая сядзела, як і раней, не зварухнулася і не аказалася. Але якраз гэта нярухомасьць і маўклівасьць гаварыла за тое, што ў сярэдзіне ў яе кіпіць злосьць і крыўда.

— Што-ж ён піша?—памаўчаўшы, зноў спытаўся бацька.

— Кланяецца вам... усім.

— Апошняе слова сказала яна з нейкай няёмкасьцю. Не хацелася ёй загаварыць з самою сьвякрывёй, каб сказаць, што Юзік і ёй кланяецца, а намякнуць неяк трэба было.

— Піша, што паранілі яго ў руку, але цяпер папраівўся ўжо. Нават і ліст гэты напісаў гэтаю балючаю рукою.

— Ня піша, можа скора дадому вернецца?

— Не, нічога пра дом ня піша.

На гэтым і спынілася іх гаворка пра ліст, і кожны маўклівы застаўся адзін з сваімі думкамі, аж пакуль не палеглі спаць. Тагды зноў сьвякроў пачала бубніць нешта старому на вуха і бубніла аж за поўнач, а ён усё маўчаў і час часом уздыхаў.

Гарачую Зосіну галаву, растрывожаную думкамі пра Юзіка, доўга ня мог здолець сон у гэту ноч.

Ужо былі трохі забыліся ў вёсцы пра тое, як лавілі дэзэртыраў. Прайшло можа з месяц ці больш часу і вось тагды аднекуль выплылі і пашлі па вёсцы «казалы», ад суседкі да суседкі, ад кумы да кумы і дакацілася так аж да радні дэзэртыраў: Зося Верамейчыкава ўдала дэзэртыраў. Ці то Аўдоля ня ўмоўчала і каму-небудзь пад вялікім сакрэтам шапянула, ці то яно з воласьці як перадалося ў вёску, але пашла такая гаворка па сяле. Адны слухалі і ня верылі: спакойная вельмі кабеціна, не падобна, каб яна гэта зрабіла. Другія верылі і рады былі; пры сустрэчы больш ветліва ві-

таліся з Зосяй, а вочы іх нібы гаварылі: «Ня прыкідвайся, ведаем. Маладзец, толькі гаварыць пра гэта ня трэба». Трэція, не гаворачы ўжо пра радню дэзэртыраў, прынялі гэта, як сваю асабістую крыўду, і пагрозу сабе. Сёньня іх, а заўтра нас удасьць бальшавіком—гаварылі іх насупленныя бровы. Гэтыя адводзілі вочы ў бок, стараючыся не заўважыць, калі Зося траплялася ім на вочы.

Яшчэ ня чуючы ніякіх гаворак, Зося дагадалася, што даведаліся пра яе ўчынак. Калі аднаго разу яна ішла па вуліцы і дала «дзень добры» Грамабоісі, якая стаяла каля сваіх варот, дык тая толькі нос у другі бок адвярнула, плюнула і моцна скяла Зосю. Нібы сама сабе, але так, каб Зося пачула ўсё-ж такі.

А ўскорасьці пашлі па вёсцы пра Зосю брыдкія плёткі. Нехта бачыў, што аднаго дня на зьмярканьні Зося нібыта ішла цераз вёску, нясучы нешта пад крысою кажуха; што зайшоўшы да Піперманіхі, яна крадкам агледзелася, і пасьля хуценька ўскочыла да яе ў хату. Тагды ўспомнілі і пра тое, як тыдняў шэсьць таму назад прыязджалі з мястэчка ў Мядзьведзічы ставіць спэктакль. Як на гэтым спэктаклі Мядзьведзіцкі настаўнік круціўся ўсё каля Зосі, нешта ўсё гаварыў, а яна ўсё чырванела ды сьмяялася. Потым, калі разыходзіліся, дык ён праводзіў яе дадому і Рыпіна Сураўцова казала «сама бачыла», як ён, укруціўшы ў кажух, абнімаў яе каля Верамейчыкавага шуля. З усяго гэтага Рыпіна злажыла цэлы прыгодніцкі роман на палітычнай падкладцы, паводле якога выходзіла, што Зося ўжо даўно комуністка, таму і ўдала дэзэртыраў; што ў комуністаў закон такі: у бога ня верыць, бацькоў ня слухаць і жыць бяз ніякага шлюбу, а так—хто каго згроб; што Юзік сам там камуністым зрабіўся і прыслаў ёй дазвол такі: «з кім хочаш, з тым і жыві, я гневацца ня буду, бо й сам такі». Вось яна і зьнюхалася была з настаўнікам, ад яго і загрубела. Вось і хадзіла да Піперманіхі, каб тая дзіця вытруціла. Але-ж тая дарэмна паскудзіцца ня будзе, дык яна дзыве дзяляанкі сала завалакла Піперманісе, каб сьвёкар і сьвякроў ня ведалі. Ды гэта-ж толькі пачатак. Яна-ж цяпер ужо ўзяла троп. Вось як трохі вычухаецца, то тагды зноў пойдзе хвастом круціць. Нябось, яна ўсё сала павыцягвае ў Верамейчыка.

Варожыя языкі ахвотна перамолвалі ўсю гэту бязглузьдзіцу, упрыгожвалі яе ня менш бязглуздымі дадаткамі, смакавалі з усіх бакоў, і рап'ём у вочы кідаліся тым, хто гэтаму не даваў веры. Самой Зосі ў вочы адкрыта гэтага не гаварылі, але часьцяком падпускалі ёй шпількі пад пазногці. Калі раз сабраліся на вячоркі да Баранковых ды ўзгаварыліся нешта пра Піперманіху, дык Галаскокавых Агата і стала спаквала пад'яжджаць пад Зосю: «Ох, і зарабляе, кажуць, гэта Піперманіха сёлета! Колькі ёй людзі сала ды круп перацягалі. Ды гэта-ж яшчэ мала ў нас іх завялося, гэтакіх людзей. А што-ж будзе далей,. як іх больш будзе ды кожная штоночы будзе са сьвежым спаць? Некаторыя з жанок хіхікнулі, некаторыя змоўчалі.

Зося яшчэ ўсяго ня ведала, што пра яе плятуць, але па тым, як Агата падбірала губы і касіла вокам на яе, дагадалася, што тая ёй закідае!

Ганна Кухарава знарок мігнула Зосі і паклікала пайсьці на двор «паглядзець, ці мароз адсеў». Калі вышлі.

— Ведаеш, Зоська,—гэта-ж яна наконт цябе ўсё пра Піперманіху ды пра сала. Гэта-ж Рыпіна са злосьці ня ведае, што брахаць, дык зложыла ды пусьціла гэтакую дзейку па сяле, што ты з настаўнікам абнімалася, ды загрубела ад яго, ды пасьля бегла да Піперманіхі і несла ёй сала. Вельмі-ж яны ўжо злуюць на цябе, што ты хлопцаў іх выказала. Грамабой раз у Сураўцовых казаў, што каб запарваў цябе дзе адну, каб ніхто ня ведаў, дык бы зразу канцы табе зрабіў і граху-б не пабаяўся.

— Няхай брэшуць, няхай ім языкі паадсыхаюць. Укусіць патом не асьмеляцца, дарма, што гэты абух грозіць. Няма, мінулася яму, кароткі рукі цяпераka,—храбрылася Зося, хоць плёткі гэтыя моцна такі яе ўразілі, а Грамабоя яна й дагэтуль баялася, а цяпер аж цела шэрхла, калі Ганна ёй гаварыла пра яго.—А гэтай сучцы Сураўцовай няхай ёй зарве. Каб яна аглядала так сваіх дзяцей, як яна бачыла, што я абнімалася. Каб яна кожны дзень па гэтулькі сала ела, колькі я Піперманісе занесла, дык бы пакуль здохне, ніколі-б не пакаштавала,—расхваляваласся дарэшты Зося.

— Дык ты, Зоська, глядзі, асьцерагайся патом. Чорм яму, гэтаму боўдзілу, і верыў, гатоў яшчэ залавіць дзе адну, ды... Што-ж ты тагды зробіш яму? У небе ня сыпчаш. Ды ня толькі-ж гэтыя злуюць на цебя за хлопцаў. Тут ужо адно за адно пачало чапляцца. Усе багатыры злуюць, кажуць, што гэта ты з Аўдолею ды Рыгор ходзіце ў воласьць ды ўдаяце, у каго збожжа шмат, ці хто парсюка добрага выкарміў. Нібыта гэта праз вас і разьвёрсткі панакладалі больш на іх. Кажуць: «усіх нас улада роўна абараняе, дык няхай і бяруць з усіх пораўні. У людзей кажуць, так і робяць, аў нас, кажуць, гэта праз іх (праз вас значыцца) гэтакая напасьць на людзей. Каржакевічу-ж восемдзесят пудоў жыта назначылі ды пуд сала. Воўны ня ведаю там, таксама шмат. Але гэты не Грамабой, гразіць ня будзе. Гэты ціхенька. Калі ўкусіць, дык спатайку. І не пазнаеш, што гэта ён, а знак будзе... Я свайму кажу: хаця ты ўжо ня лезь ў гэту калатушу. Не чапайся, кажу, няхай іх сарочка не чапае, а то калі, барані божачка, ды ня ўтрымаецца гэта ўлада, дык тагды-ж са сьвету зжывуць. Дык ён лаецца са мною, кажа, што я нічога не разумею.

А ўскорасьці Сураўцовы падшыванцы Зосі прайсьці не давалі па вуліцы. Меншы, абы толькі зглездзеў яе здалёк яшчэ, бяжыць і крычыць: «Міхась, Зося йдзе!» Той выскаквае з хаты ці з хлява. Хутка камечаць сьнежкі і складаюць у касьцёр за плот. Самі садзяцца ў дварэ за тым самым плотам і чакаюць, пакуль падыдзе Зося. Тагды пачынаюць дружна песьню, зложаную мусіць некім з старэйшых!

Зося, Зося
Пуза выстаў;
Завялося
Ад камуністаў.

Разоў дзесяць сьпяюць, аж пакуль яна, не аглядаючыся, міне іх хату. Тагды выскакваюць на вуліцу, дружна выпускаюць увесь запас сьнежак, у плечы і ў патыліцу, адскочацца і пачынаюць зноў абразьлівую песьню. Ужо за хат дзесяць яна адойдзецца, а яны ўсё крычаць на ўсю вуліцу.

Пу-у-уза завялося!
Са-ала зьвялося!

А Рыпіна паглядае ў вакно з-за шалёўкі і цешыцца:

— Ото, ня шкодзіць! Ото добра! Малайцы хлопцы! Няхай ведае гэта флюндра, як удаваць добрых людзей.

Калі раз Зося ішла з Аўдоляю, ды яны гэтак напалі, дык тая не сьцярпела. Сьціснуўшы дручок ў руцэ, падалася да жэўжыкаў:

— Я вам, шчанята вы, каб вы не паўзрасталі! Як злаўлю, дык усе вушы паадкручваю, ды ў камітэт яшчэ заяўлю. Гэта маці вас так навучае?

Меншы зразу кінуўся ў дзьверы скардзіцца мацеры.

Калі ўжо Аўдоля з Зосяю адышліся да суседняй хаты, на вуліцу выбегла Рыпіна. Узяўшы рукі ў бокі і падаўшыся ўсім тулавам да Аўдолі, яна крычала:

— Хто мае права маіх дзяцей ушчуваць?! Аднаго ўправілі, а цяпер ужо да гэтых дабіраецеся? А не дажджаце вы! рукі кароткі! Няхай толькі паткнецца каторая, дык я табе, сучка ты сухая, вочы выдзеру, я табе ўсе калдуны павырываю!

— А ну, падыдзі сюды, зьненавідзь!—абярнулася Аўдоля з дручком.—Вось пацягну раз па шчарбялёх па тваіх, дык і хопіць з цябе.

— На, во—бачыш?—скруціла тая дзьве хвігі. Потым—як віхрам яе закруціла—адвярнулася, нагнулася, лёпнула заўзята сябе ззаду па хвандах спадніцы і паджгала ў хату.

Другі мяшок з жытам завязвае ў сьвірні стары Верамейчык. Рукі, якімі ён зьбірае ў роўныя складкі бераг мяшка, трасуцца, на твары ад носа і да куткоў губ глыбокія пакутныя маршчыны. І ад таго, што ў зубах ён трымае нарыхтаваную аборачку—завязку (абедзьве рукі заняты) маршчыны гэтыя здаюцца яшчэ глыбейшымі і пакута яшчэ большай. Зглеедзеў Андрэй Каржакевіч з вуліцы Верамейчыка з мяшкамі ў сьвірні. Знарок зайшоў.

— Як маецеся, Верамейчык?

— Як самі здаровенькі?

Адагнуўся той ад завязанага ўжо мяшка. Парукаліся.

— Ці ня ў млын гэта рыхтуецеся?

— Ай, дзе бачылі! Гэта-ж вось трэба аддаваць. Два мяхі ўжо раней завёз, а гэта вось яшчэ. Дваццаць жа пудоў усяго налажылі.

— А я думаў у млын... Зайду, думаю, запытаюся, можа чулі ці завозна там. Мне-ж самому трэ было...

— У млын, сказаць, і везьці ўжо мала чаго засталося.

— Дайце рады. Таварышы чыста падмятаюць. Я думаў, што на вас увагу якую небудзь мець будуць, адно-ж і вам...

— А што-ж я ў іх за лепшы?

— Чаму. Сын ваш такі ў іх служыць дый нявестка ваша, кажуць, даходная да іх.

— Сын, як сын, а з нявесткай—маўчэце вы ўжо лепш, пане Каржакевіч. Праўда гэта, ці ня праўда, а людзі гавораць. Дык, думаеце, мне гэта прыемна, што сорам у вочы зірнуць добраму чалавеку? Альбо я карысьць якую маю ад гэтага?

— Ды яно-ж так... Я ўжо думаў пра вас. Не пашанцавала трохі вам з нявесткаю. Карысьці свае не разумее жанчына. Глядзіць на тых, у каго

зусім няма нічога. Тыя з зайздрасьці падбрэхваюць і яна з імі. А яно каб усе ў адно гаварылі, што няма лішняга хлеба ў нас, зямлі мала ды не ўрадлівая, то нябось, не налажылі-б гэтулькі на вёску. А тагды і вам, і мне, і пятаму й дзесятаму ня прышлося-б па гэтулькі даваць. То што я меў лішніх шэсьцьдзесят пудоў туды аддаваць, дык лепш бы я якога паўпуда ці пуд той самай Аўдолі ці Рыгору даў. І ёй добра было-б і мне лягчэй. А то зараз таварышы ўсіх падраўнуюць.

— Каб жа яны падраўноўвалі ды ўгору, з багацейшымі, дык я-б ім яшчэ й падзякаваў, ато-ж яны ўніз раўнуюць.

«Вунь ты чаго захацеў! Кароткі пяты»,—засьмяяўшыся толькі вачыма, падумаў Каржакевіч, а ўслых сказаў:

— Вось я-ж тое і кажу. Зараз усе будзем сьвяціць, шануючы вас, голымі задніцамі і кожнаму трэба будзе дапамагчы. Ды ня будзе ў каго ўзяць. Я ня ведаю, што яны й думаюць сабе гэтыя таварышы... Мусіць, каб на доўгае спадзяваліся, дык бы гэтак не рабілі. Гэта вы сёньня думаеце везьці?

— Трэба везьці. Даўно ужо трэба было, ды я думаў, што можа яно так як небудзь абойдзецца гэтыя дзесяць пудоў. Адно-ж прысталі—рады няма. Пагразілі, што калі не павязу, дык самі прыедуць забіраць.

— Я таксама аддаў ужо. Даўно, яшчэ перад калядамі. Тры вазы як каню павезьці. Але-ж на мяне яны вока ня маюць яшчэ за Ўладзіка. Дый так... Нельга мне было цягнуць. А вам то можна-б і пачакаць, можа перамена якая будзе.

— Ня чуваць нешта перамены.

— У Кранштаце, чуваць, матросы ўзбунтаваліся. Сіла вялікая. Караблі і гарматы ўсе захапілі. І заграніца ім памагае. Цяжка здужаць іх бальшавіком.

— То што-ж тагды будзе? Хаця-б палякі не вярнуліся,—занепакоіўся Верамейчык.

— Палякі то наўрад ці вернуцца. Заграніца тагды ім не дазволіць. Але што ўлада можа зьмяніцца, дык гэта праўда.

— Хто яго ведае як яно... горш будзе ці лепш,—задумаўся Верамейчык.—Якая-б улада ня была, дык з нас яна скарэй возьме, як дасьць, бо дзе-ж яна начай возьме, як ня ў мужыка?

— Добра даць, але-ж ня гэтулькі.

— Баюся, пакуль што якое, каб кепска ня было. Трэба, мусіць, везьці,— адказаў Верамейчык хутчэй на нейкія свае думкі, як на заўвагу Каржакевіча.

Каржакевіч далёка ўжо дыміў самаробнаю, скручанаю з «мультану», цыгараю, а Верамейчык усё сядзеў на мяшку, абапёршыся далонямі на калені, і думаў.

(Працяг будзе)

А. Куляшоў

АПАНАЛ

(Аповесьць)

(*Працяг*)

РАЗЬДЗЕЛ IV

Бачылі: сядзеў валацуга на камені,
І плыў па небе балачынавы ланцуг...
Ён некаму дужа пагражаў кулакамі,
І праклінаў свой лёс валацугі.

Куды ён ідзе—у яго пыталі,
А той казаў, што ён зельлем акроплены,
Казаў, што мозак яго—
сплаў медзі і сталі,
Казаў, што ў яго вашыны клопат.

Пыталі—дзе яго маці радзіла,—
Ён д'ябла называў сваім кроўным братам,
Прытулак вядзьмачы—сваёй радзімай,
І людзі лічылі яго за вар'ята.

І тады з вялікай вашынай злосьці
Ён пасек кашулю на кавалкі дубовым кіем:
І кінуўся ў лес, у якім некалі жылі лосі,
А цяпер, па захадзе сонца, вылі ваўкі.

У той час,
на Худавым хутары
Клён атрасаў мядзяныя пятакі,
а бярэзьнік капейкі.
Камянеў лес сонцам неадхуканы,
Крапіўныя сьцежкі абсыпалі апенькі.

Як прышоў валацуга туды, людзі ня бачылі—
Тумановая цемразь на варце стала,
Ён сабаку паклікаў імем сабачым,
І сабака хвастом яму пахвыстаў.

І зусім валацуга ня быў вар'ятам.
Ён грэўся ў Худавай хаце ля грубы,
Гаспадар яго назваў афіцэрам і братам,
А той гаспадара назваў Якубам.

Ён вымыўся ў лазьні. І ў новай кашулі,
Калі над хутарам рос пеўнікавы кліч,
Спаў на канюшынавым шуме...
І ў бледы досьвітак ён зьнік.

Гэта ў мінулым годзе адбылося:
Калі хутар зарастаў апенькамі,
Гэта адбылося па восені:
Клён атрасаў мядзяныя пятакі,
а бярэзьнік—капейкі.

Калі ён зноў прышоў да Худавай хаты,
Пачынаўся чацьверты месяц.
У яго была гаворка з братам,
А над пушчай боўтаўся русальчын месяц.

Раніцой ён знайшоў сьвятую крыніцу,
Яна ішла з-пад могілак дзядоў.
І тады да яе прыходзілі бабулі маліцца,
І стаяць на мокрым мосе доўга.

Анупрыёнак Восіп, Мацьвеенка Агата,
І іншыя Худавы даўжнікі прышлі туды,
Валацуга ўсіх абвясьціў братамі,
І ў новую веру ахрысьціліся браты.

І тут-жа бабулі малілі доўга,
Скаргі Хрысту пасылалі ў прыцем,
Яны малілі, каб прышла іх маладосьць,
І плакалі, таму што ня прыдзе.

У бабулек быў твар з воску літы
І голас, як гіблы хрып асін...
Тут-жа стаялі Мацьвеенка Агата,
Анупрыёнак Восіп.
І прасілі ў Хрыста Худавай літасьці.

Тут-жа гаспадар дзякаваў братца.
Ён старанна маліўся... Яго малітоўнік другі:
За добрую талаку, за выгоднае брацтва,
І за тое, што адпрацуюцца даўгі.

Тут-жа стаяў настаўнік. Быў твар яго чорны,
У вачох яго застыла трывога.
І ён думаў, што ён падобны на дужага чорта,
Якому адно засталося—кпліва рогат.

Усе яны кругам пасталі,
І хадзілі шэпты кругам...
А самы галоўны—валацуга,
Маліўся за тое, што людзі яго не пазналі.

З боку стаяў Юнак.
І яму здалося сьмешным
Яго валацужніцтва.
Ён толькі зірнуў на настаўніка,
Усьміхнуўся, і пайшоў
упрочкі,
праз межы...
... І тады перад ім радзіма яго паўстала.

Ён ішоў. Да яго даляталі гучныя словы,
Гэта штунды свой гімн зачалі:
— Хрыстос прышоў у сьвет суровы,
Каб царства ўславіць на зямлі!

На партыйна-комсамольскім сходзе
ухвалілі
рэзолюцыю
(У штундаў было маленьне тады):
Настаўніка, ворага культурнай рэволюцыі,
Які нядаўна паступіў у штунды,
Зьняць з настаўніцкай працы
І лічыць дэзэртырам з фронту культуры.
Лічыць, што штундаўская провокацыя,
Ёсьць новая вылазка кулацкай агентуры,
І перашкаджае організацыі колектыву.
Неабходна:
Парторганізацыі і комсамолу
Наладзіць дыспут, праявіць актыўнасьць...
Вылучыць:
новага настаўніка таварыша Міколу.
Масавы вечар наладзіць заўтра.
Усім падрыхтавацца. Зборны пункт—
„Куток Леніна“.

Таварышу Міколу:
дамовіцца з штундаўскім арганізатарам,
Наконт ягонага ўдзелу і выступленьня.

Верасень. 1917 год:
На Беларусі вайна,
На Украіне крычаць галодныя валы,
На небе зьнічкі завязваюць
рабінавыя вузлы—
Такія ночы рабінавымі назваў народ.

Рабінавая ноч. Ад сініх зьнічак навокала
Выюць ваўкі
і сабакі хаваюцца за вароты...
У цемры цягнік—
чырвоным вокам
Бліскае
і грукаціць на заваротах.

Ён толькі што з фронту,
толькі што з аршанскага дэпо
Вырваўся ў рабінавыя панарамы,
Мінуў Ходасы, Клімавічы, і потым
Спыняецца на станцыі Комунары.
Адгэтуль ідзе сказ пра Міколу:
На станцыю каня яму прыгналі вяскоўцы,
І конь скрозь ноч ляцеў праміком
Да маёнтку Галынскага на Гайдукоўцы.

Назаўтра тыя,
чые рукі згрубелі ад працы,
І тыя,
што хаваліся ў лесе,
ад слова—вайна,
Ў рабінавую ноч ламалі палацы.
І пан на сходкі скочыў з вакна.
Калі ламалі дзьверы.
пана працяў пяруновы ток,—
Цараў портрэт напал перарэзала бліскавіца.
Ён уцякаў праз вакно і ня ўцёк:
На сходках яму здавалася,
што недзе воўк скавыча.

Праз колькі дзён,
Мікола—
злачынца вялікіх памераў:
Вусатая варта і пяцьдзесят вёрст дарогі,
Па воле воласьці і мясцовых эсэраў,
Яму належала сядзець у Чэрыкаўскім вастрозе.

Свайго вастрогу лічыў ён трыццаць
Дзён, апранутых у шэрыя хмары...
На другі дзень пасьля 25 Кастрычніка
Дзьверы вастрогу адчыніў яго таварыш.

У воласьці хваляваліся эсэры:
— Ён нам учыніць рабінавую ноч!..
А ён з таварышам у досьвітак шэры
Глядзеў на краявіды скрозь вагоннае вакно.

І
...
Як кажа рэзолюцыя:
вечар наладзіць заўтра,
Ўсім падрыхтавацца.
зборны пункт —
„Куток Леніна“.
Таварышу Міколу дамовіцца
з штундаўскім організатарам,
Наконт ягонага ўдзелу і выступленьня.

Калі сьпявалі штунды гімн урачысты свой,
Скрыжаваўшы рукі,
і ўглядаючыся на Захад,
Настаўнік пайшоў у лес,
у яго быў настрой,
Прыгадаць мінулае—азірнуцца назад.

А калі штунды скончылі сьпяваць і маліцца
І панаваў у пушчы перадзахадавы спакой,
Прыбег з вёскі да іхнае крыніцы
Новы настаўнік, таварыш Мікола.

Ён адразу прызнаў галоўнага,
Як сярод чарцянят прызнаюць д'ябла,
Ён зьмерыў яго зіркам з галавы да ног.
І ў валацугі з рук выпаў надкусаны яблык.
— Вы будзеце ў іх за організатара?
— Так,
якая ў вас да мяне патрэба?
— Бачыце, мы думаем наладзіць заўтра,
Антыбаптысцкі дыспут. Нам трэба
Мець супрацоўніка...
Мы мелі...

У валацугі быў белы твар
і гушчарны зірк цяцеры.
Мікола зірнуў на яго
згадаў паўстаньне ў Гомелі
І высокага бледнага афіцэра.
— Калі я не памыляюся...
Вы былі ад'ютантам...
Валацуга Міколу падхапіў пад рукі:

— Ідземце хутчэй...
Так, я быў ад'ютантам...
Вы кажаце—дыспут...
Я згодзен.
Для пашырэньня навукі...

Я не пярэчу, навука добрая рэч...
— Выбачайце, я вас арыштоўваю!..
Вы вораг бальшавікоў...
Але яго перапыняе стрэл.
І валацуга хавае ў кішэню кольт.

І стаўшы над акрываўленым чалавекам,
Ён казаў:
— Браты мае, прыяцелі,
Не падыходзьце да яго,
ён адыходзе ў пекла,
Бачыў я, сам д'ябал прастрэліў яго цела!

Ён перахрысьціўся.
І Худ сказаў:
— Аман!
Шапталі бабулі:
— рука д'ябла, рука д'ябла!
Усе ўцякалі, за хвораст чапляючыся нагамі,
І каля Міколы ляжаў толькі
надкусаны
яблык.

(Ідзе настаўнік. Ён нічога ня ведае пра стрэл,
Ён блізка ад Міколы,
але чалавечае крыві не заўважае,
Ён глядзіць на чырвоныя макушкі дрэў,
Ён хмуры і сам пра сябе разважае):

Настаўнік: Зноў той-жа мірны, прыкры захад,
Быццам пеўнікавага сэрца
крывёю абліты.
Мікола: *(падымаецца на локці):*
І так хочацца азірнуцца назад,
Прыгадаць знаёмыя абліччы.

*

Настаўнік: Ты... Той самы... Мікола!
мы зноў стрэліся..,
Памятаеш Чэрыкаўскі вастрог?
Мікола: Маўчы... Ты... Лепш не кажы... наконт
Новае стрэчы нашых дарог.
Настаўнік: І многа было тады рознага,
Згадай... Тады быў час прыгожы.
Мікола: Я чуў... Што ты згубіў розум,
І трапіў ня ў тое падарожжа.
Настаўнік (рве на сабе кашулю, перавязвае Міколу рану):
(*нізка нахіляецца*)
Рана я на сьвет нарадзіўся, Міколка, рана.

Таму я чую голас патайны,
Голас з-пад Эйфэлевай вежы,
Што мы рэволюцыю прытапталі
І на мапе сьвету тыя-ж межы.

Мікола: Яна там... Дзе мы...
Ліквідуем няпісьменнасьць...
Яе ўжо... не затопчуць...
Старакапытавы і Каледзіны.
Яна там... у бубнах піонэрскай зьмены,
І можа ты яе простым вокам ня ўгледзіш.
Пазнаўшы яе... ня станеш душой крывіць...
І яе добра пазнаў...
твой таварыш Мікола...
Яна жыве...
вось...
у гэтай крыві...
Яна там...
дзе дымнь'я...
раны ад ворагавага кольта.
(Падае).

Бягуць комсамольцы.
Нехта крычыць:
— Забіў яго, паскуда!
І ўсе моўчкі спыняюцца каля яго...
— Ён... брат Худа...
Афіцэр... былы ўдзельнік... у паўстаньні...
ў Гом...

Яны паднімаюць цела непатрэбнае,
парожняе...
Яны яго панесьлі
і моўчкі пакладуць у клюбе...

*

Праз нейкі час у лесе пачынаецца
дробны вясновы дожджык;
Чуваць, як на вёсцы граюць трубы.
Настаўнік: Труна адчынена. Сэрца попелавы дрож.
Адпяваюць рагатыя трубы,
Рассыпаючы сумнай медзі дрож...
(Ідзе далей у лесавыя глыбы).

РАЗЬДЗЕЛ V

Калі мясцовая газэта вышла з друкарні,
Гарадзкія жыхары чыталі ў аддзеле навін:

Гандляр адчыняе сваю пякарню,
Набірае рабочых на паравы млын!

Пад вечар адчыняліся рэстораны,
Там модныя маршы музыкі гралі,
А каля Гандляровай крамы
У той самы час расла чарга.
І тут-жа на вуліцы, перад піўной,
Як і даўней хлапчукі крычалі:
— У гэтай піўной
п'е поэт Сымон Развой
За лепшую будучыню
і вясёлых дзяўчат!

Тады быў час позьні,
І запалілі каля крамы ліхтар,
Калі падышоў да чаргі і стаў апошнім,
Чалавек, у якога быў бесклапотны і вясёлы твар.

А першы ў чарзе лаяў касіршу:
— Дура!
Чаму партызана ня прымаеш?
— Так загадаў Гандляр
— Перадай яму, што сьмярдзіць ён, як сабачая скура,
І што я яго некалі пацягаю за карак...
Хлапчукі крычалі:
Выключная эмоцыя!
Стыхія душы, як мора! Як вецер!
А другі пытаў:
— Якіх прымаеце?
— Ціхіх!

Першы: Дурня прымаюць, каб ня ўкусіў за локаць.
Другі: Скажы яму, што ён аднавокае ліха,
І я абяцаю выбіць яму апошняе вока!

Хлапчукі крычалі:
— Агонь яго сэрца палкі і моцны,
Яго кахаюць лепшыя дзяўчаты ў сьвеце!

А трэці казаў:
— Ня пойдзем да гэтага?!
Другі: Мы нічога ня страцім усё роўна!
І тады загаварылі чалавечым басам радыёрупары:
— У краіне Саветаў
Не павінна быць беспрацоўных!

Хлапчукі апавяшчалі і клікалі:
— Дзяўчаты пакахайце яго, вялікага!

А чацьверты з чаргі падышоў да касіршы,
Каб пераканаць яе, што ён белы бандыт
Але новы беспрацоўны прыбег і крыкнуў
— Біржа,

Пасылае рабочых на фосфорыт!
Загрукацелі ад тупату сходкі—
Беспрацоўныя пакідалі Гандляроў ганак,
І яны ўсё далей адыходзілі,
грукаючы нагамі...
І ім тлумачыў
іхны таварыш,
што зацьверджан плян пяцігодкі.
Хлапчукі крычалі, як і раней...
А апошні чалавек з чаргі
казаў да касіршы ў ваконца:
— Я арганізатар комсамольскага атраду
на Калінінпічыне,
Які лавіў вядомага бандыта Чырвонца!
Касірша адказала яму:
— Ня прымем!
А пасьля паляпала пальцамі па стале,
зірнула на зоравае неба,
Падумала і сказала:
— Прымем!
Але чалавек усьміхнуўся і сказаў:
— Ня трэба!

Звалі яго Юнаком. Быў час позьні,
Ён згадаў, што яшчэ ня скора
адыходзіць цягнік,
І пайшоў туды,
дзе падымаў келіх апошні,
Поэт Сымон Развой,
за вялікі горад
і электрычныя агні.

Калі Юнак адчыніў дзьверы,
паўсталі перад ім,
Поўныя келіхі ў люстравым дыме,
Ён стаяў ахутаны ў сыгарэтавы дым,
І поэт Развой схапіў яго ў абдымкі...
Ён яго пасадзіў за стол
і крыкнуў:
— Папахен!
І перад ім паўстаў чалавек
сьвету
рэстараннага,
бронзавага...
— Шампанскага,
чорт падзяры,
шампанскага,
Трэці келіх, самы вялікі!
Грайце, слаўныя музыкі,
Мядзяныя сонаты сяброўства!

Юнак сьціскаў скроні рукамі,—
Недзе ў шкляной пасудзіне дзынкала муха...
— Мы цябе даўно з Гандляром шукалі...
Казаў яму Развой на вуха.
Юнак слухае струн
мядзяновую скруху,
І яму ўвесь час здаецца—
Што недзе дзынкае
над падальлю
жоўтая муха
І кроў сасе ў пячорах няжывога сэрца.
Яму казаў Развой:—Здаецца
У нас пра цябе была гаворка ўчора...
— Вы думалі, што кожны мае ў сэрцы
Даўнія, для жоўтых мух пячоры?
Казаў Развой:—Я знаю, ты другіх дарог,
Тады, як мы дарог старэчых...

Але...

... Прышоў Гандляр.
Яны сядзелі ўтрох
І так казаў з іх трэці:
— Мне здаецца... Я чуў,
Вы чалавек разумны, добры, чулы?
Юнак: Так, у мяне лірычнае сэрца,
Усё тое праўда—
напэўна пра мяне вы чулі
Яшчэ, што я вам спачуваю?
Гандляр: Калі яшчэ ня чулі, дык пачулі...
Юнак: Вы чалавек разумны.
Пра вас далёка чуваць,
Вы славіце поэтаў на кожнай вуліцы!
Гандляр: Вы хочаце?.. Адно толькі ваша слова
І будуць вам славу крычаць мае хлапчукі.

(*Юнак маўчыць*).

Развой: Скажэце яму, на якіх умовах...
Гандляр (*да Юнака*): А пасьля права вашай рукі?
Юнак (*усьміхаецца*): А пасьля пыціск маёй рукі.
Гандляр (*п'е*): Я хачу, каб вы напісалі
хроніку маіх продкаў,
Вы гэта зможаце...
Апранеце іх у чырвоны колер,
Няхай яны праліваюць за рэволюцыю кроў,
Няхай яны ворагамі ня робяцца ніколі...
Юнак: Накідаць кволы тургенеўскі пэйзаж,
Паставіць на могілкі
некалькі кляноў і бярозак
з восені савецкай,—
І няхай у сэрцы вашых продкаў
шуміць Чорнаморскі пляж,
І вечары гулянак сьвецкіх?

Гандляр (*п'е*): Таксама і магілкі трэба прыгледзіць,
Няхай бярозкі
вартуюць
кроўныя пакаленьні...
Юнак: Няхай сыплюцца
кружочкі золата і медзі
На іх галовы
з родзічавае кішэні...
Вы хочаце, каб я напісаў
хроніку вашых продкаў?
Гандляр (*п'е*): Каб яны пралівалі за рэволюцыю кроў,
І елі з катаржацкае місы
полудзень нішчымны,
Каб яны цягалі па горах
сібірскія пароды...
Юнак: Але спачатку я павінен ведаць прычыны,
Якія вас прымусілі
згадаць
пра хроніку продкаў.
Гандляр (*п'е*): Хіба вы ня бачыце самі,
Як падыходзяць другія часы?..
Хіба ня прыдзе апошні дзень маё крамы
Калі кожны лічыць, што я чужы?
Хоць бы сягонешняе здарэньне,
Калі беспрацоўныя нават
пачалі мяне
лаяць і карыць...
Юнак: Якраз дарасьлі вашыя карэньні,
Да тэй глыбіні,
калі іх трэба падрыць.
Гандляр: Да глыбіні, калі іх трэба падрыць?
Юнак: Калі іх трэба вырваць нават,
Голымі, бяз жаднае акрасы.
Гандляр: Хто вам дазволіць вырваць нават?
Юнак (*усьміхаецца*).
Хто?
Клясавая нянавісьць.
Гандляр: Але што-ж вы без мяне будзеце рабіць?
Юнак: Усё, што ня можам рабіць з вамі разам.
Гандляр: Дык вы напішаце пра час калішні,
Трохі бярозак... І болей чырвонага колеру.
Напішаце,
што ўсе мы з-пад царавай шыбеніцы вышлі!
Юнак: Што вы жартуеце?
(*устае*)
Ніколі!
Гандляр (*устае*). Пішэце хроніку продкаў!
Пішэце болей!
І ваша слава будзе створана маімі рукамі,

Пішэце, з якім
(за продкаў)
болем,
З якой любоўю
(да рэволюцыі)
крычу я ў краме:
„Паспрабуйце заморскіх він,
І будуць вашыя шчокі, як ружы!“
Юнак: А памятаеце:
Чычыкаў адчыняе магазын,
Будзе прадаваць гогалеўскія душы!
Гандляр (*хоча ўсьміхнуцца, але ня можа*).
Юнак: У вашых продкаў сталёвая на могілках агарожа—
Вам трэба іх апрануць у чырвоны колер?
Я гэтага вам не напішу!
Чуеце?
Ніколі!

Памятаеце, як палацы гарэлі,
Вы тады ня мелі права нікога карыць...
І цяпер
якраз дарасьлі
вашы і Худавы карэньні
Да тэй глыбіні,
калі іх трэба падрыць.
(*Разьвітваюцца*).
Мне некалі быць з вамі
ў люстравым дыме,
Роўны лік налічылі гадзіньнікі,
І мне трэба ехаць цягніком на радзіму,
У тыя мясьціны,
дзе некалі
маці радзіла.
(*Ідзе*).

*

Гандляр (*на вуха Развою*):
Ты яго ня слухай...
Яны нам нічога ня зробяць...

— А можа яны так...
як некалі ў час вайсковы?
Гандляр: Ты не зважай на гэтыя дробязі,
Галоўнае, што ў мяне
ёсьць таварыш Худ,
адзін вясковец...

Ты-ж памятаеш,
як мы ў семнаццатым
іх стрэлі?..

— Але-ж цяпер не такі час!
Гандляр: І той з іх адчуе,
што такое глухія стрэлы,
Хто будзе больш ад усіх крычаць.

— Але яны нас зьнішчаць экономічна!
Гандляр: І гэта будзе прадугледжана намі:
Я толькі сьмяяцца з іх буду,
Калі яны будуць хадзіць
голыя,
толькі пры адным
чырвоным банце.

— Але-ж яны будуць будаваць...
Яны будуюць!
Гандляр: Яны ня будуць будаваць...
я сплаўлю іх валюту
ў контрабандзе.

— Але-ж яны ведаюць,
што ты іх вораг люты!
Гандляр: А ты лірычным словам
іх сэрца крані...

У мяне будзе праз тыдзень
контрабанды
на тысячу рублёў валюты,
І ты атрымаеш замежнае пальто
і гарнітур.

— Вядома, я гэтае буду мець...
Гандляр: І ты напішаш пра кроўныя пакаленьні
Чакай... Хто гэта сказаў:
Сыплюцца кружочкі
золата і медзі
На іх галовы
з родзічавае кішэні?“

У гэты час
мяжу пераходзілі
два контрабандысты,
І адзін з іх быў забіты:

Гэта быў той,
        каго Мікола запрашаў на дыспут,
Госьць Гандляра,
            брат Худа
              і ўдзельнік у паўстаньні Стракапытава.

А калі яго цела ў заставу ўзялі,
У кішэні быў знойдзены
                    пагранічнікам чырвоным
Рукою Гандляра напісаны ліст,
Кольт...
      і дзьвесьце савецкіх чырвонцаў.

26-IX—30-X
1931 г.

(Працяг будзе)

Р. Мурашка.

С Ы Н

(Кіно-аповесьць)

(Працяг)

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

Гааляналвае поле Манчжурыі. Гаалян варушыцца, рухаецца, калышацца няроўнымі хвалямі.

З вінтоўкамі на перавес, схаваныя гааляпам, прабіраюцца шэранькія фігуркі. Адна... дзьве... пяць... дзесяць... сотні... тысячы ідуць гааляпавым полем:

За веру, цара і айчыну.

Далёка ўперадзе бліскучыя срабрыстыя на сонцы сопкі.

Адна з сопак зацягваецца раптам дымам. За ёю другая, трэцяя...

Японскія снарады ўзрываюць гааляпавае поле. За выбухамі і дымам нічога ня відаць.

Дым расьсейваецца.

Ільсьцяцца ўдалёку манчжурскія сопкі.

Узрытае снарадамі гааляпавае поле. Нярухомыя, залітыя крывёю шэрыя фігуркі—адна... тры... пяць... дзесяць... Многа іх на ўзрытых гааляваным полі.

Рэшткі калён паразрыванымі радамі бегма бягуць назад са здрадніцкага гааляну.

Канвэрт, абведзены чорнаю палоскаю, у загрубелай мазольнай руцэ. На канвэрт капаюць сьлёзы.

Вясковая хата. За сталом з жалобным канвэртам у руцэ бязуважны сядзіць Ясь.

Бяз сэнсу ўтаропленыя ў адну кропку вочы.

— Сын мой, сын мой!..

Канвэрт падае з рук на стол.

Ясь цяжкаю хадою выходзіць з хаты.

Даўгі роўны шлях.

Па шляху аслабелаю хадою ідзе Ясь. Незашпіленая на апліку сьвітка адкрывае валасатую грудзіну. На твары балючая пакута, сьляды сьлёз.

Ігнасёва вёска. Двор Агапы.

Пад сенцамі стараста, аконам пана Вайніловіча, дзесяцкія.

Перад старастам напалохана-пакорлівая Агапа.

— За самаўпраўства ў панскім лесе зьбірайся ў халодную... А там суд разьбярэ.

Ломіць рукі і галосіць кабета.. Раптам супакойваецца. Абцірае рукавом сьлёзы. На твары зноў прыбітасьць і ціхая пакора.

Палявою мяжою, ледзь перастаўляючы ногі, ідзе Агапа. Сьледам з грубою чачоткаваю палкаю дзесяцкі.

Апусьцелы Агапін двор. Жмуты саломы зьвісаюць над вокны хаты. На дзьвярах сянец замок.

«Халодная» пры воласьці. З-за кратаў пазірае змучаная Агапа. Вочы з тугою імкнуцца ў далёкую далячынь.

За веру, цара і айчыну.

Вялікі цяжкі замок на дзьвярах «халоднай».

Пахмурная раніца. Зрэдку праходзяць па гарадзкіх вуліцах людзі. Можна пазнаць, што гэта рабочыя.

Ува ўсе бакі сьпяшаюцца рабочыя.

На рагу дзьвёх вуліц. Арон жыва азглядаецца на бакі. Схіляецца да вуха свайго размоўцы рабочага-друкара.

— Сягоньня. Майзэль, канчай з шрыфтом. Увечары буду ў цябе.

Лёгкая складка заклапочанасьці на ілбе ў сухарлявага, шчуплага Майзеля.

Рэзкі ківок галавы ў знак згоды.

Нэрвовым крокам адыходзіць ад Арона.

Майстэрня Зуся. Перапынак на полудзень. Рабочыя—хто сядзіць на варштаце—ёсьць свой мізэрны сухі полудзень, хто прытуліўся ў кутку—з асалодай курыць махорачную цыгарку.

У адчыненых дзьвярах да вушака прысланіўся Ігнась. Вочы лятуценна глядзяць перад сабою.

Да майстэрні падыходзіць Ясь. Аголеная пад расхрыстанай сьвіткай валасатая грудзіна. Скамечаная шапка сядзіць няпрывычна на калматай галаве.

Лятуценны выраз зьлятае з твару Ігнася. Ён зьбягае на тратуар. З радасьцю трасе руку Ясю.

Нізка хіліцца на грудзі галава Яся.

Ігнась устрывожаны.

У вачох у Яся сьлёзы.

З майстэрні на вуліцу падазрона высоўваецца галава Юзіка.

Ігнась бярэ за руку Яся.

Павольна ідуць вуліцаю.

У пакоі Арона.

Пахмура ўтоўпіўшы зрок у падлогу стаіць Ясь.

Размашлівым крокам ходзіць па пакоі Арон.

— — Досыць пакуты! Сялянства ня можа больш цярпець. Скажы Дубу, Ясь, што мы яго чакаем пасьлязаўтра.

Ігнась ласкава дакранаецца да Ясявай рукі.

— Не гаруй, бацька. Здачы трэба даваць. Тады і на нашу вуліцу прыдзе сьвята.

Ноч. Глухімі завулкамі прабіраецца Арон. На хвіліну прыпыняецца—тады фігура зьліваецца з цёмным плотам і зноў пасоўваецца далей.

Нізенькая старая хатка на ускраіне гораду. У хаце цёмна.

Арон стукае ў дзьверы.

Дзьверы адчыняюцца—цемра праглынае Арона—і зачыняюцца.

Аднекуль зьнізу цягнецца вузкая палоска цьмянага сьвятла. Сьвятло цягнецца млява і млява асьвятляе стромыя брудныя сходкі ўніз.

У палоску сьвятла пападаюць ногі чалавека, які намацвае кожную сходку.

Глухое сутарэньне без вакон. Стол. На стале газьніца. Пры стале на падстаўках груба зробленая наборная каса.

Майзэль раскідае па касе шрыфт.

Адчыняюцца дзьверы ў сутарэньне, упускаюць Арона.

На хаду Арон дастае з кішэні ліст сьпісанае паперы. Зморана садзіцца.

— Жывеш ты ў чорта ў запазусе. На, вось, набірай хутчэй.

Вярстатка ў руках Майзэля.

Шпарка бегае рука Майзэля ад касы да вярстаткі.

Вярстатка поўная літар у руцэ ў Майзэля.

Адбітак праклямацыі.

„Пролетаріи всехъ странъ, соединяйтесь. Россійская Соціалъ-демократическая Рабочая партія.

Ко всъмъ гражданамъ.

Вокругъ происходятъ неслыханныя насилія въ угоду привилегированной кучки всесильныхъ палачей и богатеевъ. Поля далекой Манчжуріи заливаютсл кровью народа. Съ каждымъ днёмъ все новыя и новыя жертвы приносятся на алтарь монархіі. Кровавые палачи лицемерно скорбятъ будто-бы со всемъ народомъ, а темъ временемъ посылаютъ все новыя и новыя тысячы людей на убой.

Во имя чего совершается эта кровавая бойня? Во имя чьихъ интересовъ тысячи людей складываютъ свои головы на поляхъ далекай Манчжуріи, люди никогда не слыхавшие о ней ни слова?

Арон чытае.

На сухарлявых шчоках выступаюць тургункі мускулаў.

„Но справедливость должна восторжествовать надъ произволомъ. Подымайте голосъ протеста противъ войны, противъ бесчеловечныхъ дъяний кровавого царизма. Довольно крови! Долой самодержавіе на трупахъ народа установившее трон!

Да здравствуетъ борьба противъ угнетателей народа!

Міргае сьвятло газьніцы.

Цьмяна асьвятляюцца глухія сьцены сутарэньня, наборная каса, стол.

Куты сутарэньня ўнізе і ўгары патаюць у цемры.

Майзель схіляецца побач з Аронам над праклямацыяй.

Зацямненьне.

Мост на рацэ пры ўезьдзе ў горад.

На парэнчы ўзапёршыся, тварам на раку, стаіць Ігнась.

З маста адкрываецца жывапісны від на горад.

Раз-по-раз Ігнась кідае позірк уздоўж вуліцы, напружна ўзіраецца і расчаравана глядзіць зноў на раку.

Мостам праяжджаюць сялянскія хурманкі. Ідуць пасьвятковаму адзетыя хлопцы і дзяўчаты з вёсак.

Ігнась нецярпліва адрываецца ад парэнчаў.

Кватэра Любы.

Да ганку падыходзіць Ігнась. Спыняецца нерашуча.

Нага павольна становіцца на сходцы і рэзка зрываецца. Ігнась пад уладай нейкай унутраной барацьбы—ісьці ці не.

Дзьверы Любінага пакою.

За ручку дзьвярэй бярэцца Ігнасёва рука.

Пакой Любы. Побач пры стале сядзяць Люба і Юркевіч.

Адчыняюцца дзьверы. Ігнась.

Люба дэманстратыўна пакідае сваё месца. Падыходзіць к Ігнасю.

Сарамяжна-вінаваты Ігнасеў твар.

— Я думаў, ці не забылася ты аб тым, што мы ўмовіліся на сягоньня.

Любіны вочы з дакорам глядзяць на Ігнася.

Усёю постацьцю, паводам галавы, шаволеньнем чорных кучаравых валасоў, завітых на скронях, яна гаворыць:—не, не.

Пакрыўджаны твар Юркевіча.

Пальцы Юркевічавай рукі барабаняць па сьпінцы Любінага крэсла.

Ня вітаючыся з павятоўцам, Ігнась садзіцца ў баку.

Павятовец разьвітваецца.

Любіна рука, працягнутая для разьвітаньня.

Юркевіч падносіць руку для пацалунка.

Поўныя сасьмяглыя вусны Юркевіча складваюцца жадліва, цягнуцца да рукі.

Рэзка вырываецца Любіна рука.

Люба гняўліва глядзіць на павятоўца.

На хаду. Позірк Юркевіча з нянавісьцю ўпіваецца ў Ігнася.

У пакоі Люба з Ігнасём.

Пяшчотны погляд Любы ловіць Ігнась.

— Як я рада, што ты прышоў, Ігнась. Ён мне дыхаць не дае.

Рухам рукі Люба просіць пасядзець Ігнася, выбягае ў другія дзьверы.

Ігнась устае. Пяць крокаў уперад і назад па пакоі. Садзіцца. Устае. Падыходзіць к вакну. Прыціскаецца лбом да шыбы.

На дварэ. У вакно пазірае дзяўчынка 7—8 год.

Паказальным пальцам правай рукі дзяўчынка прыплюсквае сабе нос. Рагоча. Глядзіць у вакно.

У вакне з прыплюснутым носам твар Ігнася.

Дзяўчынка рагоча.

Сьмех пырхае па вуснах Ігнася.

Дзяўчынка больш націскае нос.

Твар Ігнася—вясёлая маскарадная маска.

Дзяўчынка бяжыць з-пад вакна.

Ігнась адварочваецца.

У дзьвярах нярухомая стройная дзяўчына ў чорнай даўгой спадніцы і белай блюзцы пад паясок. На руцэ адзеньне гімназісткі.

Ігнась увесь захапленьне.

Дзяўчына падбягае да яго, бярэ за руку.

— **Прывітай-жа мяне са сканчэньнем гімназіі, Ігнась. Ах як мне абрыдзела гэтая гімназіцкая шалупіна.**

Адзеньне гімназісткі пралятае цераз пакой і падае ў куток.

Прырэчны поплаў увесь у кветках. Ружовыя, блакітныя, чырвоныя, сінія, жоўтыя, белыя колеры красак зьліваюцца ў квітнеючую гаму.

Ігнась з Любай ідуць поруч—блізка, блізка. Рука датыркаецца рукі.

Люба спыняецца. Аглядвае вакол.

Высока ўздымаюцца і апускаюцца грудзі. Люба ўздыхае.

Вецер шаволіць чорныя кучаркі валасоў.

— **Колькі бруду, няшчасьця, гора на сьвеце, а тут гэтак прыгожа. Як доўга трэба ачышчацца чалавеку, каб стаць такім-жа прыгожым. І калі чалавецтва зробіцца падобным на гэтую прыгожую сям'ю красак.**

Бераг ракі.

Пабраўшыся за рукі павольным крокам ідуць Люба з Ігнасём.

На сьлядох іх ног, пазадзе, астаюцца прытоптаныя прыгожыя краскі.

На хаду парыўчата садзіцца Ігнась, цягне за руку Любу.

Рука Любіна б'е па руцэ Ігнася.

Нездаволены Любін твар.

Прытворна насупленыя бровы.

Устрывожаны твар Ігнася.

Сустракаюцца дзьве пары воч.

Сьмяхотлівыя вочы Любы.

— **А што-ж ты кепства робіш.**

Ігнасёва рука адбымае павольна, нясьмела, Любіны плечы.

У дзьвёх парах воч пяшчоты і каханьне.

У кайданох моцных адбымкаў.

Першы пацалунак.

На рацэ. Роўная гладзіня вады серабрыцца ўсплескамі. Адзін за адным разыходзяцца кругі па вадзе.

Пахіснулася чарацінка, за ёю другая, трэцяя...

Бераг ракі. Ківаюць галоўкамі адна аднэй гордыя краскі.

Ігнась з Любай—у кайданох моцных абдымкаў.

Хвалямі калышацца чарот на рацэ. Грабянцамі бягуць па вадзе хвалі. Вада хлюпае ў берагі.

Вецер. Устаюць і прыгінаюцца да долу гордыя галоўкі красак на беразе. Шаўковіцца зялёная густая трава.

Адна за аднэй бягуць угары белыя аблачынкі.

Ігнась ляжыць дагары. Шырока і лятуценна раскрытыя вочы.

Сядзіць побач Люба. Сарамяжа апушчаны ўніз вочы. Пальцы павольна, павольна ўплятаюць у вянок краскі.

Парыўчата ўсхопваецца Ігнась.

Вянок падае з рук у Любы.

Шапка кінутая вобземлю.

Трэплюцца ветрам валасы на галаве ў Ігнася.

— **Праўда, Люба... Чалавека трэба чысьціць... Чысьціць жалезнымі шчоткамі барацьбы супроць спрадвечнай несправядлівасьці супроць пры-**

гнёту беднага багатым. Бачыш, уся бяда пачалася з таго, як першы чалавек сказаў: «Гэта—маё». А мы кажам: «Гэта павінна быць нашым і гэта будзе нашым агульным».

У ажыўленай гутарцы Люба з Ігнасём ідуць тэй самай дарогай назад.

Далёка відаць першыя будынкі гораду.

Люба пацiскае Ігнасёву руку.

— Я буду з вамі, Ігнась. Я адчуваю, што праўда за вамі.

Берат ракі. Прыкамечаная трава і краскі.

Сіратліва ляжыць недаплацены Любаю вянок.

Зацямненьне.

Узлаваны Юркевіч спорным крокам праміпае вуліцу за вуліцай.

Гразкі завулак.

На водкідзе, асобна ад усіх дамоў, на пустыры старэнькая хатка.

Павятовец праходзіць паўз яе туды і назад. Ня ў прыклад ранейшаму спорнаму кроку хада яго павольная, чакальная.

Адчыняюцца дзьверы хаткі. На парозе Юзік.

Юркевіч падае ледзь прыкметны знак.

Юзік нагляддкам ідзе за павятоўцам.

Вуліца за вуліцай.

Чысты домік у садзе.

Юркевіч заходзіць у дом.

Сьледам за ім неўзабаве Юзік.

Апратны пакой з цяжкаю дубоваю мэбляю.

Юркевіч жэстам рукі жандарскага ротмістра паказвае Юзіку на крэсла ля стала. Дастае з дубовага буфэту талерку з вянглінай і каўбасой, талерку з хлебам. На сцэну зьяўляецца пляшка гарэлкі, чаркі.

Юркевіч разьлівае ў чаркі.

П'юць. Закусваюць.

Злосны выраз твару ў павятоўца зьмяняецца мядовым, ласкавым.

Чарка за чаркай зьнікаюць у глотцы Юзіка. Ён прыкметна пачынае п'янець. На запрашэньне павятоўца піць і закусваць, удзячна цягнецца з абдымкамі і пацалункамі.

Юркевіч грэбліва крывіцца, але не працівіцца. Пасьля пацалункаў Юзіка сплёўвае на бок, выціраецца белай хустачкай. На твары зноў мядовы, ласкавы выраз.

— Юзік... Ты знаеш такога рыжага з вашай майстэрні... Ён ходзіць з сабакам... Ігнасем зваць? Разьведай, куды ён ходзіць... дзе бывае... з кім... што робіць.

Юркевіч гаворыць. Вусны складваюцца ў жорсткую ўсьмешку.

Юзік ківае яму ў тахту галавою.

Юркевіч скончыў сваю гаворку.

Юзік усё таксама ківае галавою.

На стале парожная пляшка, парожныя талеркі з абгрызкамі вянгліны, каўбасы, хлеба.

Няцьвёрда ўстае Юзік. Выходзіць, чапляючыся за вушакі.

Юркевіч пацірае рукі. Глядзіць у вакно на вуліцу.

Хісткаю хадою, але проста Юзік перасякае вуліцу.

Юркевіч надзяе шапку павятоўца, бярэ шчыгольны кіёк.

Вуліца.

Ня ў прыклад Юзіку павятовец ідзе цьвёрдаю роўнаю хадою. Вочы бегаюць па баках. Ідзе ён не сьпяшаючыся, нібы на шпацыр.

З сіняе вышыні ўсьміхаецца сонца.

У адказ яму здаволеная ўсьмешка ўспырхвае на вуснах Юркевіча. І імгненна зьнікае.

Пасярод вуліцы стаіць высокі дужы селянін. Дуб. Ён. беспарадна азіраецца на бакі, як-бы ўспамінаючы што ці ня ведаючы ў. які бок пайсьці.

Перад вачыма ў Юркевіча...

Пакой з хвалямі шызага дыму...

За сталом жандарскі ротмістр...

Папера... Подпіс:

„Владѣлецъ имѣнія Славное Вайниловичъ“.

Юркевіч прыціпшае крок. Ідзе павольна, насьвіствае,

Дуб абглядвае яго цяжкім позіркам. Накіроўваецца ў процілеглы канец вуліцы.

Юркевіч перастае сьвістаць, паварочвае назад.

Над галовамі шпацыруючае публікі ўперадзе відна галава Дуба.

Рог вуліцы. Дуб азіраецца.

Павятовец шпацыруе ў яго бок, Цень лёгкай трывогі прабягае па твары Дуба.

Рог другое вуліцы. На завароце Дуб азіраецца зноў.

Дуб у трывозе: павятовец не астаецца.

Наперадзе крывая, глухая вуліца.

Шырознымі крокамі Дуб перабягае вуліцу. Пераскоквае цераз плот у сад.

Сад з другога боку.

Цераз плот пералазіць на вуліцу Дуб.

На рагу вуліцы, адкуль зьнік Дуб, зьяўляецца Юркевіч.

Перад ім пустая вуліца.

Павятовец расчараваны, зьбянтэжаны.

Сярэдзінаю вуліцы бяжыць Юркевіч.

Уперадзе пустая вуліца.

Юркевіч раздумвае. Лэпае сябе па лбу далоньню.

Вялікі сад, абгароджаны плотам, цераз які Дуб выскачыў на суседнюю вуліцу.

Шпаркім крокам абыходзіць плот саду Юркевіч.

Уздоўж вуліцы прысады з высокіх таполяў.

Вясёлы ідзе Ігнась.

Бокам стаіць Дуб.

Ігнась чапае за плячо Дуба.

Дуб спалохана паварочваецца.

Ігнась устрывожаны яго паводзінамі.

Дуб бярэ за руку Ігнася, адцягвае да плоту.

— Па лістоўкі іду... Ды вось свалаціна нейкая ўвязалася, ніяк не адарвацца. З паўгадзіны ў хваста поўзае.

На твары ў Дуба буйныя кроплі поту. Ён выцірае іх проста рукою.

Ігнась раздумвае.

Дуб паказвае яму на пройдзеную вуліцу.

З-за залому воддалек паказваецца галава ў шапцы павятоўца. Галава паварочваецца направа і налева.

Ігнась выпроствaецца. Паціскае Дубу руку.

— Я бяру яго сабе.

Шырокім крокам Дуб зьнікае за плячыма ў Ігнася.

На дарозе перад павятоўцам Ігнась.

— Мы з вамі сустракаліся ўжо, пане павятовец. Але дзеля такога прыемнага, прыгожага надвор'я яшчэ раз «Добры дзень».

Юркевіч сьвярліць вачыма працаўніка. Шчыгольны кіёк медзяной арэхвай на канцы нераўнамерна б'е па блішчастым гамашы.

— Гм... праўда. Прыгожае надвор'е... і рыжыя на вуліцы.

Тарганулася вусны ў Ігнася.

Высозныя таполі ў прысадах.

Сьмяхотлівы твар Ігнася.

— А вы шпацыруеце ці шукаеце рыжых? Можа шукаеце аднаго хлапчука ростам вось з гэтую таполю, дык я бачыў яго... Ён пайшоў вунь у тую канцылярыю.

Паказальны палец выцягнутай рукі Ігнася.

Клёзэт за плотам.

Выпрастаны паказальны палец Ігнася.

Юркевіч замахваецца ў азьвярэньні кійком.

Ігнась адступаецца. Здымае шапку, пасьмешліва кланяецца.

— Да пабачэньня, пане павятовец. Ага, чакайце... Ледзьве не забыўся... Правітаньне ад Любы. Вельмі прасіла перапказаць, калі ўбачу.

Юркевіч азьвярэла аглядаецца на бакі.

На вуліцы пуста.

Моцна сьціснуты ў кулаку кіёк падымаецца ўгору, трасецца ў паветры.

Ігнась з рогату аж прысядае.

Са злосьці лупіць кійком па плоце Юркевіч.

У руцэ абломак шчыгольнага кійка.

Абедзьвюма рукамі трымаецца за жывот Ігнась, рагоча.

Сьпіна Юркевіча.

Часта мільгацяць блішчастыя гамашы.

Пад плотам рэшткі таго, што было некалі шчыгольным кійком Юркевіча.

Зацямненьне.

Аднойчы рабочыя сыходзіліся на соцыял-дэмократычную нелегальную масоўку.

За горадам, пазадзе чыгуначнай лініі, раскінулася бярозавая дуброўка. На адным канцы дуброўкі густа растуць кусты. Пасярод кустоў голая палянка.

Крапіць часты дождж.

На палянку з кустоў выходзіць Майзель. Выгляд у яго не сухарлявага рабочага-наборшчыка, а соліднага, з пузам, гаспадара якое-небудзь майстэрні.

Ён абводзіць вокам палянку і садзіцца пад куст. Жывот яго пры гэтым неяк дзіўна перагінаецца ў таліі і ўціскаецца ў сярэдзіну.

З процілеглага боку на палянку выходзяць два рабочых.

Солідны Майзель спрытна ўскаквае і порстка падыходзіць да рабочых.

Вітаюцца. Адзін з рабочых весела пахлопвае Майзэля па жываце.

Майзель загадкава ўсьміхаецца.

Збоку варушацца кусты. Прыходзіць Дуб, Ясь,—з імі двое сялян.

За імі сьледам тры чыгуначнікі.

Яшчэ потым—адзін муляр.

... Два пячнікі.

Дуб вітаецца з Майзелем. Зьдзіўлены адступаецца. Глядзіць на яго. Абводзіць сабе вялізны жывот і з дакорам пакачвае галавою.

Майзель загадкава ўсьміхаецца.

Дуб адсоўвае па локці рукавы сьвіткі. Адкрываюцца грубыя жылаватыя рукі. Бярэ падпашкі Майзеля і лёгка падымае перад сабою навыцяжку.

Майзель вырываецца.

Брыкаюць у паветры ногі.

Адбываецца нешта дзіўнае. Пуза ў Майзеля раптам меншае, упадае ў сярэдзіну.

З-пад паліта сыплецца літаратура, лістоўкі.

На палянцы рогат. Хапаюць лістоўкі, літаратуру.

Дуб у позе страшэнна зьдзіўленага пераменай Майзеля.

Майзель з пакрыўджанай мінай на твары расьцірае тыя месцы цела, дзе браліся Дубавы рукі.

Рагоча Дуб, узяўшыся ў бокі. Магутная фігура яго вылучаецца з усяго натоўпу на палянцы.

А тым часам...

Ігнась з настаўленым каўнаром жакеткі, з кіяшом пазадзе, выходзіць з гораду.

Ад брамы аднаго двара адрываецца скручаная, ухутаная з носам у падраны пінджак, фігурка. Фігура асьцярожна пасоўваецца назіркам за Ігнасём.

Апошні домік на ўскраі гораду. Скручаная фігурка прыліпае к плоту. Пад насунутым казырком шапкі паблiскваюць вочы.

Нясьпешным крокам Ігнась заходзіць на высокае палатно чыгункі і зьнікае за ім.

Фігурка зноў адрываецца ад плоту. Шпаркім крокам прамервае адлегласьць да чыгункі. З разьлёту падае на палатно і прытульваецца да рэйкі. Асьцярожна, павольна падымаецца над рэйкай галава.

Від на дуброўку з чыгуначнага палатна.

Да кустоў на краі дуброўкі з двух розных бакоў падыходзяць два чалавекі.

Напрамкам на кусты, не сьпяшаючы, ідзе Ігнась.

Фігура зрываецца з палатна чыгункі, покатам коціцца ўніз, устае і бегма бяжыць па пройдзенай перад тым вуліцы.

Мільгацяць ногі ў атопках. Насустрач фігурцы бяжыць горад.

Пакой Юркевіча. Павятовец за сталом курыць папяросу.

Колцы дыму няўдала выходзяць з роту курца.

За дымавой завесай ня відаць столі.

На стале поўная попельніца акуркаў.

Час-ад-часу нэрвова барабаняць па стале пальцы.

Насьцеж адчыняюцца дзьверы. Убягае захутаная фігурка. Імгненым рухам рукі адкладвае каўнер, падымае ўверх казырок. Фігурка становіцца Юзікам.

Юзік пасьпешна гаворыць Юркевічу, размахвае рукамі, прыгінаецца, паказвае некуды ў бок.

Павятовец ускаквае, хапае шапку.

Юзік працягвае гаварыць.

Юркевіч адмахваецца. Бягом бяжыць з пакою.

Юзік прыслухоўваецца. Выглядвае ў вакно. Падыходзіць да буфэту.

Павольна адчыняюцца дзьверцы буфэту.

На паліцах поўныя пляшкі, талеркі з закускай.

Юзік бярэ пляшку.

Спрытным ударам аб далонь рукі выбіваецца корак.

Перавернутая горлам у рот пляшка.

Юзік, п'е набгом з пляшкі, доўга, з перадышкамі. Асушаную пляшку ён адстаўляе ў буфэт, засоўвае ў рот кавалак вянгліны.

Вочы гараць пры поглядзе на ўсё настаўленае ў буфэце.

Працягваецца рука, хапае поўную пляшку і хавае ў кішэню пінджака.

Працягваецца другая рука, загрэбае з талеркі закуску і напіхае другую кішэню пінджака.

Перад зачыненым буфэтам. Юзік выцірае рукавом рот. На твары п'яная ўсьмешка. Здымае шапку, нізка раскланьваецца з выабражаемым гаспадаром.

Юркевіч устае з-за стала насупроць ротмістра.

Ротмістр падсоўвае да яго некалькі крэдытак.

Юркевіч, ня гледзячы, леваю рукою засоўвае іх ў кішэню. Правая рука ля казырка шапкі.

Ротмістр працягвае яму над сталом руку. Юркевіч не заўважвае. Перад вачыма мільгаюць крэдыткі, чыны, ордэны, твар Любы. Усё пакрываецца туманам і з туману вырастае галава жандарскага ротмістра за сталом.

Юркевіч апускае руку, нязграбна паварочваецца і выходзіць.

Ротмістр ледзь-ледзь усьміхаецца. Ад гэтага ў яго дробна торгаюцца вусы—стрэлачкі.

Морда сярдзітага бульдога.

Бульдогападобны выраз твару ротмістра.

З сілаю апускаецца на стол ротмістра кулак.

Убягае і станавіцца на выцяжку перад начальствам жандар.

Ротмістр пасьпешна гаворыць. Таксама пасьпешна хапае портупею з рэвальвэрам, падпяразваецца.

Жандар выбягае.

Хуткім маршам з двара выходзіць атрад пешых жандараў. На чале сам ротмістр.

Палянка ў кустох абступаецца з усіх бакоў змрокам. На палянцы яшчэ відно. Прыкметны добра фігуры людзей.

У разамкнутым канцы круга стаіць Арон. Ён гаворыць прамову.

Збоку скурчыўся Ігнась з сабакам.

Фігура Арона рэзка вырысоўваецца на палянцы.

На процілеглым ад кустоў канцы дуброўкі рассыпаецца ў ланцуг атрад, жандараў. Перад жывым ланцугом ротмістр.

— Толькі мне каб не страляць. Ні шкнуць пакуль дойдзеш. І браць жыўцом!

Ротмістр махае рукою. Ланцуг рушыць з месца. Ротмістр ідзе з правага флангу.

Наперадзе густа вырысоўваюцца кусты.

На палянцы. Нярухомыя постаці людзей. Каля Ігнася ўскаквае Кіяш, ахібваецца.

Ігнась торкае ў руку Арона.

— Сабака чужога чуе.

Дуброўкаю рухаецца ланцуг жандараў. Трэці ад ротмістра жандар спатыкаецца і з выцягнутаю ў руках вінтоўкай цяжка ляціць далоў.

Струмень агню з рулі вінтоўкі жандара—нячайны стрэл.

На палянцы рух. Арон махае рукою.

Адзін за адным зьнікаюць удзельнікі масоўкі. Магутная постаць Дуба на самым задзе.

У дуброўцы. Ромістр перад вінаватым жандарам.

— Мярзавец!.. казаў, нішкні...

Рука ротмістра зразмаху аплявушыць жандара.

Ротмістр крычыць. Бяжыць бягом.

На палянцы пуста. На самай сярэдзіне бялее ліст паперы.

Ротмістр убягае на палянку. Падхопвае лісток.

Сьвятло электрычнага ліхтарыка ўзьбягае на паперу.

„Пролетаріи всѣхъ странъ, соединяйтесь". Россійская Соціалъ-демократическая Рабочая Партія.

У сьвятле ліхтарыка сьціскаецца ў кулак ротмістра лісток праклямацыі.

ЧАСТКА ЧАЦЬВЕРТАЯ

На дарозе ў Ігнасеву вёску. У пэрспэктыве—уперад да вёскі ідуць два чалавекі. Паступова вырысоўваюцца характэрныя адзнакі і рысы твару, па чым можна пазнаць у двух Ігнася з Аронам. Яны жвава гутараць, размахваюць рукамі. Заварочваюць у двор Агапінае хаты.

Вялізарны замок вартуе дзьверы сянец.

Недаўменны твар Ігнася.

Незразумельны погляд Арона.

Павольна заварочваюцца ад сянец.

Цераз вуліцу з вядром вады ідзе бедна адзетая кабета.

Ігнась спыняе яе.

Спачуваньне ў вачох кабеты. Яна гаворыць неахвотна, абрыўкамі, паказвае рукою то на двор Агапы, то некуды за сяло.

Сьціскаюцца кулакі ў Ігнася і павольна расьціскаюцца.

«Халодная» пры воласьці. У вакно праз краты глядзіць сумна Агапа. У пэрспэктыву зроку пападаюць Ігнась з Аронам. Яны набліжаюцца да воласьці.

Ігнась з Аронам перад «халоднай».

Агапа сьвятлее тварам, працягвае рукі праз краты.

Ігнась падступаецца блізка да вакна.

Арон далікатна адварочваецца.

З воласьці выходзіць пісар.

Арон загароджвае яму дарогу. Павольна-разьмерана гаворыць Арон. Нудны выраз твару ў пісара. Ён кідае зірк на «халодную».

— **Заўтра суд.**

Пры гэтых словах пісара азіраецца назад Ігнась.

З такім самым нудным выразам на твары пісар абыходзіць Арона і зьнікае за рогам.

Гаворыць з маткай Ігнась. Ківае ўпэўнена галавою.

Агапа абнадзейваецца, сьвятлее ў твары.

Худая рука яе ўздымаецца і хрысьціць перад сабою. Дрыжуча шаволяцца вусны.

У пэрспэктыве Агапінага зроку аддальваюцца ад воласьці Ігнась з Аронам.

З другога канца да воласьці падыходзіць Люба з Ларысай.

Па сканчэньні гімназіі Любку і Ларысу па іх просьбе і па хадайніцтву пана Вайніловіча прызначым настаўніцамі ў гэтую воласьць.

Перад «халоднай» Люба раптоўна спыняецца. Яе погляд спалохана ўпяты у вакно халодной.

Агапіна рука павольна хрысьціць перад сабою.

Далёка ў пэрспэктыве дзьве чалавечыя фігуры, якія зьнікаюць з воч. Люба хапае за руку Ларысу і абедзьве бегма бягуць у валаснос праўленьне.

За сталом сядзіць барадаты чалавек з старшынёўскім ланцугом на грудзях.

Усхвалёвана, наперабой гавораць старшыні дзяўчаты.

З алімпійскаю важнасьцю слухае спакойна старшыня. Ён папраўляе мэдаль, украдкі пазірае на яго. Цяжка раскрывае рот, каб праказаць пару слоў.

— **Заўтра суд.**

Зьняважліва кідае старшыні некалькі слоў Ларыса. З высока і горда узьнятай галавой пасьпешна выходзіць.

Аднапаверхавы асабнячок на вуліцы, абсаджанай прысадамі.

На ганак узьбягаюць Ларыса з Любай і зьнікаюць за высокімі дзьвярыма ў доме.

Пакой з мяккаю мэбляю, лёгкімі невялічкімі столікамі пры вокнах, закрытых сьвіцюшчымі мярэжавамі фіранкамі.

З крэсла ўстае цяжка з газэтай у руцэ пан Вайніловіч.
Уваходзіць Ларыса з Любай.
Пан адказвае на паклон дзяўчатам і паказвае газэту.
Кавалак газэты.

С театра военныхъ действій

Геройскій подвигъ

Ларыса бярэ газэту, але ня чытае. Рука з газэтай апускаецца. ўніз.

Ларыса выказвае просьбу. З кожным яе словам ўрачыста спакойны пан Вайніловіч траціць спакой і выяўляе характар. Ён нэрвовым крокам адыходзіць да бліжэйшага століка і ўпінае зрок праз фіранку на двор. Перад вачыма... сцэна здарэньня ў лесе, патрушчаная стрэльба, высозны селянін з страшэнай усьмешкай, акрываўленая хустачка.

З надзеяй глядзіць на яго Люба.

Пан Вайніловіч рэзка паварочваецца ад вакна.

— Я... гэтым хамам даравацъ... Не! Яна панясе заслужаную кару!

Люба ўздрыгвае, але потым нізка апускае на грудзі галаву і выходзіць з пакою.

Ларыса з дакорам, сурова глядзіць на хроснага. Пераводзіць погляд на Любу.

Газэта падае далоў.

Ларыса даганяе Любу, абдымае яе за плечы.

Поўная народу камэра валаснага суда.

За адгарокаю за накрытым сталом твары засядацеляў. Па вачох іх і па ўсіх паводзінах відаць, што яны пасьпелі перад судом асьвяжыць мазгі 40°.

Судзьдзя канчае чытаць паперу.

Наперадзе з левага боку, застаўляючы сваёю паважнаю постацьцю ўсіх з гарапнікам у руцэ аконам пана Вайніловіча.

З правага боку з стражнікам назадзе Агапа. Кабета прыкметна хвалюецца.

У пярэдніх радох публікі Ігнась. Ён хвалюецца таксама як і матка.

На запытаньні судзьдзі за істца адказвае аконам Вайніловіча. Гарапнік у левай руцэ бяскрыўдна павіс ўздоўж нагі. Аконам гаворыць коратка і ўпэўнена.

Судзьдзя зьвяртаецца да абвіняемай.

Агапа дрыжучымі губамі камечыць рэдкія словы.

Па тварах засядацеляў відаць, што ім ужо надакучыла.

Судзьдзя глядзіць на іх запытальна, але тыя адказваюць абыякавымі поглядамі.

Народ з камэры выходзіць на зборню. Суд застаецца для вынясеньня прыгавару.

За перагародкаю адкрываецца раскурачная. Судзьдзя гаворыць сакратару пару слоў і той піша.

Засядацелі пакурылі. Сакратар скончыў пісаць. Судовы прыгавор гатоў.
На зборню адчыняюцца дзьверы. Народ валіць зноў у камэру.
Судзьдзя чытае прыгавор.

— **Два месяца тюремного заключенія.**

Асунуўшыся стаіць Агапа.

Здаволена лэпнуўшы сябе па халяве бота гарапнікам, выходзіць аконам.

Ігнась кідаецца да перагароткі, але яго адціраюць другія абвіняемыя і істцы. З позіркам поўным нянавісьці ён выходзіць сьледам за Агапай з стражнікам.

Бедна абстаўленая кватэра Майзеля.

У кутку на табурэце сядзіць Ігнась. Уся постаць яго ўяўляе сабою асабістае гора.

Пры стале Майзель з Аронам. Арон тлумачыць нешта Майзелю.

Раптам той зрываецца з месца і з сьціснутымі ў кулакі рукамі бегае па пакоі.

Плачуць дзеці—двое—хлопчык і дзяўчынка.

Да Майзеля гаворыць жонка, худая, бедна адзетая кабета.

Майзель ня чуе. Ён бегае ў абурэньні, выкрыквае словы.

Прыбіты горам выгляд у жонкі.

Плачуць дзеці, працягваюць да маткі рукі, просяць есьці.

Яна адварочваецца, сьляза выплывае з воч.

Плач дзяцей выводзіць Ігнася. з бязуважнага стану. Ён абводзіць поглядам усіх ў пакоі, спыняецца на дзецях.

Дзіця на руках у Ігнася. Ігнась цешыць яго, падкідае пад столь.

Дзіцё пакідае плакаць, даверліва пазірае ў вочы чужому дзядзьку.

Другое дзіцё праз сьлёзы просіцца на рукі.

Сьвятлее Ігнасёў твар.

Абое дзяцей на руках Ігнася. Ён цешыць іх, забаўляе.

Праз сьлёзы нешта тлумачаць яму дзеці.

— **Сёньня ў нас няма нічога есьці.**

Сьвятло зьбегае з твару Ігнася. Але ён раптам ажыўляецца.

Ігнась стаўляе далоў дзяцей. Дастае партманэт. Высыпае на рукі ім некалькі сярэбраных манэт.

Дзеці бягуць да маткі.

Бедная кабета нерашуча паглядае то на грошы, то на дзеці, то на Ігнася.

Ігнась ўсьміхаецца яснай усьмешкаю. Наклонам галавы просіць узяць грошы.

Кабета выцірае рукою сьлёзы.

Бегае па пакоі Майзель.

З аднаго і другога боку яго радасна ловяць за рукі дзеці.

Майзель вырывае рукі.

Дзеці весела крычаць.

Майзель прыпыняецца, аглядвае ўсіх па адным. Падыходзіць да Ігнася паціскае яму руку.

Блішчаць Майзелевы вочы. Выраз твару абмяклы, спакайнейшы.

Па-таварыску спагадліва глядзіць Ігнась.

Разжалены адварочваецца Майзель.

Зіма у горадзе.

Абсыпаны сьнегам вялікі будынак турмы.

Пад варатмі стаяць Ігнась з Майзелем. У руцэ ў Майзэля пакунак.

Раз-па-раз кідаюць яны позіркі на вароты.

Адчыняюцца масыўныя вароты турмы.

Аслабелаю хадою выходзіць Агапа.

Яна кідаецца да сына, але ўбачыўшы староньняга чалавека, прыпыняецца. Хапаецца за грудзі.

Кашаль сатрасае Агапу.

Ігнась абнімае матку за плечы, гаворыць ёй некалькі ласкавых слоў.

Сабака Кіяш лашчыцца, віляе хвастом, падскоквае.

Майзель падае Агапе пакунак.

— Гэта ад мае сям'і матцы нашага Ігнася.

Удзячна нахіляе галаву Агапа. Яна радасна усхвалёвана словамі Майзеля, падарункам, які ня ведае куды дзець.

На пляцы. Ігнась з Агапай ідуць у той бок, дзе відна цэрква, і пры цьвінтары стаяць сялянскія хурманкі. Ігнась накіроўваецца да хурманак.

Неўзаметку для Ігнася Агапа падыходзіць да самае цэрквы.

На каленях у сьнегу перад цэрквою стаіць Агапа. Хрысьціцца, кладзе паклоны.

Зьверху сыпле сьнег.

Праходзяць з кніжкамі ў руках вучні. Зьдзіўлена пазіраюць на маліто́ўную кабету, спыняюцца.

— Гэтак холадна, а яна моліцца.

Ігнась канчае размову з селянінам, атлядваецца.

На каленях перад цэрквою стаіць Агапа. Вусны варушацца, а рука падымаецца і кладзе храсты.

Скорым крокам падыходзіць Ігнась.

Прыпыніўшыся з боку, глядзяць вучні.

Селянін запрагае каня.

Ігнась руплíва, квола падымае матку.

Ражком хусткі Агапа выцірае шчокі.

Ігнась падводзіць матку да санак селяніна.

Едуць.

Шыльда:

ТОРГОВЛЯ СЕСТНЫМИ ПРИПАСАМИ.

Ігнась прыпыняе селяніна, бяжыць у краму.

Вяртаецца з двума пакупкамі. Патрэсае імі ажыўлена ў паветры. Садзіцца побач з Агапай.

У хаце Агапы. Гарыць газьніца. На стале сякая-такая ежа, тут-жа пакупкі вынесеныя Ігнасём з крамы. Тут сама разгорнуты пакунак Майзеля.

Агапа завіхаецца каля печы. У печы ясна гарыць сухое ламачча.

Ігнась ходзіць па хаце.

Вокны з хаты аб'іневелі, паабмерзалі.

Ігнась прыпыняецца перад газьніцаю, хукае насупроць сьвятла. Густы струмень пары выходзіць з роту.

Агапа дастае з печы скавараду. Скаварада дыміцца ад смажаніны.

Стол прыбраны і ўстаўлены наедкам. За сталом насупроць адно аднаго Агапа з Ігнасём.

Агапа любоўна глядзіць на сына, запрашае есьці. Сама час-ад-часу падносіць да роту скібку хлеба, абмочаную ў тук на скаварадзе.

Ігнась вясёлы. нішто ня хмурыць твару: гэтак даўно ён быў так разам з маткай.

На ўбітым у сьцяну кручку вісіць вялізны замок. якім былі замкнуты сенцы.

На ўсю даўжыню сьцяны перад вакном рэал з наборнымі касамі. Наборшчыкі рытмічна пагойдваюцца з вярстаткамі у руках, набіраючы літары. Роўная рытмічнасьць пагойдваньня ломіцца, адзін з наборшчыкаў выпроствaецца і застывае перад вакном.

На вуліцы выкрыквае газэтчык. У кожнай руцэ па газэце. Торба цераз плячо поўная газэт. Можна прачытаць назвы: «Северо-Западный край», Русское слово», «Белорусский Вестник».

Наборшчык, які заглядзеўся ў вакно, паварочваецца. Гэта Майзель. Ён бяжыць бягом з друкарні і вяртаецца з газэтай. Крычыць на бягу, тыкае мурзатым пальцам у газэту.

Ляжыць на рэале Майзелева вярстатка.

Наборшчыкі адрываюцца ад кас. Майзель кідае газэту на рэал. Бліжэйшы рабочы, не пакідаючы вярстаткі, другою рукою падхопвае газэціну, прабягае шпарка вачыма. Галава яго быццам намерваецца вострым носам праткнуць ліст газэты.

Яго абступаюць другія наборшчыкі. Адны з бакоў, другія з-за плячэй заглядваюць у газэту.

Выраз зьбянтэжанасьці і гневу на твары ў Майзеля. Ён ўсьпічвае на плечы пінджачок, хапае газэту і выбягае з друкарні.

Цягельная вуліца. Майстэрня Зуся.

Бомбаю ўлятае Майзель З кішэні тырчыць скамечаная газэта.

— Дзе Арон?

Кучка рабочых сядзіць за сухім мізэрным полуднём. Рабочы Яўхім устае і паказвае на двор.

Майзель як на спружынах паварочваецца, выскаквае на вуліцу.

З кішэні тырчыць пакамечаная газэта.

Другі рабочы з кучкі палуднікаў зрываецца з месца няпрыстойна прысядае адтапырвае кішэню штаноў і паказвае ўсьлед Майзелю.

— Прысьпічыла!

Пырскаціць сьмехам кучка рабочых.

Рабочы выскаквае сьледам за Майзелем.

— Гэй ты, жывое срэбра!.. чакай...

Словы застываюць на вуснах у рабочага.

Каля майстэрні Майзель сустракаецца з Аронам. Вырывае газэту, сує Арону, гаворыць.

Рабочы ўслухоўваецца. Выраз гарэсьці зьбягае з твару. Вяртаецца ў майстэрню.

Кучка рабочых сустракае яго рогатам.

Сур'ёзны выраз твару жартаўлівага рабочага. Над вочы, ссунуліся бровы.

— Цар пастраляў рабочых у Пецярбурзе.

Адзін па адным высыпае з майстэрні кучка рабочых. З запытаньнямі абступаюць Майзеля з Аронам.

Майзель, узнэрваваны, гамоніць.

Гамоніць Арон. Ён спакойны, толькі паблісскваюць чорныя вочы з-пад чорных брывоў.

Вуліцаю ідзе гарадавы.

Рабочыя адзін па адным зьнікаюць за дзьвярыма майстэрні.

Арон з Майзелем насьпех даказваюць і разыходзяцца ў розныя бакі.

Міргае пад закурадымленым шклом настольнае лямпы агеньчык.

З-за стала ўстае Арон. Ходзіць па пакоі. Цень ад фігуры то ўвесь кладзецца на падлозе, то пераломваецца і падымаецца на сьцяну, на столь.

Арон прыпыняецца час-ад-часу, паглядвае на вакно, завешанае газэтаю, прыслухоўваецца.

Шырокім крокам выходзіць з пакою.

На засьнежаным ганку перад дзьвярыма дому дзьве ўхутаныя фігуры. Адна з іх стукае у дзьверы: раз... два... тры...

Адчыняюцца на цёмны калідор дзьверы... Дзьве фігуры зьнікаюць у цемры калідору.

У пакоі Арон, Ігнась, Люба. Арон з прастатою паціскае руку дзяўчыны.

У захапленьні глядзіць Ігнась на стройную абсыпаную дробным сьнегам Любу. Кучаркі валасоў пабеленыя інеем вытыркаюць з-пад хусткі.

У пакой заходзяць два невядомых у гарадзкой вопратцы. Вітаюцца з Ігнасём і Любаю.

На хвіліну паказвае галаву з-за дзьвярэй Арон і зноў зьнікае ў цемры.

Прыходзіць Дуб...

За ім Майзель у насунутай на вушы шапцы.

Дуб расшпільвае дарожны халат з кажухом.

За сталом. У розных позах—усе слухаюць

У канцы стала гаворыць Арон.

Дуб узапёрся локцямі на стол. Круціць з махоркі цыгарку.

— Мы ўступаем у палосу рэволюцыі. Кроўю рабочае клясы ўжо акрапіліся вуліцы Пецярбургу. Царскія апрычнікі па загаду цара расстралялі мірную дэманстрацыю рабочых.

Гаворыць Арон.

Майзель камечыць у руках шапку.

Арон садзіцца.

Дуб зацягваецца дымам.

Зрываецца з месца Майзель

— Баставаць! Вось і ўсё!.

Майзелева шапка ляціць на стол.

Лямпа хліпае раптам і тухне.

Панарама гораду. Дахі будынкаў пабеленыя сьнегам. Яшчэ рана, але дзе-ні-дзе з высокіх камінoў паўзуць угару тонкія палоскі дыму. Гэта гарадзкія прамысловыя прадпрыемствы.

Вялікі паравы млын. З сірэны вырываецца трывожны струмень пару. Гудок.

З канторкі выскаквае гаспадар, бяжыць у машыннае аддзяленьне.

Машыніст выцірае аб кудзелю запэцканыя ў мазь рукі.

Ярасна накідваецца на яго гаспадар.

Гудзе сірэна. З коміна ужо слабей выходзіць дым.

Пырскаціць сьлінаю гаспадар, паказвае на топку.

Машыніст паціскае плячыма, ківае качагару і паварочваецца да выхаду.

Гаспадар хапае за плячо качагара і пхае яго да топкі, тыкае злосна пальцам. Усьлед гаспадару машыніст паказвае кулак. Ледзь прыкметная тоненькая палоска дыму выплывае павольна з коміна млыну.

Машыніст пры выйсьці гукае качагара.

Качагар атрасае руку гаспадара, абодва пакідаюць машыннае аддзяленьне.

З мукамольнага аддзяленьня выходзяць рабочыя.

Зьяжджаюць з двара ламавікі, сялянскія хурманкі.

Гурма рабочых выходзіць на вуліцу.

Ламавік з мяшкамі на возе едзе да млыну.

Рабочыя спыняюць яго: абступаюць, гамоняць, паказваюць на млын.

З коміну ня выходзіць дым.

Апошні рабочы крэйдай выводзіць буйнымі літарамі на браме млыну:

ЗАБАСТОЎКА! МЛЫН ЗАЧЫНЕНЫ.
ДАЛОЎ САМАДЗЯРЖАЎЕ!

Ламавік заварочвае каня назад.

Бакалейны і тутунёвы гандаль.

З кучкі рабочых, якія ідуць вуліцаю, вылучаецца адзін і накіроўваецца ў краму.

За прыкрамкам стары сівы гандляр.

—Сёньня забастоўка. Зачыняй зараз-жа краму.

Стары бярэ вялізны замок з прыкрамку, выходзіць на двор.

Замкнутая крама.

Рабочыя ідуць вуліцаю. Пазадзе ў іх зачыненыя дзьверы крам.

Пякарня. Рабочыя месяць уручную цеста. Другія накідаюць яго ў формы, на лапаты. Трэція саджаюць у печ.

Знадворку ўрываецца некалькі рабочых млынароў. Той, што загадваў старому гандляру зачыніць краму, падбягае да рабочага з лапатай, вырывае з рук лапату, цеста ляціць далоў.

— Соцыял-дэмократы прызвалі да забастоўкі ўсіх рабочых. Хіба ты ня ведаеш. Па царскаму загаду ў Пецярбурзе, пастрэлена рабочая дэмонстрацыя.

Рабочы выпускае з рук лапату. Булачнік інстыктыўна выцірае рукі аб брудны хвартух.

Прыслухоўваюцца, пакінуўшы работу усе пекары.

— А можа вы думаеце карміць сёньня крывавых царскіх сабак. За гэта!

Гнеўна гаворыць рабочы-мукамол.

Ён махае рукою на дзьверы.

Рабочыя пекары, нерашуча, адзін за адным, выціраюць рукі, пакідаюць работу.

Рабочы пекар, у якога мукамол вырваў лапату, бярэ пад руку мукамола і разам выходзяць на вуліцу.

Майстэрня Зуся.

Рабочыя праходзяць паўз Арона і Ігнася да выхаду.

Арон з Ігнасём сунімаюць двух рабочых. Адзін з іх рабочы Яўхім.

— Вы пойдзеце на бровар і распусьціце рынак.

Рабочыя ківаюць галавой разьвітваюцца за руку з Ігнасём і Аронам.

У майстэрню паўз рабочых праціскаецца Зусь.

Рабочыя прапускаюць яго, але не прыпыняюцца і хутка выходзяць на вуліцу.

Зусь падыходзіць да Ігнася з Аронам.

— Што гэта за работа?

Арон пазірае на апошніх рабочых. Адварочваецца, настаўляе каўнер піджака.

Ігнась азірае майстэрню, сунімае погляд на гаспадару.

Гэтая работа ў нас называецца забастоўкай. Зачыняй!

Панарама гораду. Тоненькі струменьчык дыму цягнецца ўгару ў адным месцы.

Вуліца. Шыльда:.

ПІЎНЫ І МЯДОВЫ БРОВАР БРОСІЛЯ

Вялізарныя чаны выпускаюць з сябе пару. Рабочыя наліваюць у бочкі піва і мёд.

У сутарэньні. Рабочыя перакочваюць бочкі, ставяць у рады.

Наверсе. Два знаёмых нам рабочых, што атрымалі заданьне ад Арона, сабралі каля сябе рабочых бровару. Жывая гутарка. Адзін з рабочых бяжыць на двор, адчыняе дзьверы ў сутарэньне.

Рабочыя перастаўляюць у рады бочкі. На бочках надпісы: «мёд», «піва».

Урываецца рабочы зьверху.

— Кідай работу! Забастоўка!

Прыўзьнятая двума рабочымі бочка падае далоў. З бочкі выскаквае дно. Ракой выліваецца на цымантаваную падлогу піва.

Друкарня.

Майзель прысьпяшае рабочых хутчэй апранацца.

Гурмаю высыпаюць на двор друкары.

— На пільню! На пільню!

Крычыць Майзель.

Лесапільня. Мільгацяць пілы. Роўна рэжуцца дошкі. Адлятаюць абгонкі.

Гурма рабочых-друкароў заходзіць на двор пільні.

Адзін з друкароў вылучаецца з групы.

Адзін пільнік пакідае работу і адыходзіць ад рамы.

Знаёмыя цісьнуць адзін аднаму руку—друкар і пільнік. Гутарыць друкар.

Пільнік кідаецца да сваіх таварышоў. Крыкам пакрывае шоркат піл, і бяжыць у машыннае аддзяленьне.

Сунімаюцца ўраз у сваім бегу і застываюць на месцы пілы.

Пільнік варочаецца пад руку з машыністам.

Пільнікі мяшаюцца з кучаю рабочых друкароў.

Жандарскі ротмістр канчае свой туалет. Ён доўга і самаздаволена расчэсвае рознымі грабенчыкамі і шчотачкамі свае вусы. Узіраецце ў сваё адабражэньне ў вялікім трумо. Садзіцца на мяккую канапу. Туалетны столік нагадвае столік таго-ж прызначэньня ў кватэры якое-небудзь куртызанкі. Ён увесь устаноўлены рознымі фляконамі, шчыпчыкамі, ножнічкамі, нажыкам, напільнічкамі, каробачкамі, невялічкімі люстэрачкамі, пухоўкамі, пярсьцёнкамі, брошкамі, мэдальёнамі, фотографіямі жаночых галовак, пышных жаночых бюстаў, фотографіямі жанчын на ўвесь рост. Можна падумаць, што ротмістр зьбірае цэлую колекцыю фото прыгожых жаночых галовак, бюстаў у профіль і анфас, ува ўсіх паставах, розных убраньнях, гарнітурах розных эпох і народаў.

Погляд ротмістра з патайным жаданьнем мігаціць па сваёй колекцыі прыгожых жанчын. Рука з напільнікам усё павольней і павольней рухаецца. Напільнік адкладваецца на туалетны столік. У капрызна дагледжаных пальцах ротмістра фотографічны здымак. На здымку Ларыса Няслаўская ў адзеньні гімназісткі.

Ротмістр аддаляе ад сябе здымак, прыжмурваецца, узіраючыся з адлегласьці, прыстуквае пальцамі вольнае рукі, прыцмоквае губамі.

Настольны званочак трасецца ў ротмістравай руцэ. Калоціцца язычок званочка.

Перад ротмістрам жандар—дзяншчык.

Ротмістр падае яму фото.

— Даведацца ў фотографа, што гэта за асоба.

Дзяншчык асьцярожна бярэ двума пальцамі фотографію. Пры поглядзе на здымак гульліва загараюцца вочы. Але тут-жа жандар спалохана апамятваецца і шпарка выходзіць.

Гарадзкі рынак: столікі, шыльды, будкі, па бакох хурманкі, людзі, людзі і людзі... Два рабочых з майстэрні Зуся, якія атрымалі ад Арона даручэньне, абыходзяць рады крам, столікаў і будак. Пасьля іх праходу ўзьнімаецца палахлівая сумятня і цэлыя рады будак і столікаў згортваюць манаткі. На шляху, які праходзіць два рабочых, утвараецца глухая пустата. Разыходзіцца народ.

Фотографія Берковіча на рагу вуліцы.

У зачыненыя дзьверы стукаецца дзяншчык ротмістра. Масыўныя дзьверы абыякава спакойныя. Дзяншчык абыходзіць рог «фотографіі» Берковіча. Вокны зачынены вакеніцамі. Ён дастае з кішэні фотоздымак, даручаны яму ротмістрам, і рашуча варочаецца да дзьвярэй. Насок бота з размаху стукаецца ў дзьверы фотографіі.

На твары дзяншчыка выраз адчайнасьці.

З-за рогу вытыркаецца постаць чалавека. Чалавек бачыць сцэнку пад дзьвярыма фотографіі, усьміхаецца і ідзе далей.

Дзяншчык рэтыруецца ад зачыненых дзьвярэй фотографії. У левай руцэ пацялепваецца кашэлка. Па вуліцах сланяецца бяз толку публіка. Дзяншчык перад турэцкай пякарняй.

На дзьвярах выведзена крэйдай:

„ЗАЧЫНЕНА З ПРЫЧЫНЫ ЗАБАСТОЎКІ"

У розныя канцы па розных вуліцах рухаецца народ. Пільнікі, друкары, млынары, сьлесары, пякары, не сьпяшаючы, разыходзяцца па хатах.

У доме жандарскага ротмістра. Дзяншчык шпурляе на кухні парожную кашэлку і панікае галавой. Раптам ускаквае і з выглядам «эўрыка» лэпае сябе па ілбе.

Ён лезе ў сваю салдацкую скрынку і разгортвае адзін з газэтных згорткаў. Па меры разгортваньня іх кавалкі булкі, розных халодных закусак ў цьвёрдым відзе і ў заключэньне паўпляшкі коньяку з маркай Шустава зьяўляюцца на сцэну....

Сталовая. Асортымэнт прыведзеных у вядомы від кавалкаў булкі, цьвёрдых закусак, шклянкі, чарачкі, талеркі, відэлкі, нажы, лыжачкі. Дзяншчык аглядвае любоўна «произведение» рук сваіх і здаволены адступаецца.

На парозе зьяўляецца ротмістр.

Дзяншчык тушуецца пад празірклівым поглядам воч ротмістра. Ротмістр спадзяецца пачуць ад свайго вернага дзяншчыка аб пасьпяховым і дасканалым выкананьні даручэньня.

Яшчэ больш тушуецца дзяншчык.

— У горадзе забастоўка.

Вочы ротмістра набываюць акругленасьць няпрыемнае нечаканасьці, расчараванасьці. Потым наперамелкі адно за адным пачуцьці трывогі, гневу зьмяняюцца на твары. Уся гэтая гама пачуцьцяў завяршаецца, калі погляд ротмістра пераходзіць з перапалоханага дзяншчыка на накрыты стол.

— А гэта што такое?

Паказальны палец ротмістравай рукі працягнуты к стулу.

Вусны дзяншчыка бязьлітасна ня слухаюць яго.

— Забастоўка...

Паказальны палец ротмістра зьнікае. Рука парывіста хапае кавалачкі сухое булкі. Зьмена пачуцьцяў на твары ротмістра заканчваецца пэўнымі агрэсыўнымі дзеяньнямі. Кавалачкі сухое булкі, талеркі, відкі, нажы і цьвёрдыя закускі—адно за адным ляцяць далоў.

Юркевіч хлопае па плячы Юзіка.

Вочы Юзіка з адданасьцю вернага сабакі глядзяць то на Юркевіча, то на стол, то на дубовы буфэт.

Юркевіч перахопвае яго погляд, усьміхаецца няскрытай усьмешкай і пакідае Юзіка.

У ваяўнічым настроі выходзіць з дому жандарскі ротмістр.

Цёмны пакой.

Ротмістр ходзіць кароткім нэрвовым крокам. Закурвае цыгарку, зацягваецца і кідае ўсьлед за запалкай.

Павольна прачыняюцца дзьверы. Яшчэ пад уладай нядаўнага пачуцьця спагадлівага протэжэрства, ад сустрэчы з Юзікам, заходзіць Юр-

кевіч. Не заўважаючы настрою ротмістра, павятовец прыстуквае абсацамі выглянцаваных ботаў.

Ротмістр спыняецца. Паверх пляча глядзіць на Юркевіча.

Павятовец не заўважае нічога ненормальнага і ў гэтым. Ён гаворыць з упэўненасьцю асыпанага ласкамі служакі.

На твары ротмістра праз гнеў і злосьць праступае ясна выраз іроніі.

— І вы толькі што даведаліся пра гэтую забастоўку? І сколь вы хочаце атрымаць за гэта? Слухайце... Вы далёка пойдзеце у сваёй дзейнасьці інформатара... Ужо некалькі гадзін, як усе бяздомныя сабакі на ўсіх вуліцах гораду брэшуць аб гэтай чортавай забастойцы!

З расчыненым ротам застывае Юркевіч.

Ротмістр з гневам, з яркасьцю на твары і ўва ўсёй постаці паказвае яму сваю шырокую сьпіну, тлусты гадаваны карак.

Панарама гораду. Трубы прадпрыемстваў ня выпускаюць нідзе дыму.

Асортымэнт шыльд, зачыненых дзьвярэй і вакеніц.

Пусьцеюць вуліцы.

На пэроне провінцыяльнага вакзалу ў чаканьні поезда. Сярод пасажыраў круціцца несамавітага колеру паліто, з настаўленым каўняром. Рукі ў кішэнях паліта.

З вельмі важнае паездкі павінен вярнуцца гэтым цягнікам Арон.

З дзьвярэй вакзальнага будынку адзін за адным выходзяць на пэрон Ігнась, Дуб з пугай у руцэ.

Несамавітага колеру паліто з настаўленым каўняром круціцца сярод пасажыраў.

Мільганула постаць Юркевіча. Суб'ект у паліце з настаўленым каўняром цярнуўся паўз павятоўца.

Мільганулася ў натоўпе форменная шапка чыгуначнага жандара.

Паліто і павятовец перакінуліся быстрым выразным поглядам. Калючы погляд вострых воч суб'екта ў паліце момант фіксіруе вышаўшых з вакзальнага будынку Ігнася з Дубам.

Постаць Юркевіча зноў мільгае сярод пасажыраў і зьнікае.

Суб'ект з вострыма вачыма круціцца сярод пасажыраў—ужо паблізу Ігнася з Дубам.

Пасажыры прыслухоўваюцца. У баку ад вакзалу у напрамку зьнікаючых рэек паказваецца густы дым.

На пэроне зьяўляюцца насільшчыкі, рамізьнікі з пугамі ў руках. Пасажыры мітусяцца з чэмаданамі, кашэлкамі, клункамі, мяшкамі.

Багажная тачка ў руху.

Падыходзіць поезд.

Даўка на пэроне.

За натоўпам мільгаціць твар Юркевіча побач з тварам чыгуначнага жандара.

Ігнась чакальна азірае рад вагонаў.

Буфэры вагонаў ў дзеі.

Поезд стаіць.

З дзьвярэй вагонаў паўзуць струмені пасажыраў, чамаданаў, клункаў. Ігнась кідаецца ў натоўп пасажыраў, якія згрудзіліся перад вагонамі.

З падножкі вагону саскаквае Арон, з цяжкім чамаданам у руцэ.

Су'бект у паліце з паднятым каўняром зьбянтэжана азіраецца на ўсе бакі і праціскаецца да Арона.

У вочы Дубу кідаецца яго падазроная рухавасьць.

Недалёка ад суб'екта ў паліце з натоўпу вырастае постаць Юркевіча. Яшчэ далей за Юркевічам, чыгуначны жандар.

Дуб ня зводзіць воч з несамавітага колеру паліта.

Суб'ект у паліце перакідваецца поглядам з Юркевічам і рашуча прыступаецца да Арона.

— **Цяжкаваты чамаданчык... Дазвольце пасобіць.**

Жылаватая дужая рука працягваецца да каўняра суб'екта.

Момант... Побач вырастае фігура Юркевіча, за ім форменная шапка чыгуначнага жандарма.

Момант... Постаць суб'екта з настаўленым каўняром прымае натуральны «горызонтальны» стан.

Мільгацяць твары Юркевіча і жандара.

Пасажыры кідаюцца да вагонаў.

Сумятня... Даўка. Крыкі.

Дуб вырывае з рук Арона чамадан і бегам бяжыць у аббег поезда.

Чыгуначны жандар насілу прадзіраецца скорзь жывую сьцяну людзей. Ён работае рукамі і нагамі, раскідвае ўва ўсе бакі пасажыраў, якія ня вельмі ахвотна расступаюцца перад ім.

Постаці Дуба, Арона, Ігнася зьнікаюць па другім баку поезда.

Жандар вырваўся з натоўпу. На бягу выхватвае з кабуры рэвольвэр.

Суб'ект у пакамечаным паліце пад руку з Юркевічам зьнікаюць за дзьвярыма вакзальнага будынку.

За вакзалам на глухой вуліцы сялянская фурманка. На санках у перадку сядзіць у кажусе Ясь. Лейцы накручаны на руку. Ён чакальна паглядае ў бок вакзалу.

З-за таварных вагонаў на апошняй лініі рэек выбягаюць Дуб з чамаданам у руцэ, Арон, Ігнась.

Ясь становіцца на калені, напінае лейцы.

Усе трое як папала кідаюцца ў санкі. Торкнуты лёйцамі конь рве з месца. Груды сьнегу з-пад капытоў каня ляцяць у твар пасажырам.

З-за таварных вагонаў вытыркаецца чыгуначны жандар з рэвольвэрам у руцэ. Санкі Яся ляцяць па сьнежнай дарозе. Жандар выцягвае руку з рэвольвэрам усьлед санкам.

Стрэл.

На санках рогат. Махае рукою ў накірунку жандара Дуб.

— **Да пабачэньня.**

Адлегласьць паміж жандарам і санкамі нарастае нязвычайна хутка. На дарозе за горадам ад санак астаецца невялічкая кропка.

У палусьвятле адчынены Аронаў чамадан. Грубая жылаватая рука вымае з чамадана жмуты лістовак, газэт, кніг. Мільгацяць назвы соцыял-дэмократычных брошур, надпісы «Российская Соціал-демократическая Рабочая партия». «Пролетарии всех стран, соединайтесь». Тая-ж рука дастае нязграбныя скруткі, разгортвае іх. Раскрываюцца маўзэры, наганы.

Сьвятло газьніцы асьвятляе сьцены і ўсю сярэдзіну вясковае клеці.

Чамадан абкладзены кіпамі літаратуры. На літаратуры зьверху рэвольвэры, патроны.

Наўкола чамадану Дуб, Арон, Ігнась, Ясь.

Дуб засоўвае па локаць у чамадан руку і выцягвае загорнутую ў анучы даўгую рэч.

Па меры разгортваньня паказваецца руля, лёжа і затвор зусім новае рускае вінтоўкі кавалерыйскага ўзору.

Дубавы пальцы любоўна гладзяць рулю вінтоўкі.

Зацямненьне.

Машыннае аддзяленьне паравога млыну ў горадзе.

Заходзяць ўкрадкі два мукамолы.

Машыніст выглядае на двор. Потым дастае аднекуль з-за машын лістоўкі і брошуры. Дае рабочым.

Мукамолы хаваюць у запазуху і выходзяць таксама ўкрадкі як і прышлі.

Пільня. Рабочыя раніцою прыходзяць на работу. Каля рам і на бярвеньні белыя лісткі з надпісам «Российская Социал-демократическая Рабочая партія». У зьдзіўленыя рабочыя падымаюць лістоўкі і, зірнуўшы шпарка, хаваюць пад вопратку.

На палову цёмнае сутарэньне бровару. На сьцяне куродыміць лямпа. Пад лямпаю прыкурнуўшы за бочкамі трымае перад сабой лісток рабочы.

Вясковая школа. Пяць-шэсьць мужчын—сялян задуменна слухаюць, што гаворыць Люба.

У руцэ ў Любы лістоўка. Побач на стале некалькі кніг.

У лясной глушы на прагалку.

Зацямненьне.

Кучка рабочых варушыцца, тупае ў сьнягу. Сярод іх знаёмыя нам машыніст, друкары, пільнікі, сьлесары з майстэрні Зуся, Майзель, Дуб, Ясь і некалькі незнаёмых сялян.

У руках у Майзеля вінтоўка. Ён падымае яе к плячу, мецішца, апускае вінтоўку, левою рукою насоўвае на левае вока шапку і зноў мецішца.

Стрэл.

Майзель прымае к назе вінтоўку.

Дуб бяжыць унапрамку да цёмнае плямы—мішэні, прыстаўленай да дрэва.

Дуб каля мішэні. Здымае шапку і паказвае на верх мішэні.

Балючая грымаса нездавальненьня на твары Майзеля.

Шырокім крокам падыходзіць Дуб, бярэ ў Майзеля вінтоўку, закладвае патроны, паказвае прыём прыцэльваньня.

Усе слухаюць і глядзяць як робіць Дуб.

Дуб салдацкім прыёмам ускідае да пляча вінтоўку і прыцэльваецца. Ногі яго правільна раскінутыя моцна ўрасьлі ў сьнег.

Стрэл.

Дуб бярэ вінтоўку да нагі і ідзе да мішэні. Уся група ідзе за Дубам.

На кавалак дошкі наклееный партрэт цара Нікалая II.

Дуб паварочваецца да Майзеля.

— Вось, як трэба мецішца Тады кулі рэвалюцыі расстраляюць самадзержаўе.

Мішэнь. На ілбу портрэта цара дзірка ад кулі.

(Канец будзе).

Уладзімер Хадыка

ДАЛІКАТНЫЯ ВЕРШЫ

Загудзела вастрожная ноч
У кулак адубелай рукі.
Расьцірае старое сьцягно,
Пасыпае зямлёй сінякі.

Шапялявіць бяззубым іртом
Пра сваю завірушную злосьць...
Золак дню залатым капытом
Наступіў на упартую косьць.

Злымі іскрамі сыпаўся жах,
Выгіналася курчам пастаць.
Вецер выбег на ўзбуджаны шлях
Далікатна бяду абсьвістаць.

І калі з галашэньнем куляў
Пад узгорак скрываўлены ком,—
Ён, як брой, наўздагон рагатаў,
Вычырынджваў пад лад языком.

Цені выслалі пушчу імгой,
Перакроілі сьмехам былым,
Перасыпалі памяць тугой—
І вякі не азваліся ім.

Зброд ашчэраных зданяў багны
Пералушчыў калючы брызок.
Старасьветчыны мройлівай сны
На вільготны апалі пясок.

Пухне чэравам плодным аблонь,
Каб жыты красавалі штогод...
Маладая дужэе далонь
У наступны апошні паход.

Маладая далонь налягла,
Каб ня ведалі смутку палі
Там, дзе радасьць чужая была,
Там, дзе воўчыя сьлёзы цяклі.

* * *

Па стрэхах рэха рынула
Рабіць разьбежны рух.
Спрадвечнасьць у роспач кінула—
Трымаць астатні дух.

Плыве яе за хмарамі
Надмерная хада.
Ваюе з тратуарамі
Вясеньняя вада.

Праз поля роль дзябёлую,
На крыг сьмяротны хруст—
Тугу, як дзеўку голую,
Жане ў лазовы куст.

Цікуе цень бязногая
— Падлыжны звадыяш,—
Як дождж калючы шлёгае
Напорны рогат наш.

Узрые пад атрускамі
Ён бездараж нагод,
Што звалі беларускімі,
Чым жыў здавён народ.

Ён будзе скрасьці слова рад,
Каб фарбу ў казках мець,
Каб самабытны коварат
Лагоду мог скрыпець.

Зброд возьме шлях разьмінавы—
Жывы даходаць труп,
Аб косьці Гэдымінавы
Вастрыць драпежны зуб.

Аднэй рукою робляны
І на адзін капыл.
Зьлятуць—праз продкаў гроб яны
Пускаць у вочы пыл.

У кут паставяць бога там
Прымаць маленьне хат
Пад кулямётным рогатам,
Пад мовaю гармат.

Вярозе гэтай (стрэчамі)
Імкне жыцьця надаць
З аблічча мі авечымі
Бандыцкая арда.

Ў гайне, дзе ветах куліцца
Падгледзець дню усход,
Героі цёмнай вуліцы
Вядуць рашучы сход.

Шуміць фатыга панская
І точыць злосьць аб злосьць.
І сьмерць у іклах ляскае
На жудасьць здалягосьць.

Ўрачыстасьць зборняў гойная
Гады ў рады зьвядзе...
Ім доля—марыць войнамі,
Іх лёс—сканаць ў бядзе.

Ім—ганьба (з картай бітаю)
Сваіх правадыроў...
Выходзіць „чэрнь нямытая“
Ад сёл і гарадоў.

Рве шторм стагодзьдзяў насьцілы,
Каб скідаць бруд за борт,
Каб болей сьвет ня засьцілі
Ні пан, ні бог, ні чорт.

* * *

Пагрызла сіверам зубастым
У крыжы ўмураваны прыклет,
Дзе ў славе ныдвіў госьцем частым
Хрыста расьпятага шкілет.

Крывавай раце сымбаль веры
Не дапісаў агонь і меч.
Сьвятыя выламаны дзьверы
У аблуды клятай немярэч.

Чарнобыль зрэзаных пагудак
Правёў легэнду праз туман.
Культурных нацыяў адлюдак
Для твару робіць параван.

Ўзгадована ў дрэблым целе
Спакуса мройлівых турбот:
На нашу спраўджаную веліч
Паставіць свой салдацкі бот.

Ўтаптаць пад выскідзь сухадрэвін,
Каб нэндза з кукалем узрасла...
Стаўбурчыць грэбень польскі певень
Пад белым пудзілам арла.

Грабе з-пад маршалаўскай спальні
Шаленства выплеваных мар:
Злуе гэрой нацыянальны,
Вялікай годнасьці брусар.

Злуе на моц усходніх клямак
Сусьветны майстра разанін...
Бяруць ўратозаны напрамак
Вятры заходніх пуцявін.

Згарае сум пары прыгоннай,
Што клалі ў прывідзе адным
Абсацы царскіх фараонаў,
Жандараў панскіх бізуны.

Дарог гісторыі пазбаўлен
Зьвярынай хэўры чорны лад.
На жвір суровы сьвет пастаўлен—
Прыбіць гандлярскі маскарад.

І права, ўзятае змаганьнем,
Апошнім катам (наўздагон)
Сыграе песьню разьвітаньня
Пад карны сівер і праклён.

1932 г.

Міхась Зарэцкі

ВЯЗЬМО

(Раман)

Частка першая

(Працяг)

5

Мястэчка, у якім разгортваецца дзея гэтага апавяданьня, хоць нічым бадай ня розьніцца ад звычайнага сяла, але-ж сяло тое вялікае. Яно рассыпалася па двух узгорках, паміж якіх цячэ невялікая рэчка Сівец (гэткую-ж назву мае й мястэчка). На Сіўцы стаіць млын. Гады з два таму тут пабудавалі новы—высокі ды моцны мост.

Такім чынам мястэчка дзеліцца на дзьве часткі. Адна—чысьцейшая, дзебялейшая,—там адміністрацыйны, гаспадарчы і культурны цэнтр: сельсавет, каапэрацыя, школы (пачатковая і сямігодка) аптэка ды інш. Гэта—уласна Сівец, бо другая частка, хоць у паперах таксама Сіўцом азначаецца, але ў простым народзе за-звычай завецца пагардлівай назваю—Сівалапы. Тут ужо—праўдзівая вёска. Ды яшчэ якая вёска? Убогая, брудная, закаржавелая ў сярэднявечным побыце. Адзін менскі этнограф перабыў тут неяк аж цэлае лета—дык быў у цудоўным захапленьні ад непарушнае сівалапаўскае цаліны і ад'яжджаючы мілосна кулдыкаў:

— Я пачуў тут сапраўдны дух Беларусі!

У Сіўцы (уласна Сіўцы) хоць таксама няма камяніц ці нават гарадзкога тыпу драўляных будынкаў, але ёсьць ці мала добрых—раскошных і чыстых пяцісьценак. У Сівалапах-жа ўсяго адна людзкая пяцісьценка. праўда, з разьбяным ганкам і фарбаванымі вокнамі. У пяцісьценцы ў тэй жыве селянін-серадняк Малах Тодараў Загароўскі.

І акурат у гэтай у пяцісьценцы, акурат у гэтага ў селяніна-серадняка, у Малаха Загароўскага жыве прыгожая—бадай першая на ўсе Сівалапы, а мо' й на Сівец—дачка Аўгінька. А за тэй за дачкой, як кажуць, троху ўлягае недалёкі сусед і таксама хлопец ня зломак—камсамолец Віктар, сэкратар Сівецкае камсамольскае ячэйкі.

Надвячоркам—толькі-толькі сядзе за Сівец гультаяватае зімовае сонца—Аўгінька пачынае турбавацца. Ёй канечна трэба знайсьці нейкую прычыну, каб кінуць сваё бясконцае, да краю абрыдлае прадзіва, і выбегчы

на вуліцу. Ну пэўна-ж, ёй трэба зьбегаць да суседак даведацца, ці зьбіраюцца сёньня ў супрадкі, дый газы няма ўжо, трэба пазычыць дзе калiва, дый малыя некуды зьбеглі—мо' пашлі на каўзель, яшчэ патопяцца ў прыцемку,—ці мала ёй рознага клопату?

А выйшаўшы на вуліцу, яна нікуды ня йдзе, а стаіць перад форткай, схаваўшы рукі ў рукаўкі свайго чырвоненькага з чорнай смушковай абляможкай кажушка. З захаду яшчэ плыве лёгкая ружаватая яснасьць зары—яна насычае Аўгіньчын твар і ўсю яе празрыста-мяккаю цяплынёй, і Аўгінька цяпер яшчэ прыгажэйшая, яшчэ мілейшая, чымся заўсёды. Ці дзіва, што Віктар, яшчэ здалёку ўбачыўшы яе, скаланецца ўсім сваім камсамольскім нутром ад раптоўнае хвалі глыбокае нястрымнае пяшчотнасьці.

Аўгінька добра ведае, што Віктар зараз будзе ісьці ў Сівец, на вечную сваю працу, на нейкі там сход ці пасяджэньне, яна й выйшла наўмысьля, каб пабачыцца з ім, але яна і ў той бок не глядзіць—у яе зусім іншы клопат, яна старанна жмурыць вочы, пільна ўглядаючыся туды, пад Сівец, яе цікавіць нешта ў тым баку. І будзе стаяць так і глядзець, аж пакуль не падыйдзе Віктар, не аклікне яе:

— Добры вечар, Аўгінька! Вочы папсуеш, так узіраючыся!

Тады Аўгінька паволі абернецца да яго, нібы цяжка ёй адарвацца ад свайго выгляданьня, і адкажа троху няўважна, каб паказаць, што яна папраўдзе занята нейкаю справай.

— Здароў, Віця! Куды гэта ты разатнаўся?

— От, пацягнуся ў Сівец. Як маешся, Аўгінька?..

— Дзякую. Ты малых там дзе нашых ня бачыў?

Віктар хоць і бачыў, дык скажа, што не. Аўгінька тады задумена мяркуе:

— Ці не пашлі яны—чаго добрага—на каўзель?.

Віктар з рашучай праканаласьцю пацьвярджае:

— Пэўна што там. Наш Юзік таксама пабег туды.

Гэта значыць, што Аўгінька пойдзе з ім аж да млына. Гэта-ж ня менш, як гоняў з пяцёра!

Ідзе Віктар наўмысьля марудна, ледзьве пераступаючы нагамі, каб як даўжэй працягнуць дарогу. Вось Сівалапы асталіся ззаду, іх захінула старая разгатая вярба, абвешаная сівымі пасмамі шэрані. У Віктара сэрца пачынае біцца яшчэ мацней, чымся дагэтуль, і ў грудзёх узмываецца дужа салодкая і дужа пякучая хваля. Ён клапатліва азірае дарогу—ці ня відаць там каго?—і ўпэўніўшыся, што ніхто іх ня бачыць, неўзаметку, на хаду абнімае аднэй рукой Аўгіньку і пяшчотна туліць яе да сябе. Яна не вырываецца, і ў гэтай любай пакорлівасьці яе самае радасьць Віктару. Ён мацней прыціскае яе і яму здаецца, што праз халодную паверхню кажушка да яго рукі даходзіць мяккая цяплыня яе ўтульна схаванага цела. Гэта мабыць яшчэ больш распаляе Віктарава пачуцьцё і мабыць ён яшчэ мацней сьціскае Аўгіньку ў сваіх абдымках, бо яна раптам хапае яго за руку і шэпча з ласкавым дакорам:

— Віця! Што ты?

Але рукі ягонае не адрывае, а толькі ціха, нясьмела сьціскае яе сваймі сагрэтымі ў рукаўкох пальцамі.

Так падыходзяць яны пад самы млын. Тут яшчэ стаяць, колькі хвілін, і на разьвітаньне Віктар абавязкова запрашае яе прысьці ўвечары ў нардом. Яна за-звычай адмаўляецца, і Віктар ідзе ад яе з адчуваньнем свае глыбокае віны, што ня можа, ня здольны ўвесьці яе ў грамадзкае жыцьцё мястэчка, ліквідаваць яе культурную і палітычную адсталасьць.

Аўгінька-ж кідае ўсьлед яму спакойны ласкавы погляд і пасьпешна варочаецца дахаты, добра ведаючы, што малыя знойдуцца і без яе.

Так бывае ў іх бадай што-дня, і, як заўсёды ў маладых каханкаў, такая аднастайная паўторнасьць ня толькі не дакучае ім, а, наадварот, падкрэсьлівае цёплую інтымнасьць іхных мімалётных сустрэч.

... Сёньня Віктар падышоў чамусьці асабліва сьмелы і нават, як здалося Аўгіньцы, троху паважны. Спачатку ўсё йшло, як належыць: прывіталіся, пагаварылі пра малых і ўжо Аўгінька гатова была ўспомніць пра каўзель, як раптам Віктар запытаў у яе:

Аўгінька, ці ў хаце твой бацька? Я маю да яго інтарэс.

Ого! Віктар, мае інтэрас да яе бацькі! Віктар гатоў пайсьці ў іхную хату! Ці ня воўк за гарой здох, што гэткае прысьпела? Дасюль-жа ён ніякім чынам туды не залучаў: баяўся, сароміўся, ці мо' так меў якую прычыну.

Бацька, вядома, у хаце—дзе-ж ён будзе яшчэ?

— Калі хочаш, зайдзі—тата там.

І з дзелавым выразам на твары, а ў нутры з радасным зьдзіўленьнем ідзе сьледам за ім, уваходзіць у хату, і, астаўшыся ля парогу, моўчкі, заціяўшы дух, сочыць за тым, што будзе дзеецца.

Віктар зважна сядае на лаўку і заводзіць гаворку.

— Як, дзядзька Малах, падскакваеце?

— От, як той пень гнілы, не раўнуючы. Гэта вам, маладым, скокі-падскокі...

— Мусіць, у калгас ужо запісаліся, дзядзька Малах?

— Пэўна што. Яшчэ з восені торбы нарыхтаваў.

І, каб загладзіць свой няпрыязны жарт, зараз-жа дадае:

— Дзе-ж той калгас? Яшчэ ніякага ў нас калгасу няма. Яшчэ й гутаркі сур'ёзнае ня было.

— А мы, дзядзька Малах, бяз гутаркі яго арганізуем. Ураз, па-бальшавіцку.

Малах замест адказу ўздыхае працяжным чатырохпавярховым уздыхам:

— Эх-хе-хе-хе-е-е...

Зрабіўшы належны ўступ, Віктар падыходзіць да справы.

— Як вы з дрыўмі, дзядзька Малах?

Малах ажыўляецца:

— Кепска, браточак мой даражэнькі! Лічаныя паленцы ўжо засталіся.

— Тую палавіну ня паліце?

— Які яе чорт будзе паліць? Ці нам гэтае мала?

Віктар яшчэ з хвіліну маўчыць і нарэшце пытае:

— Ці ня пусьцілі-б вы ў яе хлопца аднаго на які месяц ці два. Дроў мы неяк прыдбаем.

Малах троху думае, але больш дзеля прылікі. Чаму-ж ня пусьціць чалавека ў пустую хату, а злашча калі ён з дрыўмі?

— Хто яго... Так ад людзей мы ня ўцякаем, хай-бы жыў сабе... Адно клопату троху. А хто ён, гэты твой хлопец?

— З гораду што... Брыгадзір.

Малаху гэта зусім да ўпадобы. Хто-ж адмовіцца пусьціць да сябе начальства? Можа яшчэ якая й палёгка будзе... І Малах ураз канчае:

— Хай прыходзіць. Сёньня мы неяк сваімі прапалім.

— Дык я скажу яму. Бывайце, дзядзька Малах!

І ён ідзе да дзьвярэй—зважна, спакойна—ведама, сур'ёзны такі чалавек. І ідучы паўз Аўгіньку, ловіць яе вясёлы ўдзячны погляд.

Аўгінька надзвычайна рада. Гэта-ж ня йначай Віктар з ім таварышуе, з гэтым гарадзкім. Ён штодня будзе хадзіць да яго і бачыцца з ёй. І вясёлая Аўгінька гатова ўжо з радасьці пабегчы ўсьлед за Віктарам, але парой суньмаецца: адразу кінецца ў вочы!

І яна астаецца ў хаце.

А Віктар рады яшчэ больш за яе—дармо, што там, у хаце, трымаў такі зважны, сур'ёзны выгляд. Гэта-ж ён сам і падстроіў усё, сам нараіў Зелянюку закватараваціца тут, у Сівалапах.

З першых дзён Зелянюковага прыезду ў Сівец, у іх завязалася з Віктарам цёплая дружба. Віктар адразу прыхінуўся да Зелянюка з шчырай дзяцінай адданасьцю. Малады рабочы з гораду—такі разумны, разважны, такі дасканалы знаўца ва ўсіх палітычных пытаньнях—стаў для Віктара жывым ўвасабленьнем ідэалу грамадзкага чалавека. Ён скрозь прыглядаўся да яго, сачыў за кожным ягоным рухам і зусім сьвядома пераймаў ад яго тыя звычкі, якімі асабліва захапляўся, якія лічыў за ўзорныя для кожнага грамадзкага працаўніка. Праўда, яны ў яго адпаведным чынам трансфармаваліся, набываючы большую мяккасьць і сьціпласьць, уласьцівыя ягонаму характару.

Зелянюк бачыў гэтую прыхільнасьць да яго вясковага хлопца, яна яму імпанавала, і ён з свайго боку адчуваў да яго сымпатыю і даверлівасьць. У вялікім бязладным Сіўцы, куды закінула яго партыйная мабілізацыя, адарваўшы і ад работы на заводзе і ад вучобы (Зелянюк ужо трэці год, як вучыўся ў завочным камвузе), камсамолец Віктар быў першы чалавек, якому ён мог вольна адкрываць свае маладыя думкі— столькі-ж гарачыя і імклівыя, сколькі цьвярозыя, пэўныя.

Пераход Зелянюка на кватэру да Малаха яшчэ больш замацаваў іхнае сяброўства з Віктарам.

...І павялося так ад самага таго дня ці, праўдзівей, ад вечара, калі перабраўся Зелянюк ў Сівалапы, што Малахава чыстая палавіна памалу зрабілася неафіцыйным цэнтрам, дзе завязваўся клубочак дружнага актыву, адкуль пачынала кусьціцца сьвежая рунь новага сівецкага быта ваньня.

Ужо тады, у першы вечар, падышлі былі па-суседзку да Зелянюка: былы партызан і чырвонагвардзеец Якуб Лакота, некалі дужы мужчына, а цяпер чэзлы і хваравіты—сьлед белагвардзейскага катаваньня; Малахаў сваяк—паджылы, але здаровы, камляваты мужык, увесь у густой паклы-

чанай барадзе; малады спраўны гаспадар Мікіта, які калісь троху ўчыўся на агранома і якога ў Сівалапах вельмі паважалі за ягоную стараннасьць і за практычныя досьледы ды паляпшэньні ў гаспадарцы. Прыцягнуўся нарэшце й Паўлюк Гвардыян, старэйшы брат Цімахвея Міронавіча Гвардыяна, але—ня ў пару яму—зусім нікчэмны, шалапутны мужык—вялікі гультай і п'янюга.

Усе яны перш сышліся ў гаспадара—там сядзелі сьціху гаманілі аб сім аб тым, з чаканьнем пазіраючы на дзьверы ў другую палавіну. Зеленюк пачуў гамонку, вышаў пацікавіцца, паслухаць; разгаманіўся сам і, нарэшце, перацятнуў усіх да сябе. А тады ўжо да познай начы ішла жвавая нясьціханая гутарка, у якой памалу, слова па слове, раскрываўся вялікі сэнс будаўніцтва, што стаяла на парозе непарушнае Сівецкае старасьветчыны.

Увайшоў быў потым, сьціху прачыніўшы дзьверы, Малах, абапёрся аб вушак і стаяў так чорным нярухомым ценем—слухаў толькі, а сам праз увесь вечар не сказаў ніводнага слова.

Мабыць найбольш гаваркі, вясёлы і спрытны на слова, быў сёньня Віктар, які адразу ўжо стаў тут, у Зеляньковай кватэры, за свайго чалавека. Ад яго звычайнае сарамлівасьці не асталося й сьледу. Адно перашкаджала яму, што вельмі часта хацелася піць і ён, кідаючы гутарку, выходзіў на гаспадарову палавіну. Праўда, ён іншы раз забываўся йналіцца, але ніводнага разу не забыўся сказаць колькі слоў Аўгіньцы і атрымаць ад яе вельмі выразную і мілосную ўсьмешку. Нават разы са два, здаецца, ці тры яму пашчасьціла засьпець яе ў хаце адну—дык там справа даходзіла ўжо й да пацалункаў.

Ведама, маладосьць!

6

Усё ішло як мае быць.

У Сымона Карызны ня было ніякіх сумненьняў аб тым, што той зрух, тая вялікая рэвалюцыйна-ператорная работа, якая бурна разгарнулася ў Рэспубліцы, якую несла на сваім баявым сьцягу партыя, ёсьць сапраўды адзіна-правільны, пэўны і няўхільны шлях далейшага поступу Рэвалюцыі. Ён з поўнай шчырасьцю галасаваў супроць усялякіх выступленьняў апартуністых, якія сеялі ў масах бязьверыцу, страх перад нямінучымі цяжкасьцямі і перашкодамі, якія фактычна клалі палкі ў колы Рэвалюцыі. Ён лічыў іх за здраднікаў, за трусоў, і заўсёды вымагаў большага ім пакараньня, чымся было запрапанована. Ён нават адчуваў да іх чыстаасабістую варожасьць, бо ў глыбіні душы, недзе на мяжы сьвядомасьці, насіў нявыразную думку ці нават адчуваньне, што пералом гэты пэўным чынам вынікае з яго глухога інстынктыўнага нездаволеньня нэпаўскаю будзёншчынай і азначае зварот да рамантычна-баявых традыцый мінулых дзён. Гэта—зноў кажу—было больш адчуваньне, чымся думка, бо йначай Сымон Карызна бязумоўна знайшоў-бы ў сабе патрэбную сілу і здольнасьць да самакрытыкі і зразумеў-бы шкодную памылковасьць гэтай тэндэнцыі.

Карызнава захапленьне, энэргія яго і парываньне ня толькі не згасалі з цягам дзён, а распаляліся з большаю сілай. Пасьля першага сходу ў мястэчку ён пабыў бадай ува ўсіх вёсках свайго сельсавету і канчаткова пераканаўся, што пад знадворным нездаволеньнем, недавер'ем, боязьню, пад бабскімі гістэрычнымі крыкамі і сьцеражліва-разважным маўчаньнем мужыкоў, хаваецца ўсё-ткі глыбокая гатоўнасьць да нейкае рашучае, яшчэ неасазнанае зьмены жыцьця, поўнага дзікіх супярэчнасьцяй і нясуладзьдзя. Трэба выявіць гэту гатоўнасьць, памагчы асазнаць яе і даць ёй належны кірунак.

Так, Зелянюк праўду казаў: перш-на-перш—разварушыць. Гэта—галоўнае.

І Сымон Карызна, упэўнены ў нямінучай удачы, даў сабе слова намагчыся ўсімі сіламі і калектывізаваць свой сельсавет раней ад усіх у раёне.

Трэба пачынаць з Сіўца. За Сіўцом пойдуць іншыя вёскі. Але пакуль што тут справа яшчэ ня рушыла з месца—усё асталося застыўшы на тым пункце, да якога прывёў першы, па Зелянюковаму вельмі ўдалы сход. Але тут нешта робіць сам Зелянюк. Гэта добра—браць зьнізу, спакваля раскалупваць каржаватую глебу сялянскае псыхікі. Добра й тое, што ён узяў на рэмус камсамольцаў, прыцягнуў іх да гэтае напружанае штодзеннае прапагандыскае работы. Яны сапраўды «разварушваюць», і вынікі гэтага «разварушэньня» ўжо добра відаць: невялічкі але дружны бядняцка-серадняцкі актыў гатоў выступіць першым баявым атрадам у змаганьні за калектывізацыю мястэчка. А тады—шырокае арганізаванае наступленьне, масавая агітацыя, масавае «разварушэньне», уздым энтузыязму—і поўнае завяршэньне ўсяе работы.

Адным словам—усё ідзе, як мае быць.

Як і заўсёды, зладнасьць у працы настройвае Карызну на зладнасьць і ў асабістым жыцьці. На свае сямейныя справы ён, пачынае глядзець з пагадлівай спакойнасьцю. Фактычна, аб чым-жа тут справа? Ці ёсьць які сэнс і прычына да тых згрызот і душэўнага мятушэньня, што апанавалі былі яго апошнімі часамі?

Праўда, жонкі свае, Марыны Паўлаўны, ён не кахае. Ён ужо даскавала праверыў свае цяперашнія адносіны, свае пачуцьці да яе і зрабіў гэтую рашучую канчатковую выснову. Але ці-ж гэта сталася толькі цяпер? Ці ня мінула ўжо колькі год з таго часу, як згасла ў ім цікавасьць да яе, як да жанчыны, і іхнае сужыцьцё абярнулася ў простае—праўда, нуднаватае троху, бледае таварышаваньне? Ні ён, ні яна не наракалі—мабыць, лічылі гэта за няўхільны закон усемагутнага часу (яму-ж ужо бяз малога сорак год!) і абое моцна трымаліся за рэштку свае шлюбнае сувязі, што ўвасаблялася ў іхнай адзінай дачцэ, якую любілі яны бязьмежна. Нават пасьля таго, як выправілі яны дачку ў Менск на вучобу, адсутнасьць яе, пастаянныя думкі і турботы аб ёй, яшчэ больш былі зблізілі іх.

Ці вінаваты ён перад Марынай Паўлаўнай?

Ён, мабыць, кахае Веру Засуліч. Жонка ведае гэта—яна за дзевятнаццаць год супольнага жыцьця навучылася адгадваць усе яго перажываньні.

Але-ж ён сам абмяжоўвае сваё пачуцьцё, хавае яго нават ад самае Веры. Нават Вера—ён упэўнены ў гэтым—нічога ня ведае. Што ён часта ходзіць да яе? Ён ходзіць, як да таварыша ў рабоце, ён і гаворыць з ёй больш аб розных справах—яна ўмее разумець яго і нават памагае яму разважыць тыя ці іншыя—выключна дзелавыя—сумненьні.

Чым-жа ён вінаваты? За што-ж Марына Паўлаўна злуе на яго? А яна злуе, ён добра бачыць, ды й яна надта гэтага не хавае. Ня йначай—тут нейкае непаразуменьне.

І Сымон Карызна бярэцца за ліквідацыю гэтага непаразуменьня.

Ён прычакаў зручнага моманту і неяк раз, як былі абое ў добрым гуморы, запытаў яе:

— Марына! Ці ня думала ты калі-небудзь, што ў нас з табой нейкая недарэчнасьць выходзіць. Ня так мы жывем адзін з адным... дрэнна жывем... га?

Марына Паўлаўна адгукнулася на гэта з гарачай гатоўнасьцю:

— Сеня! Нам-жа даўно трэба было пагаварыць пра гэта. І я чакала ўсё, я ня важылася першая пачаць.

Яе пасьпешная гатоўнасьць і тое, што яна яго раптам назвала «Сеня» (гэтага ня было ўжо даўно), троху ахалодзіла Карызну, але раз пачаў, дык трэба канчаць.

— Ты ўсё злуеш ня мяне, Марына. Заўсёды нейкая нездаволеная, чураешся мяне.

Марына Паўлаўна ціха ўсьміхнулася.

— Ці-ж гэта я?

І ў ціхім асьцярожным дакоры яе чулася глыбокая пакорная аддана-насьць жанчыны, якая гатова ўсё дараваць. Карызна ня ведаў, як далей павесьці гаворку, і яна памагла яму.

— Ты ўсё гавары, Сеня, аб усім. Нам няма чаго сароміцца адзін аднаго. І я ведаю ўсё...

Карызна настаражыўся.

— Гэта ты пра Веру? Ну, я буду зусім адкрыта... Вера мне падабаецца, я часта хаджу да яе, мы гутарым, абмяркоўваем нашыя справы...

Марына Паўлаўна ў тахт гаворцы яго з ласкава-іранічнай усьмешкай ківала галавой.

— Я ўсё гэта ведаю. Дзіўны ты, Сеня! Ці-ж аб гэтым клопат? Ці-ж гэта мучыць мяне? Помніш, мы ўжо гаварылі... Я не зайздрошчу... Але— ты чужы стаў нейкі... быццам няма цябе зусім... ці мяне няма... Ты ніколі ня скажаш слова мне, не пагаворыш са мной, не параішся...

Карызна разумеў, што яна кажа чыстую праўду. Але што-ж ён зробіць? Ён ня можа перамагчы ў сабе таго пачуцьця ніто сораму, ніто прыкрае няёмкасьці, якое заўсёды абуджаецца ў ім, калі ён спрабуе зноў завязаць з ёй былую блізкасьць. Можа гэта—часовае, можа яно потым мінецца. Можа яна й сама вінавата, што сваёй падазронасьцю, сваёй вечнай настарожанасьцю перагараджае яму да сябе дарогу. З цягам часу гэта напэўна сатрэцца, і іхныя адносіны стануць зусім нармальныя. Вось сёньня яны ўжо гавораць усё адкрыта, не саромяюцца адзін аднаго і вераць адзін аднаму.

Марына Паўлаўна з тэй-жа ласкава-тіранічнай усьмешкай слухала ягоныя тлумачэньні. А як скончыў, ціха і проста запытала:

— Сеня! Чаму ты ўжо не канчаеш?

Карызна сумеўся.

— Што не канчаю?

Усё... Мы ня зьвязаны, Сеня, нічым. Нашто нам адно аднаму замінаць?

Карызна дасадліва зморшчыўся.

— Я ня маю ў гэтым патрэбы. Я ня ведаю, чаго ты хочаш. Я гаварыў усё адкрыта сягоньня, дык і ты кажы...

І Марына Паўлаўна сказала. Яна ня мела на ўвазе гэтага гаварыць— прынамсі ніколі ня думала, што так скажа. Але мабыць жыло гэта доўга ў нутры ў яе і настойна шукала выйсьця, бо цяпер, як прышла магчымасьць сказаць, яна ўжо ня мела сілы стрымацца.

— Я ня хочу, Сеня, каб было так далей. Я ня хочу, каб ты жыў так... на-двая... Або яна—або я...

Вось і ўсё... Цяпер ужо кончана ўсё—яна сама закрыла дарогу далейшым шчырым размовам. Вось ён няўцямна пацісную плячмі, устаў, пачаў хадзіць па пакою. Ён ужо зноў чужы, ад яго ўжо больш не пачуеш жаданага слова.

Нашто яна сказала гэтае наіўнае дзяцінае глупства? Бач ты, як у драме ўсёроўна. Трагічная гераіня... Першая палюбоўніца... «Або я— або яна»!..

Ён, вядомая рэч, не чакаў ад яе гэткае дурасьці, ён цяпер пагарджае ёю.

Усё кончана. Вось ён ужо бязуважна пазірае ў вакно, ён ужо думае пра другое. Ясная справа: ён падыходзіць да стала і заклапочана выбірае нейкія паперкі—гэта ўдае, што некуды трэба йсьці яму з пільнымі справамі. Як заўсёды. Зараз напусьціць на твар сярдзіта-дзелавую, злосна-рашучую міну, пройдзецца яшчэ разы са два па пакоі размашыста-цьвёрдымі крокамі, схопіць партфэль і грукне дзьвярмі... Марына Паўлаўна ведае, куды ён пойдзе.

Але-ж ён не сказаў нічога? Ён-жа мусіць сказаць яшчэ нейкае слова?

І Карызна гаворыць, на момант суняўшыся ў дзьвярох і не абарачваючыся:

— Напішы ліст дачцэ—нешта нічога ад яе ня чуваць...

Марына Паўлаўна доўга сядзіць нярухома, уцяўшы некуды ў нявідную кропку свае бляклыя бясьцьветныя вочы. І ў пустэчы гэтых вачэй яшчэ глыбей правальваюцца ўсе захаваныя думкі яе і адчуваньні.

Але вось раптам па яе твары ледзь прыкметна разьліваецца палахліва-радаснае зьдзіўленьне—яна ўспомніла апошнія Карызнавы словы.

Чаму ён менавіта цяпер памянуў пра дачку? Што хацеў ён сказаць гэтым напамінаньнем?

Марына Паўлаўна асьцярожна ўсьміхаецца, і гэтая ўсьмешка доўга астаецца ў яе на твары. Яна падыходзіць да Карызнавага стала, бярэ адтуль фатаграфію ў стракатай чарапашкавай асадцы і доўга-доўга ўзіраецца ў прыгожы вясёлы твар маладой дзяўчыны. З вачэй у яе бягуць

дзьве дробныя жвавыя сьлязінкі. Яна глыбока ўздыхае і, становячы на месца даччыну фатаграфію, заспакоена шэпча:

— Добра ўсё-ткі, што я так сказала...

7

Выслухаўшы блытаныя Паўлюковы паведамленьні, Цімахвей Міронавіч Гвардыян моўчкі падышоў да кутавой шафкі, дастаў адтуль адпалавіненую паўлітроўку, выліў рэшту гарэлкі ў вялікую чайную шклянку і падаў брату.

— На, пі.

Паўлюк ішоў да гарэлкі паволі, сьцеражліва, як па кладцы, і ўжо з паўдарогі выцягнуў наперад сваю няпрыгожую хваравіта-чырвоную руку. Узяўшы шклянку, ён з момант трымаў яе ў нейкім зачараваным аслупяненьні, і тады пачаў ужо хапліва піць, гулка шчоўкаючы рухавым горлам. Выпіўшы, страшэнна скрывіўся і моўчкі пашоў да дзьвярэй, упарта ня спускаючы з твару свае крывое міны, у якой сабралася ў агідны скрутак—і пякучая горкасьць гарэлкі, і пагарда да самога сябе, і нянавісьць да брата, і глыбокае ўсеагульнае расчараваньне.

Гвардыян глядзеў яму ўсьлед роўным застылым поглядам, і на жорсткім пэргамінавым твары ў яго ня мігнула ні спагады, ні асуджэньня, ні нават пагарды. Як зачыніліся за Паўлюком дзьверы, ён так-жа застыла паглядзеў на пустую пляшку, пакруціў яе ў руцэ і паставіў у шафу.

Фактычна, нічога такога асабліва новага Паўлюк не сказаў—мо' ня варта было й глуміць столькі гарэлкі. Але Гвардыян заўсёды мяркуе наперад. Ад яго не пяройдзе: стары п'янюга яшчэ будзе ў прыгодзе—хай ведае братаву ласку. Цяперашнім сьветам з кожным трэба мець сякую-такую палітыку.

Прышоўшы да гэтае лёгічнае высновы, Гвардыян адышоўся ад шафкі і паволі пасунуўся ў чыстую палавіну хаты: тут ён можа спачыць душой і аб усім падумаць.

У чыстай палавіне сабраны ўвесь бляск Гвардыянавага багацьця й культуры. Увесь гэты пакой пазастаўлены мэбляй розных гатункаў і рознае вартасьці, сярод якіх ёсьць і самотныя адзінкі сапраўды шыкоўных дарагіх гарнітураў і убогія прадстаўнікі мясцовага саматужнага майстэрства. Усё стаіць у дасканалым парадку, які дужа цешыць гаспадара і якім гаспадар дужа ганарыцца. Крэслы ўсе выстаўлены шнурам паўз сьцяну—перш маленькія, потым большыя, яшчэ большыя і г. д. Шафы таксама плячо ў плячо прыхінуліся да другое сьцяны, але аднэй не хапіла месца, дык яна стала бокам, пакрыўджана адвярнуўшыся ад сваіх суседак. У двух процілежных кутох стаіць па вялізным трумо, а ў трэцім куту, што супроць абразоў,—наймілейшая Гвардыянава рэч—шырокае і глыбокае спрунжыновае крэсла. На гэтым троне любіў пасядзець часам Цімахвей Міронавіч, аддаўшыся глыбокаму адчуваньню сваіх шматгадовых здабыткаў, станавіта разьмешчаных перад яго вачыма. Тут ён на самоце абмяркоўваў свае мудроныя гаспадарчыя справы, тут-жа ўдаваўся ён і ў самадавольнае філёзофаваньне на тэму аб тым, што вось

ня кожны чалавек патраціць жыцьцё сабе чыста наладзіць, што ня кожнаму чалавеку дадзена на гэта сіла і здольнасьць.

У гэтае старасьвецкае крэсла асьцярожна спусьціў цяпер Гвардыян сваё недалужнае цела і, цяжка ўздыхнуўшы, стаў думаць свае непакойныя думы.

Усё, аб чым сёньня казаў Паўлюк, ён ужо ведаў раней, але з гэтага веданьня малую меў сабе ўцеху: ён ані чога не разумеў.

Што ім трэба? Якая ў іх праўдзівая мэта?

Гвардыян за сваё багатае і добром і ліхам жыцьцё прызвычаіўся ў кожным дзеяньні людзей пад знадворным яго выяўленьнем знаходзіць просты матар'яльны сэнс, які часамі быў зусім розны ад тых мэт, што паказвалі людзі, і які заўсёды—ён ужо добра ў гэтым перакананаўся—круціўся недалёка ад таго самага, любага ўсім, як і яму,. Гвардыяну, рубля. І цяпер ён, адкінуўшы ўсякія там палітычныя гутаркі ды агітацыі, стараўся знайсьці просты матар'яльны эквівалент небясьпекі, што насоўваецца на яго грознай навалай.

Можа будзе абрэзка зямлі? Можа прыдзецца заплаціць нейкі асаблівы падатак?

І, каб напужаць сябе, каб загадзя прыўчыць сябе да страшнай магчымасьці, ён бярэ найбольшае:

— Няўжо цэлую тысячу?

Ён шырока расплюшчвае вочы і стараецца самога сябе падмануць, што сапраўды яму страшна, што горшага ўжо і быць ня можа. Але дармо! Нейкі ліхамысны нутраны голас падказвае, што гэта ня страх, а ўцеха, што йдзе нешта куды вялікшае і страшнейшае. І ў тым, што цёмнае яно, невядомае—самая турбота Цімахвею Міронавічу Гвардыяну.

Па мястэчку—Гвардыян ведае—часта памінаюць ягонае імя. У Малахэ, дзе кватаруе таварыш рабочы з гораду,—Паўлюк казаў—маюць яго ўжо за першага ворага. А тут яшчэ круціцца—сыскаўся са сьвету—гэты зладзюга Шыбянок. Што ён мае да яго? Чаго ён гару верне на бязьвіннага чалавека? За што ён імсьціцца яму?

Гвардыян, праўда, ведае добра, за што імсьціцца яму «зладзюга Шыбянок», ён не забыўся яшчэ, што гэта з яго лёгкай рукі пашоў той—голы, як бізун—у невядомы сьвет шукаць невядомае долі. Дый баіцца ён гэтага чорнага чалавека горш, як агню, але ніколі сам сабе ня прызнаецца ў гэтым і свой страх хавае за ўтульную заслону фармальнае законнасьці.

— Я нічога супроць законаў Савецкае ўлады не рабіў. Я ні ў кога ня ўкраў і нікога не абрабаваў. Я сам жыў і дзяржаве даваў. А што наймаў, дык на гэта таксама быў закон ад дзяржавы. Дзе-ж мне, век служачаму чалавеку, ды яшчэ, будучы, сямейна-бязьдзетнаму з усёй гаспадаркай самому ўправіцца!

І ў Гвардыянаву сьвядомасьць адзін па адным плывуць самыя пэўныя, самыя рашучыя аргумэнты, якія даводзяць поўную ягоную лёяльнасьць. Ён паступова сьмялее, і непакой яго зьмяняецца на абурэньне.

— Што, я мяшаў яму катораму абжывацца? Што я яму катораму сьвет завязаў? Гэтак ня то, што Шыбянок, а й родны брат гатоў сказаць, што я разарыў яго, гаспадаркі рашыў?

Праўда, братава Паўлюкова гаспадарка, як і таго, Шыбянка, таксама ў ягоныя рукі перайшла, але-ж ён сплаціў яму ў добрай згодзе, па закону, і мае права цяпер з шляхетным абурэньнем сустрэць усякую з яго боку прэтэнзыю.

Што яны да яго маюць? Што яны ладзяць там на ягоную галаву?

У Гвардыяна гэтае «там» ужо канчаткова лёкалізавалася ў Сівалапах—адтуль, бязумоўна, ідзе ўвесь чмур, а першыя паджыгайлы супроць яго—чорны Шыбянок ды гэты, з гораду. Яшчэ Віктар камсамолец памагае ім, блазьнюк паганы. Але што яны прымеюць зрабіць? Нічога ня выйдзе з усяе гэтае іхнае турбацыі, дарэмны клопат! Гвардыян знае сівецкіх людзей—зьвекаваў з імі, можна сказаць,—ня пойдуць яны на гэтае ашуканства, не дадуць сябе абкруціць!

Цімахвей Міронавіч ужо ўсьміхаецца шырокаю, застылаю, як у жабы, усьмешкаю. Ён заспакоены ўжо, ён цалкам упэўнены ў добрым канцы. І ён трыумфальна-здаволеным поглядам абводзіць сваю хатнюю маемасьць, нібы ўбіраючы ў сябе грунтоўную моц і станавітасьць усяго гэтага багацьця.

— Хай-тку панажываюць столькі!

Потым да ягонага вуха далятае гаспадарчы бразгат з чорнае палавіны. Яго сьвядомасьць раптам варочаецца да абыдзённасьці, і ён перш-наперш успамінае, што сёньня—нядзеля. Ён устае з крэсла і, стоячы ля яго ў важна нахіленай наперад паставе, гукае:

— Матрёна!

Уваходзіць жонка—невялічкая молепадобная жанчына з дробнымі і рэдкімі, нібы высеянымі вачмі. Гвардыян, ня гледзячы на яе, выгалашае:

— Дай мне мой добры пінджак, трэба, будучы, схадзіць да аб'ежчыка.

Цырамонія надзяваньня «добрага пінджака» праходзіць з адмысловай урачыстасьцю. Хоць «пінджак» вісіць тут-жа, у першай ад Гвардыянавага трону шафе, але бярэ яго канечне «Матрёна» і, трымаючы на выцягнутых уперад руках, падносіць да Гвардыяна з напружанай, блізкай да сполаху, паватай. Гвардыян ужо загадзя абярнуўся сьпіною на сустрэчу «добраму пінджаку» і выставіў назад скачарэжаныя рукі. «Матрёна», зацяўшы дух, напінае на гэтыя рукі няслухмяныя рукавы.

Хутру Гвардыян апранае сам і без цырамоніі. Потым, узяўшы за клямку, ён па неадменнаму свайму звычаю абарочваецца напаўзваротга ад дзьвярэй і аддае апошні загад жонцы:

— Як прыдзе Панас—хай ідзе стрэшанку трэсьці.

І тады ўжо здаволены, што ўсё ў яго цалкам па-людзку, выходзіць на вуліцу.

Аб'ежчык жыве на водшыбе, гоняў з пяцёра ад Сіўца, на ўзьлесьсі. Гвардыяну трэба прайсьці, ідучы да яго, бадай палавіну мястэчка. Сёньня праходка гэта чамусьці ня цешыць яго, як за-звычай, не дае яму салодкага адчуваньня ягонае сілы й паважнасьці. Праўда, кожны, хто стрэнецца па дарозе, выяўляе да яго звычайную далікатнасьць, але ў гэтай далікатнасьці чуецца цяпер Гвардыяну нейкая прыкрая падкрэсьленасьць,

а іншы раз нават тонка схаваная насьмешка. Ліха ведае, што гэта сталася з гэтымі людзьмі!

На самым канцы мястэчка кідаецца ў вочы сьмешная хацінка Галілея. Яна стаіць адна сярод пустога прагалу—ні двара пры ёй, ні плоту, нічымчагенечка. Стаіць, самотная, нудная, засыпаная сумётамі сьнегу, і толькі, як дзікі недарэчны ўбор на галаве ў вяр'ята, узносяцца над страхой непамерна-вялікія, грамодзныя крылы ветрака.

Гвардыян пагардліва ўсьміхнуўся.

— Электрычнасьць!..

І ўжо гатоў быў пранесьці далей на сваіх тонкіх вуснах гэтую самадавольна-пагардлівую ўсьмешку, аж раптам нейкая нечаканая думка працяла яго галаву, і ён збочыў на вузенькую—у адзін сьлед—сьцежачку да Галілеявай хаты.

Дзьверы былі завалены з сярэдзіны. Гвардыян паляпаў. Перш загурчэў сабака, потым пабыло троху ціха і нарэшце дзьверы самі па сабе расчыніліся і, упусьціўшы Гвардыяна, зноў-жа самі па сабе зачыніліся за ім.

У хаце было пуста. Гвардыян асалапела азіраўся наўкола, шукаючы гаспадара. Нарэшце ён угледзеў клок Галілеявае барадзёнкі, які тырчэў з высокіх—на ўзровень печы—палацяй. Потым над барадзёнкай ён заўважыў яшчэ пранізьлівае Галілеява вока, якое ня міргаючы глядзела на неспадзяванага госьця, не паказваючы аднак ні асаблівае радасьці ні зьдзіўленьня.

Гвардыян палічыў за патрэбнае засьмяяцца.

— Хе-хе-хе! Ну й механіка ў вас, Ахрэм Данілавіч! Самі дзьверы адчыняюцца і зачыняюцца. Як у тэй казцы, усё-роўна.

Галілей спакойна растлумачыў:

— Гэта я адчыніў за вяровачку, а зачыняецца вагою... ага... Ніякае асаблівае механікі.

Гвардыян стаяў сярод хаты—Галілей і ня думаў запрашаць яго сесьці: ён, як раней, ляжаў на палацях, не мяняючы свае паставы. Аднекуль (Гвардыяну здалося, што згары) сьціху пагыркваў нявідны сабака. Гвардыяна затурбавала думка, чаго ён прышоў сюды, і ён нат жна шукаў, аб чым завесьці гаворку.

— Як маецеся, Ахрэм Данілавіч?

— Баюся, Цімахвей Міронавіч.

— Чаго-ж вы баіцёся, Ахрэм Данілавіч?

— Таго, чаго й вы, Цімахвей Міронавіч.

Гвардыян хацеў быў зьвярнуць на жарт, адылі зьмеркаваў, што мо' выгадней будзе ўзяць больш сур'ёзны тон ды дапытацца чаго ў хітрага Галілея.

— Я дык што-ж пэўная справа: кулак, хе-хе-хе... А чаго-ж вам, будучы, баяцца?

Галілей непакойна паварушыўся.

— Кхе... кхе... Каб ведаў, дык не баяўся-б. Чалавек таго баіцца, чаго ня бачыць ці не разумее.

Гвардыян працягнуў разважна:

— Што праўда, то праўда... Каб гэта ведаў усё, што наперадзе, дык які страх!.. Хе-хе... Каб ведаў, дзе паваліцца, дык бы лёг там спакойненька...

Ён ня верыў, што Галілей па-праўдзе баіцца, але наважыўся йсьці напрасьцець.

— Што-ж яны, будучы, зробяць вам, Ахрэм Данілавіч?

— Яны мне нічога ня могуць зрабіць... Ці аб адным чалавеку страх?.. Вам, Цімахвей Міронавіч, будзе капец... ага... А ці варты вы таго ці ня варты?

Ён сеў, спусьціўшы ногі, на палацях, абапёрся аб калены рукамі і ўпяў у Гвардыяна спакойны задуменна-дапытлівы погляд, ад якога таму стала мутарна.

— Трэба памеркаваць... ага... Рэвалюцыя йдзе... Рэвалюцыя заўсёды шукае чые-небудзь пагібелі. З гэтай пагібелі—іншым шчасьце.. Так і з вашай пагібелі будзе некаму шчасьце... ага... Я ня ведаю... не разумею... Нічога не разумею...

— Не разумееце?

— І нічога я вам не скажу.

— Ня скажаце?

Гвардыян раптам адчуў, што сапраўды яму страшна. Каб схаваць ад Галілея сваё пачуцьцё, ён пяўся зрабіць на сваім твары бязуважна-гіранічную ўсьмешку, але замест яе дрыготныя вусны расьцягваліся ў нейкую ўбогую, разгубленую грымасу. І нястрыманы нутраны імпэт прымушаў яго мімаволі рабіць наіўныя недарэчныя запытаньні.

— Можа, скажаце, зямлю адбяруць?

— Кхе... кхе... адбяруць.

— Можа, скажаце, гаспадарку рашаць?

— Кхе... кхе... і рашаць.

— Можа й хату?.. І тое, што ў хаце? Га? І тое, што ў хаце? Можа скрыні пачысьцяць, кішэні павывarачваюць? Можа сарочку зьдзяруць? Ну? Кажы! Ну? Кажы!..

Ён падступіў пад палаці і ашчэрыўся на Галілея сваёй дзікай грымасай, у якой перамяшаўся страх з агіднай нястрымнай злосьцю.

— А можа ты брэшаш, га? Брэшаш, Галілей, во што... Брэшаш! Брэшаш! Не загубяць бязьвіннага чалавека! Няма такога закону! Закону няма!

Галілей замятушыўся на палацях, закхекаў, затрос сваёй мізэрнай бародзёнкай. Падняўшы пад столь правую руку, ён таргануў за нейкую вяровачку, і раптам палаці плаўна пасунуліся ўніз і спусьцілі Галілея на падлогу.

Гвардыян стаяў, аслупянелы, разьзявіўшы рот ад зьдзіўленьня. А Галілей ужо трусіўся па хаце, поўны дзівоснае непакойнасьці, і лапатаў ніто Гвардыяну, ніто самому сабе:

— А ўчора я трактар бачыў... ага... Ішоў некуды праз наша мястэчка... Тах-тах-тах-тах-тах... І жук поўз па дарозе. (Галілей відочна зманіў. Які ўзімку мог жук паўзьці па дарозе? Ды й трактара пэўна ніякага

ня было). Жучок... Проста—чорны жучок... Кхе... кхе... Дык трактар пашоў, а жучок астаўся... ага... раструшчыў трактар жучка... І ніхто не шкадаваў.:. Раструшчыў, Цімахвей Міронавіч, ага... разумееце?

Гвардыян, якога троху ахалодзіў цудоўны сход на зямлю Галілея, слухаў яго з падазронаю настарожанасьцю.

— А што гэта па-твойму—трактар?

Галілей трыумфаваў.

— Ага... Вось ня ведаю... кхе... кхе... Не разумею, Цімахвей Міронавіч, не разумею... І нічога не скажу... ага.:.

У гэты час зноў нібыта недзе ўгары азваўся сабака—заскавытаў жаласна і нецярпліва. Галілей зайшоў на другі бок печкі, таргануў за другую вяровачку і такім-жа спосабам, як і ён сам, спусьціўся на дол ягоны сабака. Галілей зараз-жа растлумачыў:

— Кхе... кхе... Сьцюдзёна ў мяне. На доле ніжэй за нуля тэмпэратура. Кожнае стварэньне цяплынёй ажыўляецца... Босы, не чапай Цімахвея Міронавіча!

Мабыць па-праўдзе было сьцюдзёна ў Галілеявай хацінцы, бо Гвардыян калаціўся, як у трасцы, хоць і быў апрануты ў добрую хутру. Наогул, ён адчуваў сябе, як акунуўшыся ў проламку. Прыкрая ледзяная золь ела нутро, падточваючы цёплую заслону душэўнае раўнавагі. Ён мацней захінуўся ў хутру і няпэўнаю ступою пасунуўся да дзьвярэй.

— Бывайце, Ахрэм Данілавіч!

— Таго й вам, Цімахвей Міронавіч... Кхе... кхе... Усяк бывае... ага.. усяк бывае...

Гвардыян напружыў усе сілы і, выходзячы, крыкнуў з задорнай бязрупатнасьцю:

— Дармо! Ці тое бачылі на белым сьвеце! Жывём і жыць будзем... его-го!..

Узышоўшы на вуліцу, Гвардыян раптам завярнуў назад, пад сваю хату: ён ня мог у гэткім настроі ісьці да аб'ежчыка. Ідучы па мястэчку, ён, мабыць, упяршыню за ўвесь час свайго Сівецкага дабрабыту забыўся трымаць знадворную станавітасьць: ён сігаў шпаркімі нэрвовымі крокамі, выцягнуўшы наперад худую сваю, жылаватую шыю.

У галаве білася тлумнай навалай:

— Разбой... Гэта—чысты разбой... Сярод белага дня рабаваць чалавека! Што-ж гэта будзе?

Страх і разгубленасьць памалу пераходзілі ў злосьць, і Гвардыян сьціскаў кулакі.

Чакайце-ж, браточкі! Ён ня дасца так лёганька! Нічога ня выйдзе! Не адзін-жа ён гэткі! Усіх ня йме́ш—няпраўда ваша! Чакайце, ён таксама ня будзе сядзець, склаўшы рукі, нешта будзе рабіць і ён, чакайце, даражэнькія!

8

Колькі гэтае працы, колькі вечнага клопату ў Веры Засуліч!

Зранку—у клясе. Праз чатыры, пяць, а часам і шэсьць гадзін няўпыннае тлуманіны галава азеліцца так, што, прышоўшы нарэшце ў свой чысьценькі прытульны пакойчык і адчуўшы ўсім нутром навакол сябе

чароўную доўгачаканую ціхасьць. Вера доўга, мо' хвілін з дзесяць ці болей, стаіць нярухома на адным месцы, млява апусьціўшы рукі і ўпяўшы некуды ў прасьцяг нявідушчы погляд вялых вачэй. Яе стройная фігура тады недалужна сутуліцца і разам з панурым выразам твару можа нават зрабіць ўражаньне, што Вера Засуліч—зусім няшчасны чалавек.

Але гэта—чыстае непаразуменьне. Вера—цалкам шчасьлівая. Яна любіць працу і сквапна шукае яе, яна ня можа жыць бяз працы, бяз клопату. Вось пастаіць яна так хвілін з дзесяць (проста—адпачывае, змарыўшыся) і зноў ажывіцца, і, яшчэ ня ўправіўшыся згатаваць сабе чаго-небудзь на ўбогі дзявоцкі палудзень, будзе ўжо гарэць новымі турботамі.

Увечары (гэта-ж праз якіх дзьве ці тры гадзіны, ведама—зімовы дзень) зьбяруцца бабы на «кройку-шыцьцё»—яна кіруе імі, перадае ім сваю прымітыўную практыку, вынесеную яшчэ з дзяцінства, з сацыяльна-несамавітае сям'і сядзельца ў «казённой винной лавке». Але-ж да вечара яна мусіць яшчэ забегчы на адчынены сход ячэйкі, бо, хоць яна й беспартыйная, а партыйным жыцьцём цікавіцца надзвычайна. І вось, насьпех перахапіўшы сяго-таго, яна ўжо бяжыць на ячэйку і, бягучы, успамінае, што пасьля «кройкі-шыцьця» адразу будзе рэпэтыцыя новае п'есы. Хоць драмгуртком яна ня кіруе, але як і ўва ўсім, у чым даводзіцца ёй браць удзел, адчувае адказнасьць за гэтую інстытуцыю мабыць больш за самаго аптэкара Плакса, чалавека ў значнай меры флегматычнага. Дык, бягучы, яна ўспамінае, што яшчэ не расьпісаны ролі, што трэба канечна гэта арганізаваць, бо без расьпісаных ралей «з нашымі аматарамі» адна цеганіна.

І вось яна забягае ў аптэку.

Аптэкар Плакс з-за свае стойкі, якая падобна да прафэсарскае катэдры, сустракае яе, як за-звычай, стэрэатыпным запытаньнем:

— Цытра-ваніліну ці пірамідону?

Вера дасадліва адмахваецца.

— Адкасьнецеся вы з сваім пірамідонам! У мяне не баліць галава...

Плакс навучальна тлумачыць:

— Галава заўсёды можа забалець. Кожнай галаве ўласьцівы два працэсы: думаць і балець, і гэтыя працэсы ўзаемна абумоўлены: хто больш думае, у таго, і больш баліць галава.

— Дык я ані нічога ня думаю... Плаксік, мне дужа некалі. Як у нас з ралямі?

Але аптэкар Плакс ня можа дапусьціць у сваёй справе лёгкамыснай пасьпешнасьці: ён перакана780ны, што жыцьцё ў чалавека бяз меры доўгае і яго хопіць на тое, каб рабіць усё спакваля. Перш, чым распачаць справу, ён мые рукі, старанна выцірае іх ручнікам, выходзіць з-за свае кватэдры і здароўкаецца з Верай, доўга і мякка трымаючы яе невялічкую ручку. Вера церпіць гэта без асаблівае прыкрасьці: ёй, па-праўдзе сказаць, Плаксава асьцярожная сымпатыя куды мілей за абажаньне большасьці (ня ўсіх, вядома) сівецкіх рыцараў. Узаемнага пачуцьця да яго яна, мабыць, ня чуе, але паважае яго і за драматычныя таленты і за мяккае абыходжаньне.

Але-ж ёй страшэнна некалі, і яна ўсё-ткі адбірае ў Плакса сваю руку.

— Дык як-жа з ралямі? Гэта-ж тільная пастаноўка, нам за тыдзень трэба даць яе.

Цяпер Плакс можа гаварыць і аб справе. Ён варочаецца за сваю катэдру, поркаецца нечага ў сваіх рэцэптах і нарэшце падае Веры сьпісаны сшытак.

— Палавіну ралей я ўжо сам расьпісаў. Ды й рэшту, мабыць, зраблю.

Вера ня ведае, як і радавацца гэтай неспадзяванай Плаксавай рупнасьцю. Цяпер яна спакойная, яна можа бегчы далей. Але Плакс яшчэ хоча нешта сказаць, і яна на-сьпех моршчыць лоб у шчырай уважнасьці.

Плакс выгалашае свой аўтарытэтны прысуд:

— П'еска дрэнная, але цалком адпавядае палітычным задачам сёнешняга дня: пусьцім на дармавую...

— А як-жа выдаткі?

Плакс пагардліва крывіцца і робіць рукой лёгкі гэст, нібы далікатна адпіхае ад сябе якую брыдкую рэч.

— Навошта пэцкаць мастацтва ў бруд матар'яльных рахункаў. Мастацтва даражэй за грошы...

Вера кідае яму адвітальную ўсьмешку і, задаволеная, выбягае з аптэкі.

На адчыненым сходзе ячэйкі Вера Засуліч сядзіць застыўшы ў глыбокай напружанасьці. Ад яе ўвагі можа й не хаваецца тое, што сэкратар ячэйкі Сымон Карызна па яе прыходзе відочна ажыўляецца, весялее, робіцца больш гаваркі і красамоўны. Можа гэта нават і цешыць яе жаночы гонар, але яна ня робіць з гэтага ніякіх высноў і нават, больш таго, стараецца гэтага зусім не заўважаць. Пытаньні, што абмяркоўвае сход, цалком захапляюць яе. Ды й ці дзіва! У гэтых пытаньнях так многа новага, жывога, глыбоказначнага. Гэта ня дробныя справы бягучага дня— гэта справы эпахальных маштабаў, гэта—гістарычна-вялікі зрух, які павінен даць новы кірунак усяму жыцьцю краіны.

Так прыўчыў яе глядзець на калектывізацыю Сымон Карызна, і гэты погляд яна засвоіла з шчырай гатоўнасьцю сумленнага спраўнага працаўніка. На загану ёй трэба сказаць, што веліч гэтага гістарычнага працэсу яна ўспрымала троху абстрактна, і захапленьне яе фактычна складалася з двух зьлітых у адно пачуцьцёў: з чыста дзяцінага страху перад грознаю невядомасьцю і такой-жа дзяцінай радасьці, што вось дзеецца нешта надзвычайнае, нешта сьмелае, рашучае, баявое. Адылі гэта не перашкаджала ёй заўсёды быць у дзейнай бадзёрасьці і перадаваць гэту бадзёрасьць усім, хто з ёю стыкаўся.

Вера Засуліч у значнай меры натура рамантычная. Таму ёй падабаецца ўсё яскравае, барвістае, выдатнае. Таму ёй больш да ўпадобы гарачыя, багата насычаныя эмоцыяй, выказваньні Сымона Карызны, чымся спакойна-дзелавыя, нават трошачку ўсьмешлівыя заўвагі (менавіта— заўвагі) брыгадзіра Зелянюка. Наогул Карызна гаворыць лепш за ўсіх і, бязумоўна, лепш за ўсіх разумее сутнасьць усіх гэтых спраў. Вера спачывае душой, як слухае ягоныя прамовы. Адно прыкра турбуе яе, што Карызна надта ўжо зважае на гэтага блазьнюка брыгадзіра. Гаворачы.

ён раз-по-раз кідае ў яго бок асьцярожны дапытлівы погляд, нібы чакае ягонае ўвалы. Гэты погляд страшэнна назаляе Веры—ён надае ўражаньне, нібы Карызна баіцца Зелянюка, высьцерагаецца яго, ці мо' ўважае яго за нейкі для сябе аўтарытэт. Навошта гэта? Наогул, Вера заўважыла, што паміж гэтых двух партыйцаў часам мільгае нешта падобнае да захаванага спаборніцтва. А можа так лепей для справы? Хто яго ведае!

Але-ткі давялося на тым сходзе і Веры Засуліч зазнаць хвіліны пякучае прыкрасьці.

Гаварылі пра сівецкія справы. Выходзіць, што калектывізацыя ў Сіўцы ня рушыць з месца, бо побач з упартай работай па прапагандзе ідэй перабудовы вёскі ідзе ня менш упартая агітацыя супроць калгасу. Разам з тым, як расьце і мацнее дружны актыў перадавікоў, цэнтр якога у Сівалапах, у хаце дзядзькі Малаха, адначасна зьбіваецца й другі ня менш дружны актыў, гатовы да астатніх сіл змагацца за старую вёску, за старое жыцьцё, вякамі ўсталяванае, прырослае да каржаватага мужычага нутра. А фактычна—гэта была зграя кулакоў і падкулачнікаў. першым заводцам у якой быў, вядомая рэч, Цімахвей Міронавіч Гвардыян.

І вось тут Вера Засуліч успомніла невялічкую молепадобную жанчыну, з дробнымі высеянымі вачмі.

Справа ў тым, што ў Веры Засуліч былі вельмі блізкія і прыязныя адносіны з Матрунай Іванаўнай, Гвардыянавай жонкай. З першых дзён прыезду свайго ў Сівец Вера нейкі час кватаравала ў Гвардыянаў і там пасябравала з ціхай малапрыметнай гаспадыняй, пакорна адданай свайму жорсткаму мужу—ды ня толькі мужу, а кожнаму, з кім даводзілася ёй заводзіць больш-менш блізкія дачыненьні. Што й казаць—да Веры Засуліч яна з першага-ж дня паставілася з глыбокай, чыста набожнай пашанаю!

І, ня гледзячы на сваю малапрыметнасьць, Матруна Іванаўна была цікавая жанчына. У ёй дзівосна перамяшаўшыся была шэрая абмежаванасьць забітае вясковае жанчыны з рэшткамі калішняй—праўда, убогай і страшэнна блытанай культурнасьці. Так-так, Матруна Іванаўна вучылася нават калісьці ў гімназіі! Яна была зусім шляхетная паненка—тонка гаварыла з кавалерамі пра каханьне, грала на гітары і кволым галаском выводзіла журботны напеўчык:

> Ветер пронесся над речкою сонною,
> Тихо шумит очерет...
> Там на воде между тиной зеленою
> Мертвое тело плывет...

Грубая неўвароткая мужава воля жорстка прыгбала ўсе яе паэтычныя нахілы, і цяпер толькі калі-ні-калі яны прабіваліся скрозь закаржэлы пласт тупога жыцьця раптоўнымі недарэчнымі парасткамі, якія дужа пацяшалі Веру Засуліч. То яна, жаласна скуксіўшы маленькую сваю фізыёномію, запяе напоўзабыты раманс, то ўспомніць што-небудзь рамантычна-прачулае з свае неверагоднае мінуўшчыны, то пачне разважаць пра мілосныя пачуцьці, пра каханьне. Усё гэта так дзіка, так прарэзьліва дысанавала з усёй ёй, цяперашняй Матрунай Іванаўнай, што сьмехатлівы

настрой у Веры часам мімаволі зьмяняўся на пачуцьці раптоўнае жудасьці.

У глыбіні душы Вера, бязумоўна, толькі сьмяялася з Матруны Іванаўны, але разам з тым адчувала да яе найшчырэйшую сымпатыю і да апошняй пары ня кідала вадзіць з ёй сяброўства, карыстаючы сяды-тады з яе дабраахвотных дробных паслуг.

І вось цяпер толькі, пачуўшы пра кулацкія махінацыі Гвардыяна, Вера зразумела раптам, што гэтая невялічкая сьмешная жанчына—зацяты вораг партыі і савецкае ўлады. Пэўна, што—вораг, бо Вера-ж добра ведае яе рабскую адданасьць мужу, ягоным інтарэсам, ягоным думкам, пачуцьцям і настроям.

І яна з гэтай жанчынай сябруе! Яна, палітычна сьвядомая, блізкая да партыі працаўніца, першая на ўвесь Сівец актывістка!

Вера Засуліч гарыць уся ад нутранага сораму, а можа і страху. Кожны напамінак пра Гвардыяна востра падкольвае яе, напінае нэрвы, не дае спакойна ўседзець на месцы.

Яна вінавата. Яна страшэнна вінавата! Але яна загладзіць сваю віну, сваю мімавольную заблуду. Яна яшчэ з большай шчырасьцю, яшчэ з большым імпэтам возьмецца за працу, і ў справе калектывізацыі Сіўца, у барацьбе з кулакамі, з тымі самымі Гвардыянамі, яна адыграе не апошнюю ролю!

Вера выступае ў спрэчках (яна-ж хоць і беспартыйная, але партыйнымі справамі цікавіцца) і ў гарачыя запальныя словы ўкладае сваё глыбокае абурэньне супроць тых, хто ставіць палкі ў кола вялікага будаўніцтва. Яна патрабуе найлюцейшае барацьбы з імі, яна заклікае да гэтае барацьбы ўсіх партыйцаў і беспартыйных. Яе словы робяць уражаньне, яе настрой перадаецца прысутным. Яна чуе гэта, і яшчэ больш запаляецца.

Дармо, што ўсьміхаецца гэты блазьнюк брыгадзір! Мо' ён ня верыць у яе шчырасьць? Мо' ён думае, што яна толькі гавора, што ў яе ня хопіць сілы самой рабіць тое, да чаго яна заклікае?

Пабачым, хто чаго варты!..

... Вера Засуліч ідзе з партыйнага сходу ўзрушаная, але пэўная ў сабе. Дарогай яна цьвёрда пастанаўляе ад гэтага-ж дня спыніць усякія зносіны з Гвардыянамі.

Яна варочаецца дамоў пасьпешна, прыбежкам—пэўна, сыйшліся ўжо бабы на «кройку-шыцьцё». Яна адразу бяжыць у клясу, дзе старажоўка ўжо запаліла сьвятло, але там усяго тры жанчыны. Наказаўшы ім чакаць, Вера бяжыць у сваю кватэру, каб хвілін з дзесяць якіх адпачыць на самоце.

На кухні гарыць газовачка—старажоўка нешта поркаецца каля печы. А на ўсклончыку ў кутку сядзіць невялічкая молепадобная жанчына і зьзяе на сустрэчу настаўніцы салодкаю, наскрозь прасякнутаю ласкай, усьмешачкаю. Яе куксачка-твар увесь сабраўся ў камочак дробных прыветных маршчынак.

— Я вас чакаю-чакаю, Вера Міхайлаўна!

Вера аслупянела. Што ёй рабіць? Ёй трэба канечна выгнаць яе, гэтую кулацкую гідру, сказаць, каб яе й духу-паху тут ня было. Яна павінна

гэта зрабіць, гэта яе абавязак. І яна зробіць, абавязкова зробіць. Вось зараз, адразу, каб доўта ня думаць.

Вера раскрывае рот, каб сказаць першае жорсткае слова, і рот яе сам па сабе складаецца ў ветлую ўсьмешку.

— Добры вечар, Матруна Іванаўна! Вы даўно прышлі?

— А ўжо, любачка мая, хвілін з дзесяць, чэснае слова...

Вера злуе на сябе і сьпехам мяркуе, ці яшчэ ня позна выгнаць яе, гэтую кулацкую погань, пасьля тых слоў, якія яна ёй сказала. І наважвае, што можна яшчэ, бо першыя словы былі звычайнае прывітаньне, якога вымагае простая абычайлівасьць. А цяпер ужо яна скажа адразу, усутыч, бяз ніякіх там абыходаў. Каб надаць сабе сьмеласьці, яна супіць бровы, набірае суровага выгляду.

— Матруна Іванаўна!

Але тут на момант запыняецца і, расхмурыўшы твар, канчае:

— Зойдзем да мяне ў пакой...

— Дзякую, Вера Міхайлаўна. Толькі на адну хвіліначку, чэснае слова...

Вера Засуліч у думках з шалёнаю злосьцю дзярэ сябе кіпцюрамі і мала што ня плача. А тым часам адмыкае пакой і далікатна прапускае наперад маленькую, молепадобную жанчыну.

Матруна Іванаўна борзьдзенька, мышкаю, забягае ў свой абзвычаены куточак—паміж дзьвярэй і грубкі—і зачынае дробненька ўздыхаць.

— Божачка мілы, што гэта дзеецца. Любачка мая, гэта-ж сьвет стаіць гэткага ня чуваць было, чэснае слова. Што хто працаваў, стараўся, не даядаў, не дапіваў—цяпер аддай усё няма ведама каму. Чысты разбой, чэснае слова...

Вера сядзіць бледная, здранцьвелая—яна нават не дабірае сэнсу Матруніных слоў, а ўспрымае іх, як балючыя жорсткія ўдары, ад якіх муціцца ў галаве і сэрца заходзіцца з тупога зьвярынага страху. Што ёй трэба? Чаго яна прышла сюды? Як ёй сказаць, што ёй тут ня месца, што яны—ворагі, што яна й на парог яе ня хоча пускаць?

Матруна Іванаўна пачынае жаласна хліпаць.

— Кажуць.... адбяруць усё... пазаганяюць усіх у калектыў у гэты... Усіх чысьценька, як на прыгон, усё-роўна. Столькі гаравалі, столькі мэнчыліся, чэснае слова...

Сьлёзы Матруніны выклікаюць у Веры дзіўную мешаніну жалю і злосьці. Яна рашуча ўскаквае з месца і крычыць:

— Матруна Іванаўна!

І зноў запыняецца і канчае зусім ня тым, што мела сказаць:

— Кіньце плакаць. Неяк абыйдзецца...

Як, што яна сказала? Неяк абыйдзецца? Што гэта «неяк абыйдзецца»? Калектывізацыя? Перабудова жыцьця? Рэвалюцыя? Рэвалюцыя «неяк абыйдзецца»?

О, яна гэтага сабе не даруе! Апартуністка! Абывацелька! Кулацкае падпявала! Здрадніца!

Яна, як няпрытомная, кідаецца на ложак і як мага сьціскае зубы, каб не заплакаць. Гвардыяніха ўраз выбягае з свайго куточка і сьпяшаецца.

— Ой, заседзелася я, чэснае слова... Трэба бегчы.

У руках у яе раптам—няма ведама адкуль—зьяўляецца скрутак. Яна кароткімі і пасьпешнымі рухамі, нібы спадкрадня, кладзе яго на стол.

— Скаромінкі крошка... Усёроўна, пойдзе ўсё ўглум. Чорту лысаму дастанецца. Ежце на здароўе, мая любачка... Бывайце здаровенькі!

Вера шалёна зрываецца з ложку, кідаецца ўсьлед за кулацкаю гідрай і—праводзячы яе да дзьвярэй, запрашае:

— Можа-б пасядзелі яшчэ, Матруна Іванаўна?

— Не ўжо, мая любачка. Заходзьце вы калі да нас, чэснае слова...

Нарэшце пашла. Цяпер ужо Вера дае волю сваім пачуцьцям. Яна зноў кідаецца на ложак, упіваецца зубамі ў падушку, трапечацца ўсім целам, як у прыпадку, і гістэрычна плача.

У дзьверы ляпаюць.

— Вера Міхайлаўна! Ужо ўсе пазьбіраліся.

І Вера Засуліч надлюдзкаю патугаю волі суцімае свой дзікі плач—няма часу, трэба йсьці на «кройку-шыцьцё». Прыдзецца хіба паплакаць потым ужо, кладучыся спаць.

Праходзячы паўз стол, Вера сьцеражліва абыходзіць яго зводдаль, з жудасьцю ўзіраючыся ў страшны Гвардыянісін скрутак.

9

Жыла пад гэту пару ў Сіўцы адна досыць цікавая фамілія. Складалася яна з двух асоб: брата і сястры Шыбянковых. Брат—гэта й быў той самы «зладзюга Шыбянок», што наганяў найбольшы непакой, трывогу і страх на Цімахвея Міронавіча Гвардыяна. Ён незадоўга перад гэтым вярнуўся ў Сівец, адкуль адсутны быў праз цэлых сем год. А незадоўга перад ім вярнулася з няўдалага замужжа ягоная сястра—маладая вясёлая і растаропная жанчына, моцная спакуса ўсіх сівецкіх аматараў мілосных уцех. І вось пахілы сьлепаваты дамок у глухім закавулку, што ўжо цеперся стаяў з шчытна пазабіванымі вокнамі, зноў акрыяў, засьвяціўся хоць і ня надта гучным, але жвавым бадзёрым жыцьцём.

Шыбянковы жылі адно з адным у лагодзе. Нават больш таго, у іх былі на-дзіва цёплыя і пяшчотныя стасункі, якія рэдка бываюць паміж дарослымі братам і сястрой. Таццяна дык проста ўбагаўляла свайго прыгожага, спрытнага, разумнага і шырока дасьведчанага брата, і атуляла яго чыста матчынскай ласкай, хоць была на колькі год маладзейшая за яго. Андрэй-жа глядзеў на яе нібы троху звысака, з жартлівай паблажлівасьцю, але фактычна пад гэтым хаваў такую самую цёплую і глыбокую прыязнасьць, як і яна. Проста ён больш быў скрыты ў сабе (жыцьцё навучыла!), дык ня мог паказваць свайго пачуцьця, як яно ёсьць. Ён патворыў ёй, глядзеў пагадліва на яе частыя мімалётныя раманы, нават, здаецца, яны імпанавалі яму, але любіў таксама і добра пашкеліць з яе, падражніцца.

Таццяна ня была распусьніца. З свайго нядоўгатрывалага замужжа яна вынесла добрую практыку, і ўмела як сьлед шанаваць сваю жаноцкую годнасьць—таму ў стасунках з мужчынамі перавага была скрозь на яе баку. Ніхто ў цэлым Сіўцы ня мог пахваліцца, ці, прынамсі, ніхто не

хваліўся, што змусьціў яе на салодкі грэх, затое яна магла дзесяткамі налічыць мужчын, якія да яе так і ці іначай заляцаліся.

Была гэта Тацяна здаровая сьвежая маладзіца, з спакусьліва-мяккімі павольнымі рухамі, з чыстым, адкрытым і досыць прыгожым тварам, з якога ніколі ня сходзіла спакойная цяплыня. Заўсёды вясёлая, гаваркая—яна ўсюды, дзе-б ні была, узьнімала вакол сябе жартаўліва-лёгкі настрой, у значнай меры падагрэты вострым аганьком юрлівасьці. Бабскага кампанства яна ня любіла—больш аціралася паміж мужчын і жыла інтарэсамі зусім ня бабскімі. Адно, што прыхіляла яе да жанчын, уцягвала яе на нейкі час у неразлучную дружбу з імі, гэта—няўдача каторае ў сямейных ці сардэчных справах. На ўвесь Сівец яна была першы абаронца і спацяшальнік жанчын, што абшаснуліся на сьлізкай амурнай дарозе. Гэта, мабыць, таксама быў вынік яе ўласнае ў гэтым кірунку няўдачы.

Апошнім кліентам Тацяніным была Марына Паўлаўна, Карызнава жонка. Дзіва-дзіўнае, як маглі пасябраваць (ды й моцна пасябраваць!) гэтыя дзьве жанчыны, такія розныя, далёкія адна ад аднае: глуха замкнёная, гордая ў сваім няшчасьці Марына Паўлаўна, якую балюча ўражала нават найменшая праява чужой спагады, і адкрытая, простая, у значнай меры бесцарамонная Тацяна! І—пэўная рэч—ніколі-б гэтае дружбы і ня было, каб ня спрычыніўся тут верны паж Марыны Паўлаўны—Галілей.

Завялася справа гэтая ад Галілеявае візыты да Шыбянковых, якая, праўда, мела зусім іншую мэту: апанаваны сваімі унівэрсальнымі турботамі і непакоем Галілей пашоў быў да Андрэя Шыбянкова даведацца, як ён ненавідзіць Гвардыяна, свайго ворага, і як гэтая нянавісьць спалучаецца з тэю агульнаю завірухаю, што ўзьнімаецца наўкола і нясе з сабой вялікую, яшчэ не асазнаную Галілеем, ператруску.

Як за-звычай, прыцюпаў Галілей да Шыбянковых раптоўна, з разгону, але сваім зьяўленьнем ня зьдзівіў нікога, бо добра вядомы быў ягоны характар і даўно ўсе да яго прызвычаіліся. У дзьвярах ён затрымаўся на нейкі час, бо старыя расківаныя дзьверы ніяк не хацелі зачыняцца. Тацяна, сьмяючыся, гукала яго:

— Кіньце, дзядзька Ахрэм! Кіньце! Яны гэткія з роду. Заходзьце ў хату.

Але Галілей не зважаў на запрашэньне, а т'кі тоўкся ля дзьвярэй аж датуль, пакуль ня даў ім рады, прыладзіўшы да іх нейкую тэхніку.

— Дзень добры, людцы! Мароз на дварэ, і ў хаце ня цёпла... Босы, ідзі ў сенцы...

Тацяна сустракала яго сваёй роўнай сьветлай усьмешкай.

— Во, каб дзядзька часьцей да нас залучаў! Мо'б хату нам паправі́ў хацяя, а то ўся відзьма раскідаецца. Сядайце, дзядзечка, у нас!

Андрэй ляжаў на лаве за сталом і чытаў газэту. Як увайшоў Галілей, ён паволі ўзьняўся і, каб прывесьці сябе да ладу, раскудлычыў пальцамі і так добра раскудлычаную чорную, як смоль, шэвэлюру.

— А я прылёг па абедзе... Млявасьць нейкая, ліха ведае... Сядайце-ж, чаго вы стаіцё там!

Галілей прытрусіўся бліжэй, але па свайму звычаю ня сеў, а стаяў, непакойна тупаючы на месцы.

— Акалелі, дзядзька Ахрэм?

Тацяна ня ўрымсьціла, каб не пажартаваць.

— Ідзі ты! Гэта дзядзька тупае з весялосьці—кроў гуляе.

Галілей строга зірнуў на яе (ня любіў стары жартаў) і спакойна растлумачыў:

— Я ў Гвардыяна чай піў, дык добра сагрэўся... ага...

І бязуважна зірнуў у маленькае зашаранелае акенца.

А зманіў-жа, стары хітрун, ніколі ён у Гвардыяна ня піў таго чаю і ня ўзяў-бы ніколі, хай там няма ведама што!

Шыбянкоў пусьціў у свае чорныя вусы дамысную ўсьмешку, якую Галілей схапіў на-ляту.

— Яно добра маразком патрэцца. Няма вось у нас самавару, на яго ліха.

— А ў Гвардыяна аж тры... ага... І ўсё розныя... Во гэткі, гэткі і гэткі... ага...

(Стары ніколі ніякіх самавараў у Гвардыяна ў вочы ня бачыў).

Андрэй прабурчэў скрозь зубы:

— Багатыр.

Тады Галілей борзьдзенька перакінуў свой погляд з вакна на печку.

— Добры чалавек, гэты Гвардыян... ага... Душэўны ён чалавек...

І ўвесь напружыўся ў пільнай увазе. Андрэй усьміхнуўся тэй самай дамыснай самаўпэўненай усьмешкай.

— Гэтаму добраму чалавеку добрую-б пятлю на шыю, дык бы сама пад пару было....

— Дык яно можа да гэтага й дойдзе? Ага... Мусіць-жа будзе нешта ім, гэткім? Га?..

І мізэрная барадзёнка ў старога затрэслася ад заціснутага ў сярэдзіне ўзрушэньня. Во зараз, во тут нешта скажа Андрэй—тое, што патрэбна яму, за чым ён прышоў сюды, узброены тонкай сваёй дыплёматыяй. І праз Андрэева раскрытае нутро, як праз маленькую шчэлачку, ён убачыць зараз тое вялікае, страшное, што нясе Гвардыянам новая завіруха, і ясьней яму стане тады—якая гэта ёсьць рэвалюцыя, супроць каго яна йдзе, і ў які бок мае павярнуць людзкое жыцьцё.

Адылі ня выходзіць так, як стары меркаваў. Андрэй Шыбянкоў, мабыць, добра шануе сваю старую, закаранелую ў сэрцы, нянавісьць і ня хоча марна растрасаць яе ў пустых выпадковых словах. Ён данясе яе да патрэбнай пары цэлую, некранутую, клапатліва выпешчаную ў патаемных сховах душы.

І Андрэй Шыбянкоў проста не адказвае ні слова на падступнае Галілеява запытаньне. Ён адно хмурыць твар і злосна страсае на лоб кучму бязладных сваіх валасоў. Галілею робіцца дужа ніякава, і ён пачынае дробненька хекаць, нібы просячы прабачэньня.

— Кхе... кхе... Хто яго... Усё можа быць... ага... усё можа быць...

Тады Тацяна падыходзіць да яго і таемна, па-змоўніцку кратае яго за рукаў.

— Чуеце, дзядзька Ахрэм, а баіцца ён, га? Дужа баіцца?

— Кхе... кхе... Баіцца... Дужа баіцца...

Тацяна сьмяецца, здаволеная, і, цёпла зазіраючы ў твар Галілею, гаворыць ласкава, нібы суцяшаючы:

— Хто баіцца, той сам сабе прысуд дае... Ведаеце, дзядзька, як кажуць: хто парася ўкраў, у таго ў вушшу пішчыць. Мы вось не баімся, ані не баімся. Хай хоць што будзе, хоць уся зямля перавернецца, дык мы нічогачка не баімся. Ага?

— А я баюся, кхе... кхе... Я баюся вось... ага... баюся...

Тацяна сьмяецца—весела, жартаўліва.

— Дзядзька чай піў у Гвардыяна!

Андрэй дасадліва махнуў на яе.

— Ат, дзе ён піў! Слухай ты яго... Галілей будзе піць чай у Гвардыяна! Сьмех!..

Дашчэнту выкрыты Галілей бяжыць да дзьвярэй з відочным замерам уцячы, але, ужо ўзяўшыся за клямку, раптам сунімаецца, з хвіліну раздумляе аб нечым і, вярнуўшыся, падбягае да Тацяны:

— Ну, Тацяначка, а хто-ж судзіць будзе яго, а хто-ж адказ будзе браць у яго? А хто прысуд накладаць?

Тацяна троху зьдзіўлена, а троху распацешана глядзіць, як сударгава трасецца Галілеева барадзёнка. Яна перш жартліва адмахваецца:

— Пэўна, што ня мы з вамі, дзядзечка.

Адылі бачыць настойлівае, да болю напятае чаканьне на Галілеявым твары і кажа ўжо больш сур'ёзна:

— Знойдзецца нейкі судзьдзя. У нас толькі на гэтага злосьць на аднаго, а судзіць будзе хто на ўсіх на іх злосьць мае...

Андрэй мычыць і зрываецца з лаўкі. Але не гаворыць ні слова. Толькі перайшоў тугімі крокамі цераз хату ды вярнуўся на месца. Галілей добра разумее, што гэта значыць. Андрэй Шыбянкоў нікому ня хоча здаць права судзіць свайго злосьніка. О не! Ён ня згодзен на гэта! Не на гэта насіў ён у сабе праз столькі год лютую нянавісьць сваю, каб нехта другі за яго расквітваўся! Ён сам будзе судзьдзя!

Тады адразу згасае ў Галілея ўсякая цікавасьць да Андрэя Шыбянкова—ён бачыць, што нічога не дастане ў яго, ніякага сабе праясьненьня, бо не чалавек тут кіруе злосьцю сваю, а злосьць кіруе яго. Галілей не зважае больш на Андрэя. Але ад Тацяны не адстае. Нават падсеў, стары дзівак, да маладзіцы, пільна ўглядаецца ў яе сваймі маленькімі пранізьлівымі вачмі І раптам—ні з таго, ні з сяго—пытаецца:

— А вось як, Тацяна... ага... Ці гэта ты кінула свайго мужыка ці ён прагнаў цябе?

Тацяне няўцям, навошта гэта старому, і, каб часам не ашукацца, яна зводзіць на сьмех.

— Авой, дзядзька! Ці ня сватаць маеце, што дапытваецеся...

Галілей строгім позіркам сунімае яе жартаўлівасьць. Тады яна адказвае такім тонам, які выяўна паказвае, што яна маніць.

— Мужык прагнаў. Да-душы, мужык прагнаў...

Галілей насупар адказу яе пытае далей:

— Чаму ты кінула яго?

Тады, пераможаная яго настойлівасьцю, Тацяна шчыра і проста расказала яму:

— Убачыла, што ён не кахае мяне. А як жыць так, без каханьня, ды чакаць, пакуль ён набярэ розуму, каб прагнаць цябе, дык лепш-жа самой пайсьці загадзя. Нечага жыцьця пабачыш, ды за маладыя гады яшчэ й знойдзеш сабе каго пад пару. Ці праўда, дзядзька Ахрэм?

Галілей паціху мыркаў сабе пад нос, нешта вымяркоўваючы. Так пасядзеў яшчэ з хвіліну, а тады страпянуўся і патрусіў да дзьвярэй, буркнуўшы нешта нявыразнае на разьвітаньне.

У той самы дзень увечары Галілей тупаў на кухні ў Карызнаў. Марына Паўлаўна мыла бялізну, і ў кухні поўна было густое душнае пары. У гэтай пары яны адно аднаму былі няясныя, расплыўчастыя, нібы ня людзі, а туманныя сыльвэты людзей. І з-за гэтае наяснасьці, як аднекуль здалёку-здалёку, голас Марыны Паўлаўны гучэў глуха, адчужана, нібы гаварыла яна з некім іншым, а Галілей неўзаметку падслухваў:

— Дзьве сястры нас было. Ліда была год на тры старэйшая за мяне. Яна й больш адукаваная была, чым я—шэсьць клясаў гімназіі скончыла. Усе думалі, што гэта ён дзеля яе, дзеля Лідкі ходзіць. А ў мяне й думкі ня было, каб гэта як іначай. Бывала, пасяджу-пасяджу троху ды ўцяку. Сорамна мне неяк і крыўдна і няма ведама што. Здаецца, што замінаю ім абаім. І доўга вялося так, пакуль не паехала была Лідка да цёткі на нейкі час. Ну, я ўжо думала, цяпер наш Сымонка і не паткнецца да нас, бо ўжо прычыны няма. Так сабе думаю, а тым часам пазіраю ў вакно, а мо' як заблудзіцца. І маркотна так стала і крыўдна, а чаго—няма ведама. Аж ён назаўтрага і прышоў, ды такі вясёлы, здаволены, нібы рад, што Лідка паехала. Мне дык добра, а мамцы не ўпадабалася—мамка ўжо мела свае пэўныя пляны. Ён гэта заўважыў і ня прыходзіў больш, а назначыў мне потым сустрэчу, ды дзе-ж?—на магільніку! Перадаў неяк запіску праз малых. Я яшчэ думала, што гэта ён нешта наконт Лідкі, мо' перадаць ёй што хоча ці як,—дык пашла. А так не адважылася-б мусіць, каб ведала... Магільнік у нас быў у лесе, паблізу сяла—туды часта гуляць хадзілі. Але ў той вечар хоць-бы хто—пуста-пусьценька... Сяджу я, калачуся ўся-чыста, і страшна мне, і трывожна і сумна-сумна чамусьці. Хацела ўжо была ўцякаць, аж ён падышоў. Ды такі сьмешны—ціхі такі, палахлівы, як малы. Хоча нешта сказаць і няважыцца, усё—бачу я—не пра тое гаворыць. А як сказаў нарэшце, што гэта дзеля мяне ён хадзіў, што кахае, і тое, другое, дык я, дурная, схапілася з месца ды ўцякаць, ашалеўшы. Як зла віў ён, дык нават крычаць хацела, ледзьве ўгаварыў тады... Сьмешны ён быў, пацешны такі...

Марына Паўлаўна сьціхла і ў глыбокай задуме, у бяздоннай углыбленасьці ў сябе стаяла над начоўкамі, кінуўшы церці бялізну, але не мяняючы паставы, нібы раптам сярод работы закамянела, абярнулася ў нярухомую статую.

Галілей стаяў, заціяўшы дух, каб не парушыць яе дзіўнае самаўглыблёнасьці, і толькі пільна-пільна ўзіраўся ў яе, нават пасунуўся троху наперад, нібы ўбіраў у сябе вобраз яе смутнае ціхасьці

Марына Паўлаўна выпрасталася, адхінула з ілба валасы.

— Замарылася дужа. Паназьбіралася гэта рызьзя... Трэба-б паклікаць каго памагчы, дык сама ня ведаю, каго...

І, цяжка ўздыхнуўшы, зноў схілілася над начоўкамі і працавала нейкі час моўчкі, упартым напружаньнем адаганяючы ад сябе ўсякія— і добрыя і дрэнныя—думкі. Адылі твар яе праясьніўся мяккаю лятуценнасьцю і кволая ўсьмешка кранула яе туга сачшэмленыя вусны. Яна, абярнулася да Галілея, маючы сказаць нешта цікавае ёй і прыемнае, аж там, дзе стаяў Галілей, адно плавалі густыя клубы пары. Пакуль яна дзівавала гэтаму няпрыметнаму яго зьнікненьню, дзьверы раптам адчыніліся і ў іх паказаліся перш вялізныя начоўкі, а за начоўкамі ружавая з марозу, уся прасякнутая яснаю весялосьцю жанчына.

— Авой, туман які! Аж ня відаць нічагутка. Дзе тая тут гаспадыня? Ці возьме яна да сябе ў талаку?

За плячмі ў яе цёрся ў замяшаньні Галілей.

Марына Паўлаўна, знала Тацяну толькі з твару, так ніколі ня стыкалася з ёй. але ўсёроўна сустрэла яе ветла, радасна—такі ўжо быў у маладзіцы адкрыты прывабны выгляд.

— Заходзьце, зрабеце ласку! Але нашто гэтая турбацыя? Гэта ўсё дзядзька Ахрэм—вечна ён што-небудзь выгадае... Як вам ня сорам, дзядзька Ахрэм!

Але Галілей ужо змыўся—жанчыны асталіся адны. Роўна, спакойна гамонячы, нібы працягваючы старую нясконченую гутарку, Тацяна прыладзіла свае начоўкі і ўзялася за бялізну. Закіпела дружная спорная праца, у якой Марына Паўлаўна ня толькі не тамілася больш, а нібы адпачывала ад ранейшае зморы. Гаваркая Тацяна бяз конца апавядала ёй розныя цікавыя гісторыі, ці з свайго ці з чужога жыцьця, падаючы ўсё ў такім тоне, які мімаволі настройваў на лёгкія жартаўліва-гранічныя адносіны да жыцьця і будзіў сьмелы бязрупатны сьмех, якога даўно ўжо ня знала Марына Паўлаўна. Расказала Тацяна ўсю гісторыю свайго замужжа, і хоць шмат чаго тут знайшла Марына Паўлаўна блізкага сабе, балюча перажытага, але ў сьвятле пацешнага Тацянінага апавяданьня здалося яно куды прасьцейшым, звычайным, і ня толькі не раструіла незагоеных ран, а ў значнай меры падбадзёрыла Марыну Паўлаўну.

Гадзіне а дзесятай прышоў Сымон Карызна. Ён хацеў быў ужо, насупіўшыся, прайсьці моўчкі праз кухню (Марына Паўлаўна, ці толькі ляпнулі дзьверы, ураз спахмурнела, насаражылася), дык Тацяна зачапіла яго:

— Недзе позна ходзіць наш гаспадар—ня варт бы й пускаць яго, хай-бы пакалеў на марозе.

Карызна зірнуў на яе ў сярдзітым зьдзіўленьні, адылі ўбачыў яе сьмелую задорную ўсьмешку і памякчэў.

— Раз дзьве гаспадыні ў хаце, дык гаспадару няма чаго баяцца: каторая-каторая ды пашкадуе, упусьціць.

— А мо' ні водная?

Карызна зьвярнуўся да жонкі.

— Марына! Можа-б вы тут як-небудзь самавар нам з'арганізавалі. Зараз прыдзе Зелянюк—мы абодва пакалелі, як цюцькі.

І праўда, праз якіх хвілін пяць зьявіўся Зелянюк. Ён доўга тупаў на кухні, адаграючы ногі, вохаў і гутарыў з жанчынамі.

— Балазе, што хоць трапіў нарэшце да цёплага месца. Каля цётак можа й адыйду троху. Як маешся, Тацяна? Ня думаеш яшчэ назад да мужыка вярнуцца?

Тацяна аж расплылася ад здаволеньня.

— Авой, усё-ж ён ведае, пралаза. Нашто мне той мужык, калі хлопцаў даволі. Ды яшчэ ў з гораду панаехалі—пэўна, да маладзіц да нашых, бо свае, гарадзкія, ужо надакучылі.

— А што-ж ты думала! На тое і ў калгас вас цягнем. Пазаганяем усіх у калгас, дык тады ўжо й рады не дасьцё, бо агульныя, усіхныя, ня маеце права й адбівацца.

— А, можа, дасьць бог, ніхто й не спазрыцца на нас, на старых. Ці маладзейшых ды харашэйшых няма?

Зелянюк падміргвае ёй сваім касаватым вокам.

— Бач ты, перастарак які знайшоўся.

І здаволеная Тацяна дражліва сьмяецца, адчуваючы сваю маладосьць і нязбыўную сілу свайго гарачага жаноцтва.

Гэты вечар даў многа спакою Марыне Паўлаўне. Так ішло ўсё ціхамірна і разам з тым весела, жвава, што здавалася, нібы нічога й ня было ў іх з Сымонам, нібы па-ранейшаму жывуць яны непарушным сямейным ладам—без асаблівае, праўда, пачуцьцёвае блізкасьці, але дружна, спакойна. Сымон таксама адчуваў гэта і таксама быў здаволены, і абое яны з ласкавай удзячнасьцю пазіралі на гэту простую вясёлую жанчыну, што патрапіла ўнесьці ў іхную хату даўно патрачаную тут раўнавагу.

Як адыходзіла Тацяна, Марына Паўлаўна неўзаметку адвяла яе ў бок і, нэрвова сьцісьнуўшы яе за руку, шаптала:

— Вы-ж прыходзьце, Тацяначка! Абавязкова прыходзьце... Часьцей... Заўтра прыходзьце, абавязкова...

Разам з Тацянай пашоў і Зелянюк.

10

Па мястэчку ў глуха-застылай цемры шастаў мароз сваёй прытоенай лёгкай хадою, у драпежнай хцівасьці шукаючы сабе ахвяры. Як пачуў на вуліцы Зелянюка з Тацянаю, адразу кінуўся на сьвежых людзей і ў шалёнай корці ўгрызься ў іхныя твары. Тацяна аж сунялася.

— Ой, кусаецца! Зьесьць нас мароз, да-душы, зьесьць.

Зелянюк абхапіў яе рукою за плечы ды так і павёў па вуліцы.

— Нам, здаецца, аднэю дарогаю? Ты-ж на тым канцы жывеш? У маленькай крывенькай хацінцы?

— У маленькай крывенькай хацінцы. Усё ты ведаеш. Якіх два тыдні пажыў, а быццам і вырас тут, у мястэчку. Хітры ты чалавек!

Зелянюк раптам узяў сур'ёзны і шчыры тон.

— Трэба быць хітраму, Тацяна. Як ня будзеш хітры, дык нехта іншы знойдзецца на цябе хітры, і ты дурнем будзеш яму. А мы ўжо ці малы час былі дурнямі...

— Цяпер вы ўжо хітрыя, а мы яшчэ дурні.

— Хто гэта—мы і вы?

Тацяна троху замяшалася.

— Ну, вы... гарадзкія.

Зелянюк памаўчаў.

— Ты таксама хітрая, Тацяна. Каб ня была ты хітрая, дык-бы дасюль мардавалася ў свайго нялюбага мужыка, а то дык жывеш вось, як вольная птушка, водзіш за нос сівецкіх мужчын. Разумная ты баба, Тацяна.

— Авой, пахваліў. Каб адно не перараніўся з хвальбою, бо яшчэ ня знаеш мяне, што я за птушка.

Ішлі нейкі час моўчкі. Тацяна раптам зьняла ягоную руку з сваіх плеч—і Зелянюк адчуў, што ў гэтым—не фігураваньне, ня гульня ў удаваную незачэпнасьць, а павага да яго, да Зелянюка, да іхнае гутаркі. І па-праўдзе, прайшоўшы яшчэ некалькі крокаў, Тацяна сур'ёзна запытала яго:

— Скажы, Зелянюк, што гэта вы робіце тут?

Ён адказаў, не задумляючыся:

— Робім вас усіх хітрымі.

Тацяна шчыра папрасіла яго:

— Скажы неяк так, каб зразумела я... На сходзе я чула, ды нічога ня ўцямлю я там, хоць і словы, здаецца, простыя... Ведама, гаворыць адразу ўсім, дык пакалькі там каму прыдзецца! А ты так скажы, каб усё мне аднэй...

— Добра, скажу табе ўсё аднэй...

І Зелянюк на хвіліну задумаўся, шукаючы трапных слоў.

— Людзі таўкуцца, як вар'яты, у чорным, у брудным катуху, куды не зазірае ніколі сонца, дзе скрозь —цемра і смурод, адкуль ня відаць, што дзеецца навокал, за сьценамі гэтага катуха. А за сьценамі—сонца зьзяе, і сьветла там, і чыста, і раскошна, і краскі скрозь, зеляніна. Ды й сьцены ў катуху ў гэтым патрупехлі ўжо даўно, ледзьве ліпяць, а трымаюцца толькі таму, што дурныя гэтыя людзі ня хочуць быць хітрымі. Каб яны былі хітрыя, яны-б не мясіліся, не таўкліся адзін з адным у брудным катуху, ня лезьлі-б адзін аднаму на галаву (пэўна, што таму вальгатней, хто на другога ўсьсядзе!), а напёрлі-б усе разам, разламалі сьцены і вышлі на сьвет. Вышлі зусім-зусім вольныя, бо й тыя, хто ўпраўіўся ўсьсесьці на карак ім, ураз паляцеў-бы дагары нагамі ад магутнага гэтага зруху. Разумееш, Тацяна, што мы робім тут і чаго дамагаемся?

— Ты прыгожа гаворыш, ня так, як на сходзе. Але-ж тое яшчэ ці па-праўдзе там сьвет той ёсьць, за сьцяной? Каб ня выламаць сьцяны на мароз? Тады пакуль ты заткнеш яе нанова! Трэба добра паверыць у гэта.

— Нашто верыць, Тацяна? Гэта можна знаць.

Яны вышлі край вёскі.

— Ну, вунь твая хата, Тацяна. Маленькая крывенькая. Андрэй ужо сьпіць, пэўна.

Яны супыніліся, але не разьвітваліся. Зелянюк узіраўся ў глыбіню цемры, што цяжкім масывам залягла паміж Сіўцом і Сівалапамі. Унізе, на дне лагчыны, туркатаў, трасучыся ад холаду, млын і спрабаваў змагацца з чорнаю навалаю цемры кволымі пасмамі сівога трапяткога сьвятла.

На гары, за млыном, там, дзе пачыналіся Сівалапы, вострае Зелянюкова вока зглядзіла маленькі хліпучы агеньчык, які здаваўся далёкаю зоркаю. Тады ён парыўчата абярнуўся да Тацяны і запытаў яе:

— Ты дужа хочаш спаць, Тацяна?

— Уга! За гэткую ноч два разы можна выспацца!

— Ты пойдзеш са мною? Не збаішся?

Тацяна адказала працяжна, з усьмешкай у голасе:

— Пайду... Не баюся...

Зелянюк узяў яе за руку, як малую, і павёў за Сівец, у чорную прорву лагчыны. Яна зразумела, што ён вядзе ў Сівалапы, але не гаварыла нічога, ішла моўчкі, паклаўшыся на яго правадніцтва.

Абмінулі млын—у расчыненыя дзьверы ўбачылі фантастычныя ў змроку й мучным тумане фігуры людзей. Перайшлі цераз мост, пад якім хлюпала ледзянымі сьлязьмі гвалтам затрыманая ў сваёй вольнай бязе рака.

І скрозь абое маўчалі. Толькі як ужо ішлі пад гару, набліжаючыся да Сівалапаў, Зелянюк сказаў:

— Адзін чалавек ня сьпіць яшчэ ў Сівалапах.

Тацяне было трывожна і сьмешна. Куды ён вядзе? Што гэта ён сабе выдумаў?

Зорка, якую зглядзіў быў Зелянюк ад Сіўца, вырасла ў сьветлы квадрат вакна ў аднэй з канцавых хат. Зелянюк зьвярнуў да гэтае хаты. Тацяна супынілася.

— Гэта-ж Якуб тут Лакота жыве. Куды ты вядзеш мяне?

Ён настойна пацягнуў яе за руку.

— Ты сказала, што пойдзеш, што не баішся.

Тацяна скарылася. Зелянюк паляпаў у асьветленае вакно і праз хвіліну ім, не папытаўшыся—хто, адчынілі.

Якуб меў сабе ў хаце адбітую дошкамі каморку, якую сябры ягоныя сьмехам звалі—габінэт. Там сядзеў ён за вялікім сталом, скрозь заваленым кнігамі ды паперамі і асьветленым невялічкай лямпачкай—пятым нумарам—з папяровым абажурам. Упусьціўшы позных гасьцей, ён шапарнуў ім:

— Туды, да мяне!

І, заваліўшы дзьверы, пашоў сьледам за імі.

Па хаце разьлягалася заўзятае, смачнае сапеньне і хропат сонных людзей. Гэтыя ціхамірныя, хатнія гукі нагадалі Тацяне пра позную пару і згнялі той жартаўліва-гарэзны настрой, які фактычна штурхнуў яе на гэту начную прахадку. Тацяне стала сорамна. Яна ўвайшла ў «габінэт»

і стала ля дзьвярэй, прыхінуўшыся плячмі да пераборкі. Няўцямна пазірала наўкола і чакала, што будзе далей.

Зелянюк з пяшчотнай ласкай палэпаў Якуба па плячы.

— Ты ўсё ня сьпіш, Яша? А мы з Тацянай вось гуляем па начы. Ішлі міма, убачылі сьвятло і зайшлі. Чаму ты ня сядзеш, Тацяна?

Якуб схапянуўся.

— Праўда, што... Сядай, Тацяна, на табе крэсла.

Тацяна села і зірнула на Зелянюка настойлівым поглядам, нібы патрабуючы ад яго нейкага вытлумачэньня. Зелянюк усьміхаўся весела і загадкава, і гэта дэтанавала Тацяну: яна ўжо баялася, каб ня скончылася ўсё гэта нейкай насьмешкай.

Якуб упяў у Зелянюка цупкі погляд сваіх хваравіта-бліскучых вачэй і зрабіў патугу ўсьміхнуцца.

— Ну, а ты-ж яшчэ менш за мяне сьпіш, па-праўдзе. У мяне дык бяссоньне хаця, а ты ўсё з клопатамі. Ну, як у нас, добра, здаецца?

Зелянюк ураз кінуў усьміхацца, працяўся дзелавітай сур'ёзнасьцю.

— Тут, у Сівалапах, усё гатова. Актыў перарос ужо ў масавы зрух. Можна-б рабіць сход ды й афармляць калектыў. Але трэба разам з Сіўцом. Там будзе бой. Добры будзе бой...

— Гвардыян там баламуціць?

— Гвардыян—палітык. Ён нідзе не паказваецца, ні з кім не размаўляе, а тым часам усе канцы ў яго сыходзяцца. Гэтае кодла трэба з сярэдзіны калупнуць. Мне ўсё назаляе Паўлюк, Гвардыянаў брат. Дзіўны чалавек! Страшэнна ненавідзіць брата і баіцца яго. Гатоў, здаецца, разарваць яго, а тым часам ходзіць ды апавядае яму дзе што пачуе пра яго на сяле.

— Гарэлка... Непатрэбны ён чалавек, ня варт з ім займацца...

Як завялі гаворку пра Гвардыяна, Тацяна адразу ўспомніла, як прыходзіў да іх Галілей, і ў яе зьявілася прыкрая турбота, нібы ведала яна і хавала нейкі нядобры сакрэт. Мо' той Галілей з якой мэтай прыходзіў? Мо' і гэта—штукі хітрага Гвардыяна?

Якуб раптам выцяў кулаком аб стол і гукнуў троху ў жартаўлівай злосьці:

— Бабы, ліха на іх! Іх сама лёгка забаламуціць! Найдурнейшае якое выдумства ўраз ім галовы ачмурыць. А мужыкі слухаюць іх. Ой, хітры наш мужык! Ён ведае, калі слухаць бабы. Пагавары з ім з каторым, дык рукі расставіць, пысу зробіць бязьвінную, як у навараджэнца, і нібы і сам страшэнна шкадуе:—рад-бы душой, ды калі-ж баба праклятая: уцялася, хоць ты што хочаш... А як паўлітра ўзяць, ці яшчэ што, дык— куды тая баба!

Скончыўшы сваю тыраду, Якуб кінуў ускосны зірк на Тацяну, нібы чакаючы ад яе нейкага водгуку на свае словы. Тацяна моўчкі ўсьміхнулася. А Зелянюк тым часам аб нечым меркаваў, упарта зморшчыўшы бледы свой лоб, падцяты зьнізу вострым кантам тонкіх брывей.

— Та-ак... Жанчыны ў гэтай справе нам заступаюць дарогу... З імі неяк трэба па-інакшаму, па-асабліваму. За іх у нас бадай што ня браліся, і гэта кепска...

Ён яшчэ памеркаваў нешта сам з сабой і раптам сказаў рашуча і проста, нібы пра гэта ўжо многа гаворана, і ўсё ўжо ясна, адно трэба скончыць нейкаю пастановаю.

— Так... З жанчынамі трэба павесьці работу. Гэта—справа Тацяны, за гэта ёй трэба ўзяцца.

І, ураз павярнуўшыся да Тацяны, Зеляпюк растлумачыў ёй (і вокам ня зьміргнуў, шэльма!), як трэба рабіць.

— Разумееш, Тацяна? Ня трэба галасу—ніякіх там сходаў ці чаго. З аднэй пагаманіла, з другой, з трэцяй. Як бачыш, што каторая троху прыхільна да нашае справы, дык ужо й трымай на воку яе. Пяць-шэсьць гэткіх назьбіралася—тады ўжо й разам усім пагаманіць, абмеркаваць добра, усьвядоміць глыбей, аб чым тут справа, каб ужо грунт нейкі быў... Ды ці мне цябе вучыць? З бабамі ты лепш за нас за ўсіх патрапіш...

Тацяна асалапела ад неспадзеўкі. Хацела перш засьмяяцца, на жарт гэта зьвесьці, але стыкнулася з напружана-сур'ёзным поглядам Зеляпюка, і на сьмех не адважылася. Рада была-б уцячы, але таксама не выпадае. Што-ж ёй рабіць? Як паставіцца да гэтага? Яны ўжо лічаць яе за сваю супольніцу, яны нават ня пыталіся ў яе, як яна на гэта глядзіць, ці згодна яна на тое, што яны робяць. Яны, значыць, пэўныя ў ёй, яны пераканаsuccessаны, што яна будзе, што яна мусіць ім памагаць. Яны цалком зьвяраюцца на яе. Што-ж ёй рабіць? Мо' адмовіцца, сказаць, што яна ня згодна з імі, што яна супроць гэтых няшчасных калгасаў? Але-ж ці будзе гэта праўда? Ці ня зманіць яна ім і сама сабе?

Зелянюк дапытліва глядзіць на яе сваймі вострымі быстрымі вачмі, нібы чакае, дамагаецца, просіць у яе нейкага слова. А Якуб разьвінае далей ягоныя меркаваньні:

— Такіх, як Тацяна, у нас знойдзецца ці мала, будзе з каго зьбіць бабскі актыў. Сабраць усіх бядачак, усіх пакрыўджаных, усіх бяздольных. Яны за Тацянай пойдуць! Каму-каму, а Тацяне дадуць веры, бо сама яна зазнала ўсяго на сваім вяку.

І вось чуе небарака Тацяна, што ёй астаецца адно: узяць на сябе гэтую неспадзяваную адказнасьць, далучыцца да гэтых людзей, што намагаюцца нешта зрабіць новае ў Сіўцы—яна не ўяўляе яшчэ выразна—што, але чуе нутром, што ня дрэннае, раз становяць яны на першае такіх вось, як яна, бедакоў. А ці толькі заняўся ў Тацяны гэты новы настрой, як адразу з чыста жаночаю непасрэднасьцю ўдалася яна і ў новыя турботы.

— Бабам трэба, каб з вядомага, з практыкі паказаць. Ля нас там, дзе я пайшоўшы была, зусім поплеч камунаю працавалі. І добра жылі, дужа добра жылі. Я-тку раскажу нашым бабам. Я сама была прыглядалася, каб перайсьці туды ад мужыка. Але што блізка...

Зелянюк быў страшэнна здаволены.

— Правільна, Тацяна, з вядомага, з практыкі. Пустымі ўгаворамі іх ня ймеш,—не паверацьб. Ты—я-ж казаў табе—хітрая баба...

Ён весела падміргнуў Тацяне і зьвярнуўся да Якуба:

— Ну як твае пляны, Яша? Працуеш усё?

Якуб раптам ажывіўся. Цяжкія марудлівыя вочы яго заблішчэлі надзяцінаму чыстым сьвятлом, а на худых, жудасна запалых шчоках замігцела ледзь прыметная чырвань. Ён сарамліва ўсьміхнуўся і адказаў больш для Тацяны, бо Зелянюку—было гэта добра вядома:

— Тут-жа ня пэўныя якія пляны, бо я мяркую на тое, што ўвесь Сівец і ўсе Сівалапы будуць у калектыве. А як яно будзе яшчэ—няма веддама. Проста, цікава самому, ці на многа будзе лягчэй і выгадней мужыку. Мы разам з Мікітам—ён-жа ў агранаміі трохі кумекае. Ды-ткі, праўду сказаць, і добра чаго разумее, дармо што мала паўчыўся...

Зелянюк падсеў да стала і весела кіўнуў галавой.

— Ну-тку, Яша, пакажы нам, што ў цябе ёсьць. Сядай, Тацяна, бліжэй, во сюды.

Тацяна села побач з ім, з цікавасьцю пазіраючы на стол. Ранейшае замяшаньне яе разьвеялася бяз сьледу—яна была дзелавіта спакойная і, як за-звычай—пэўная ў сабе, вясёлая сваёй роўнай мернай весялосьцю: яна ўжо адчувала сябе пры месцы.

І Якуб Лакота, былы партызан і чырвонагвардзеец, а цяпер няўздольны хворы бядак (сьлед белагвардзейскага катаваньня), ня сьціраючы з твару свае мілае сарамлівае ўсьмешкі, распасьцёр на стале шырокія аркушы паперы з плянамі, рысункамі, табліцамі, зробленыя неспрактыкаванай, але шчырай рукой фанатычна адданага новай справе чалавека.

Ноч-у-ноч сядзеў Якуб над сваймі цудоўнымі плянамі, аддаючы ім увесь найбагатшы запас свайго душэўнага запалу і ўсе ўбогія рэшткі свайго згасаючага здароўя. Можа таму, што была гэта яму, нязвыкламу ў ёй, цяжкая непасільная праца, можа таму, што, ляпіў ён яе па каліву з уласнае крыві, з уласных разьбітых нэрваў—была яна яму даражэй за гаспадаркі, за сям'і, за самога сябе. Гэта была неадрыўная частка яго нутра, гэта было яго другое сэрца.

Ці верыў ён у практычнае значэньне гэтае свае працы? Ён сам адмаўляў гэта, а тым часам—хто яго ведае?—мо' і грэла яго часам надзея, што людзі, многа людзей, цэлы вялізны калектыў будзе будаваць сваё жыцьцё паводле яго плянаў, паводле сьмелых, гарачых думак яго і лятуценьняў? А пакуль што ён сам праз свае гэтыя пляны кроўна ўрастаў ў будучыню, пазнаваў яе ў жывых яскрава акрэсьленых формах і вёў у яе разам з сабой сваіх таварышоў, суседзяў, усіх, хто меў паквольную гадзінку, каб пасядзець над яго шырокімі красамоўнымі аркушамі ці проста паслухаць ягоных меркаваньняў.

Тацяна вышла з Якубавае хаты, як зачараваная. У яе ня было выразнае яснасьці—многа чаго пераблыталася, а многа чаго й зусім не зьмясьцілася ў яе ў галаве,—але ўваччу мігцела, пералівалася цудоўнымі фарбамі агульная карціна новага жыцьця—прыгожага, як у казцы.

Зелянюк узяў яе пад пашку і моцна сьціснуў яе тугую руку.

— Ну, што, Тацяна! Ці верыць трэба, ці можна й знаць?

Тацяна парыўчатым рухам рукі адказала на яго поціск. А загаварыла не адразу—замінала ёй яе глыбокае узрушэньне. Адылі крыкнула задорна, звонка на ўсю сонную сівалапаўскую вуліцу:

— Да-душы, мы нешта збро̀ім у Сіўцы.

Яна не хацела, адмаўлялася, але Зелянюк усю-роўна павёў яе да хаты.

— Мне гэтую ноч наканована так прашлындаць. Мне дык весела, я здаволены, што так у нас сёньня вышла. А ты як, Тацяна, га?

Тацяна замест адказу моцна прыціснула да сябе яго руку.

Млын усё туркатаў, неўтамоўны, але, здавалася, цішэй ужо і лагадней. Ці не сагрэўся-ткі троху стары, тупаючы на месцы?

На Сіўцы ўжо ў іншых хатах блішчэлі агеньчыкі. Сьпявалі няма ведама каторыя пеўні.

— Авой, гэта-ж раньне ўжо. Цалюткую ноч прабадзяліся. І спаць-жа ня хочацца, ані-ні...

І Тацяна ў дзяцінай радасьці засьмяялася.

Яны падышлі да маленькае крывенькае Тацянінае хаты.

— Ну, дабранач, Тацяна. Заўтра ўбачымся.

Ён аднэй рукой сьціснуў яе халодную шорсткую далонь, а другой ціха абняў, прытуліў да сябе.

Як ён пашоў, Тацяна з хвіліну стаяла на месцы і глядзела яму ўсьлед—зьбянтэжаная і радасная.

11

І вось разгойдвалася ды разгойдвалася жыцьцёвае мора, бушавала новаю бурай, гудзела новымі вятрамі—жорсткімі і жыватворнымі. Мізэрнымі аскёпкамі мітусіліся па моры напаўразьбітыя шалюпкі старога гнілога дабрабыту. Расхіналіся прорвы бяздоннае глыбіні, адкрывалі цёмныя, захаваныя ў людзях супярэчнасьці, і ўзмываліся шалёнаю пенай на грэбні хваль апантаныя людзкія пачуцьці.

Па разгойданаму бурліваму мору ішоў горды ў сьмелым поступу свой карабель, трымаючы курс на далёкае яснае сонца. Яго сустракалі радаснымі прывітальнымі крыкамі і імкнуліся разам з ім наперад, напружваючы сілы ў цяжкім напорным руху. Яго сустракалі енкамі дзікага жаху, стогнамі непазбыўнае роспачы, і кідаліся ад яго безвач, каб, ратуючыся, згінуць у чорным прадоньні мора.

Гэта ішла сваім трыумфальным паходам непераможная Рэвалюцыя. Гора таму, хто станавіўся перад ёй у марных патугах суняць ці затрымаць яе рух!

Гора таму, хто, зьнявераны, пакідаў яе, спадзяючыся на шчасьлівы супакой у мяккіх абдымках невядомага штылю!

Гора таму, хто, трапіўшы ў бурна-пеністы сьлед яе, хмялеў ад вірлівага шуму, ад разгоннага мятушэньня і траціў прытомнасьць!

Бо Рэвалюцыя заўсёды жорсткая і няўмольная ў сваёй гістарычна-нялікай справядлівасьці...

. . . .

Гэта—агульны, троху напышаны, але ў грунце правільны вобраз тэй пары, што апісваецца ў нашым апавяданьні. А ў паасобных скалках жыцьця адбівалася яно так: разьюшаныя са страху і роспачы кулакі ушчарэпіліся былі аберуч у свой паскудны, складзены з адабраных у суседзяў кавалкаў, дабрабыт і, ашчэрыўшы зубы, гырчэлі, гатовыя ўсьцервіцца ў кожнага, хто пакнецца да іхнага дабра. А т-кі й патыкаліся, сьмяючыся з

іхнае лютасьці, і ёмкімі ударамі зьбівалі іхныя атрутныя іклы. Гледзячы на кулакоў, трымаліся часам і няшчасныя галадранцы за свае драныя бэбахі ды крычэлі, асалапелыя, пакуль не паказвалі катораму, за што ён, дурань, трымаецца і каму ўтуруе сваім прарэзьлівым крыкам.

І, мінаючы перашкоды, ішла пэўным крокам грандыёзная, нябачная ў сьвеце, перабудова вёскі.

Траплялася, што й станавіліся на дарозе. Траплялася, што адыходзілі, зьняверaныя, слабыя духам. Траплялася, што й шалелі, ахмеленыя бурнапяністаю завірухаю.

Рэвалюцыя была жорсткая і няўмольная.

Так было ўва ўсіх рэспубліках, ува ўсіх акругах, ува ўсіх раёнах, ува ўсіх сельсаветах.

Так было і ў Сіўцы, дзе за старшыню сельсавету быў тады даўгі, як вочап, і калматы, як памяло, Пацяроб, а за сэкратара партыйнай ячэйкі загадчык сямігодкі Сымон Карызна.

Пацяроб быў наскрозь чалавек адміністрацыйны і ня любіў малімоніцца. Першая ягоная акцыя, чым ён адгукнуўся на шырокі рух рэканструкцыі, было тая, што ён на раменьчыку цераз левае плячо пачапіў на сябе наган. Хадзіў ён скрозь з адчайна зморшчанаю аж да плаксівасьці мінаю, якая азначала разам і пагарду да людзей, што яго абкружалі, і горкую муку за іхную безнадзейную нягегласьць. Глядзеў ён на кожнага так, нібы хацеў сказаць яму:

— Ну, што ты, братачка, за чалавек? Попел ты, а не чалавек. Шкода мне цябе, братачка, а то-б узяў ды расьцёр цябе нагой, як чорнага жука.

Гэтага ён, вядомая рэч, не гаварыў, а мо' й ня думаў, але аблічча ягонае т'кі па-праўдзе насіла на сабе жывыя абрысы падобнай сэнтэнцыі.

Пацяроб адчуваў сябе ніякава: яму не давалі разыйсьціся. Ён адразу засвоіў сабе цалком закончаны і надзвычай просты погляд на сытуацыю: ён лічыў, што вярнуўся дзевятнаццаты год і адно дзіваваў, як гэта іншыя яшчэ да гэтага не даўміліся. Праўда, начальства пра гэта адкрыта ня кажа, на тое-ж яна і палітыка, але-ж з усяго відаць, што сама цяпер і разгарнуцца, каб аж затрашчэла ўсё навакол. Ну, але хай пацацкаюцца!

Ён быў пэўны, што так ці іначай, а давядзецца ўсё-ткі яму ўзяцца за гэтую справу, што яна ад яго не ўцячэ, і пакуль што з пагардлівай цярплівасьцю назіраў за карпатлівай працаю Зелянюка, да якога з першых дзён адчуваў моцную няпрыязнасьць. У грунце гэтае няпрыязнасьці ляжала пачуцьцё зайдрасьці. Ён ня мог пагадзіцца з тым, што гэты падшывалец нібы як зьяўляецца ў іх, у Сіўцы, манапольным прадстаўніком гарадзкога пралетарыяту, тым часам як яго, Пацяроба, хоць ён мо' ня менш за гэтага блазьнюка працаваў у свой час на фабрыцы, ніхто і ня лічыць за рабочага.

Ну, але там будзе відаць, хто з іх лепш патрапіць загнуць пралетарскую л'нію!

І Пацяроб чакаў да пары, пацяшаючы сябе успамінамі аб калішніх сваіх баявых апэрацыях ды пераносячы яскравыя карціны іх у блізкую будучыню. Цікава, што ўвочы да Зелянюка ён ставіўся з такой страшэннай далікатнасьцю, ветласьцю і нават паслужнасьцю, што таму аж сьмешна

рабілася. Так спрытна ўмеў хаваць ён свае сапраўдныя пачуцьці да людзей!

Адзін, каму выказваў Пацяроб свае настроі, на каго цалкам зьвяраўся, быў Сымон Карызна. Часамі, як аставаліся яны сам-на-сам, Пацяроб падыходзіў да яго, моршчыўся яшчэ больш, чым звычайна, гатовы, здаецца, заплакаць, панура ківаў галавой, а тады раптам усьміхаўся, спляതാючы гэтую сваю бязьмежна-пагардлівую усьмешку з ранейшаю плаксівасьцю мінаю ў нешта дэманічнае і дужа сьмешнае.

— Смаркачы! Я вам за тры дні ўвесь сельсавет у калгас ўвапхну. Прасіцца будуць, маліцца, каб прынялі... А ня то, што... Сьлізьнюкі, а ня людзі... Цьфу!

Карызна з гіранічнаю усьмешкаю сунімаў яго:

— Ня плюй, Пацяроб. І без таго ведаем, што ты—ваяка. Але тут не наваюеш. Тут так ня можна—бах-церабах, і гатова...

Пацяроб аставаўся вялічна-непарушны ў сваіх пераконаньнях.

А тым часам у сельсавеце справа калектывізацыі мала што не стаяла на мёртвым пункце. Вёскі пазіралі на Сівец, чакалі ад яго першага прыкладу, а Сівец усё ваўтузіўся на месцы, усё бушаваў сам у сабе, як добра расчыненае цеста.

Карызна пачынаў трывожыцца і з большай увагай прыслухоўвацца да Пацяробавых філіпік.... А тут падасьпелі яму раптоўныя узрушэньні, якія яшчэ больш здэтанавалі яго, моцна ўскаланулі яго душэўную раўнавагу.

Езьдзіў ён неяк па калектывізацыі ў сама дальшую вёску іхнага сельсавету, якая аднак першая ўзялася, як сьлед, за новую справу. Там ён праводзіў сход—не пачатковы сход, з лямантам, спрэчкамі, з разьюшанымі выступленьнямі кулацкіх паплечнікаў, з бабскім віскам ды плачам, а сход арганізацыйны, дзе ўжо ў спакойна-разважлівай дзелавітасьці абмяркоўваліся першыя крокі новаnародджанага калектыву.

Карызна спачыў душой на гэтым сходзе. Тут ён убачыў, што цяжка толькі зрабіць першы зрух, цяжка сьпіхнуць з месца неўвароткую камлыгу закаржэлае сялянскае псыхікі, а далей яна возьме сама патрэбны ход і пакажа тое, чаго нават трудна было чакаць. На месца тупой зацятай упартасьці, зьявіцца лёгкая гнуткая ініцыятыва, на месца дзікага кансэрватызму—здаровая гаспадарчая кемкасьць, абачлівасьць. Яшчэ тыдзень таму нязрушная інэртная маса людзей раптам робіцца сьвядомым творцаю свайго новага жыцьця.

На тым сходзе было разьвязана і найдалікатнейшае, найбальнейшае селяніну пытаньне—абагуленьне жывёлы. На дзіва Карызну, прайшло яно проста, бяз спрэчак—адно спахмурнелі троху калгасьнікі, пацішэлі ў тлумнай сваёй гаварні. Ня ўцяміў адразу Карызна, што даўно ўжо, яшчэ тады, як у самым гарце першапачатковых спрэчак, у блытаніне сумненьняў пачалі былі завязвацца першыя вузельчыкі калектыўнае лучнасьці, ужо тады, хто падыходзіў да стала і нязграбна крэмзаў на пратаколе свае прозьвішча, быў разьвязаў у сабе гэта пытаньне. Бо-ж і ўсе тыя спрэчкі і ўсе сумненьні, чаго-б яны ні датыкаліся, куды-б ня былі яны накіраваны—усё-роўна ў выходным пункце сваім, у сваім карані мелі таго самага коніка, тую самую кароўку. Троху пазьней зразумеў гэта

Карызна, і яго ня дзівіла больш лёгкасьць, з якою ўхвалілі калгасьнікі пастанову пра абагуленьне жывёлы. І ня толькі гэта ён зразумеў, а шмат чаго адкрылася тады яму, чаго ён раней ня бачыў, ці на што не зьвяртаў быў увагі. І тады акурат зачалося ягонае мятушэньне.

Было гэта тэй самай начы. Сымон Карызна—было позна—дык заначаваў у той далёкай вёсцы, у чыстай хаце аднаго серадняка-селяніна, цяперашняга калгасьніка.

Яны разам з ім ішлі са сходу. Гэта быў даўгі маўклівы мужык з апатычным выразам беднага на расьліннасьць твару. Як даручылі яму начач Карызну, ён не паказаў ні радасьці, ні нездаволеньня, адразу падышоў да яго і запытаў высокім глухаватым голасам:

— Пойдзем ужо, ці яшчэ пагамоніце троху?

Усю дарогу йшлі моўчкі. Карызна бушаваў новымі ўражаньнямі і яму карцела загаварыць, але супімаў яго пануры выгляд спадарожніка. Той сігаў поплеч, плаўна махаючыся на хаду, як вялізны бусел.

Ля форткі аднаго двара стаяла жанчына. Карызна хацеў абмінуць яе, але пачуў знаёмы голас:

— Сюды, да нас, дзядзька Карызна!

Гэта была гаспадарова дачка—зусім маладзенькая яшчэ дзяўчына. На сходзе яна нешта была гаварыла і прыцягнула да сябе Карызнаву увагу сваёй сьмеласьцю, быстрым позіркам маленькіх чорненькіх вочак і звонкім, яшчэ дзіцячым голасам.

Карызну аддалі чыстую палавіну хаты, дзе стаяў караткавы ды бяз меры шырокі ложак з вялізнаю гарою падушак—даччыным пасагам. Гэта й ложак быў даччын, але, як Карызна выказаў быў свой непакой з прычыны таго, што высяляе яе, яна з поўнай шчырасьцю яму растлумачыла, што сьпіць на ім вельмі рэдка, толькі ў якое вялікае сьвята.

Ува ўсёй гэтай палавіне была застыўшы халодная чысьціня, пазбаўленая цёплага людзкога бязладзьдзя, што цалком пацьвярджала дзяўчыніныя словы.

Пакуль дачка парадкавала ў сьвятліцы, ладзіла Карызну ложак, пакуль давалі вячэраць, гаспадар скрозь сядзеў на парозе, што з аднае хаты ў другую, смактаў піпку і маўчаў. Карызна быў т'кі паспрабаваў завесьці з ім гаворку, дык ён адказаў нешта каротка і, як здалося Карызну, зьнехаця. Больш яго Карызна не турбаваў. Затое з дачкой яны праз цэлы вечар рялі вясёлую гутарку, якая Карызну давала вялікае здаволеньне, узмацоўваючы той добры настрой, у якім ён вышаў са сходу.

Дзяўчына ўся жыла новымі нязвыклымі для яе інтарэсамі. Карыстаючы з таго, што Карызна з відочнаю ахвотаю ўдаваўся ў гутарку, яна рабіла яму безьліч самых розпастайных, часамі дужа дзівосных і сьмешных запытаньняў. Карызна ледзьве ўпраўляўся тлумачыць ёй, як будуць працаваць у калгасе, хто будзе загадваць, хто будзе плаціць, як будуць плаціць, ці будуць сьвяточныя дні, ці будуць адпачынкі, ці праўда, што калі каторая жанчына раджаць будзе, дык ёй аж на чатыры месяцы дадуць звальненьне. Гэтае запытаньне яна дала, цудоўна усьміхаючыся сарамліваю усьмешкаю, і, як сказаў Карызна, што ў добра арганізаваным калгасе так і будзе, яна крыкнула з мілай бесцарамоннасьцю:

— Авой! Гэта-ж у нас усе бабы тады захочуць раджаць!

Карызна цешыўся з гэтае маладзенькае жвавае дзяўчыны, з яе наіўнага захапленьня, якое, магчыма, у вялікай меры тлумачылася чыста дзяцінаю яшчэ цікавасьцю да ўсяго новага, яскравага, шумнага. Як Карызна запытаў быў яе, ці здаволена яна наогул, што бацькі пашлі ў калгас, яна адказала з раптоўнаю сталасьцю:

— Нам, маладым, пэўна, што лепей. Ніякага клопату. Пашоў, адпрацаваў свае гадзіны ды й гуляй. Як у горадзе....

Гэтае «як у горадзе» было для дзяўчыны апошнім краем яе лятуценьняў пра лепшае жыцьцё.

Пакладіся спаць позна. Дый усё роўна Карызна доўга ня спаў—бясконца варочаўся на сваім вельмі пышным і вельмі нявыгодным ложы і ніяк ня мог пазбыцца нэрвовага напружаньня, якое бязьлітасна вырывала яго з утульных лоняў жаданага сну.

На тэй палавіне, чуваць было, ня спаў гаспадар. Ён мусіць і ня клаўся зусім, бо раз-по-раз разьлягаліся па хаце яго цяжкія і да няпрыемнасьці марудныя крокі. Як ступіць раз, дык чакаеш не дачакаешся, калі ён нарэшце перанясе і паставіць сваю другую нагу. Здавалася, што перастаўляе ён свае ногі ня проста, а падымаючы іх па чарзе рукамі. І ўсё ён соп нешта, крактаў, цмокаў бесьперастаньня піпкаю.

Карызну чамусьці страшэнна назаляла гаспадарова шарпаніна. Чулася ў ёй нешта нявыказанае чалавекам і балюча захраслае ў яго ў нутры. Мучыць яно яго, варочаецца рагаватым ражном у сярэдзіне, шчэміць сэрца. І ня можа чалавек знайсьці сабе месца.

Карызна спрабуе адагнаць, адштурхнуць ад сябе дакучныя гукі, але рады ня дасьць: паўзуць, падцікаюцца, лезуць, як жывыя істоты, і ўядаюцца ў нутро, пераносячы з сабой тую невядомую, але цяжкую турбаніну маўклівага чалавека. Так і задрамаў быў Карызна ў змаганьні з едкімі назольлівымі гукамі.

Разбудзіў яго асьцярожны бразгат дзьвярэй: нехта—пэўна, гаспадар—вышаў з хаты на двор. Прачнуўся Карызна ў нейкай дзіўнай настарожанасьці і адразу пачаў пільна прыслухоўвацца да вакольнай цішы, якая здавалася яму асабліва напружанай і жывой. Ён ніяк ня мог уцяміць, ці гэта ён толькі вось задрамаў, ці мо' праспаў ужо палавіну начы.

Раптам, здалося яму, пад самым ягоным вакном зарыпеў сьнег. Пачуліся асьцярожныя і страшэнна марудныя крокі. Карызна, на дзіва самому сабе, працінаўся трывогай. Нейкі час ён сьціскаў у сабе гэтае пачуцьцё, адылі не саўладаў з ім, і, пацішу ўстаўшы з ложка, падышоў да вакна.

Ноч была досыць відная, каб можна было згледзець, што дзеецца на двары, і Карызна адразу ўбачыў вялізную, фантастычна распасьцёртую ў цёмна-шызым змроку, фігуру гаспадара. Ён стаяў як-раз пасярэдзіне двара—нярухома застылы на месцы, як статуя. Ня відаць было, ці ён куды гэтак пільна ўзіраецца, ці проста закамянеў у дзіўным аслупяненьні. Так стаяў ён мо' хвілін з пяць, і Карызна ня мог адарваць ад яго вачэй, прыкуты да яго пачуцьцём вострай цікавасьці, перамяшанай з незразумелай трывогай. Потым гаспадар крануўся з месца і паплыў па двару хі-

сткім расплыўчастым ценем. Падыйшоў да варот, памацаў нечага завалу, мо' паправіў яе, падыйшоў да форткі і, прыгнуўшыся, паглядзеў у шчэлку над ёй, хоць наўдачу, каб мог ён што зглядзець у густым змроку. А тады больш пэўным і шыбчэйшым крокам падаўся пад хлеў і там зноў з хвіліну стаяў ля варот нярухома і ніто прызіраўся наўкола сябе, ніто прыслухоўваўся да нечага. Пастаяўшы так, ціхенька, нібы спадкрадня прачыніў вароты і, яшчэ раз азірнуўшыся, схаваўся ў хляве. Адтуль пачулася радаснае бадзёрае іржаньне.

— Пашоў прыглядзець скаціну.

І Карызна, заспакоены, хацеў быў ужо пакласьціся спаць, аж раптам, як маланкай, працяло яму галаву:

— Заўтра абагульваньне жывёлы.

У ім зьявілася няяснае, але настойнае падазрэньне. Ён ведаў пра выпадкі, калі некаторыя зламысныя калгасьнікі, у душы зацятыя ворагі калектывізацыі, рабілі ўсялякія штукі, абы не здаваць у калгас свае жывёлы. Ён спалучыў гэта з таемнымі сьцеражлівымі рухамі гаспадара і амаль не сумняваўся, што тут пахне нейкім злачынствам.

Тады з ліхаманкавай пасьпешнасьцю ўзапнуў на ногі боты, напрануў паліто і цмыгнуў да дзьвярэй. Дзьверы на шчасьце адчыніліся бадай бяз ніякага гуку. Карызна цішком перабег цераз двор і спыніўся перад варотамі хлява, пільна прыслухоўваючыся да таго, што дзеецца там, у сярэдзіне.

Ён пачуў голас. Маўклівы гаспадар вёў з некім досыць жвавую гутарку. Карызна напяў як мага свой слых і пачаў разьбіраць кожнае слова. Гаспадар размаўляў з сваім канём.

— Касютка... Касютка... мой... мой, касютка... Добры мой коська... Я-ж цябе выгадаваў, я-ж цябе вырасьціў. Ты-ж быў маленькае зусім жарабётка, я цябе насіў на руках... Ты-ж бегаў за мной, як сабачка, прасіў у мяне хлебца кавалак. Матка ў цябе была добрая прыгожая кабыла, але старая. Адслужыла яна мне свой век, адпакутвала разам са мной. Слабая ўжо стала была, прыставала. А ты-ж добры крэпкі канёк. Ты стараешся, шчыра працуеш, не натурышся, любіш свайго гаспадара. Касютка мой... коська... Ты ўжо будзеш ня мой. Паедуць на табе чужыя людзі, не дагледзяць цябе, не накормяць цябе, не напояць. Будуць біць цябе, пасякуць тваю гладкую скуру. Ня будзеш ты ўжо падбрыкваць, як у мяне... Аддам я цябе, свайго коську... Аддам, касютка, аддам... Ня будзе ў мяне свайго касюткі... Ня будзе...

Гаспадар раптам сьціх і ў адказ яму зарзаў ласкава, нібы з шчырай удзячнасьцю, конь. Потым колькі сэкунд стаяла поўная цішыня, і раптам пачуў Карызна новыя дзіўныя гукі, нібы квактала там курыца, склікаючы да сябе сваіх пісклянят. Карызна не адразу зразумеў, што гэта дзіка, нязвыкла, мо' ў пяршыню ад далёкіх дзіцячых год плача даўгі маўклівы мужчына..

Дзіўнае, незразумелае пачуцьцё, падобнае да страху, апанавала тады Карызну і ён кумільгам кінуўся цераз двор у хату, з сударгавай пасьпешнасьцю скінуў боты, паліто і схаваўся пад коўдру.

Так, гэта быў т'кі сапраўдны страх. Гэта быў страх самога сябе, сваіх пачуцьцёў, бо Карызна пачуў быў там, ля варот, што гатоў сам заплакаць разам з дурным сэнтымэнтальным гаспадаром.

Спаць... Трэба спаць... Сон разьвее гэтую праклятую мару, а заўтра ён адно будзе сьмяяцца з дурнога свайго утрапеньня.

Але-ж які там сон? Сон і блізка ня йдзе да яго. Ён тужыцца з усіх сіл, каб скупчыць думкі на якім-небудзь староньнім прадмеце, стараецца заняць якім-небудзь староньнім вобразам сваё ўяўленьне, а ў гэтым уяўленьні, заместа ўсяго, зьяўляецца вясёленькі палавенькі канёк, якога ён помніць з даўных дзён свайго дзяцінства. Гэта быў цудоўны канёк. У яго сьпіна была кругленькая, як жбанок, і праз яе праходзіў уздоўж роўненькі аксамітны шнурочак. На ім было мякка і небясьпечна езьдзіць. Кожнага разу, вядучы пасьвіць, Сымон валіўся з яго—ён спрытна ўмеў скідаць з сябе, гэты канёк!—але ніколі не наракаў Сымон на свайго ўлюбенца, бо той заўсёды спыняўся, як чуў на сабе пустое месца, варочаўся да нешчасьлівага яздуна і, стаўшы над ім, ірзаў у вясёлым спачуваньні. І пакорна згінаў сваю шыю, каб па ёй маленькі гаспадар мог узглабацца на яго круглую, як жбанок, сьпіну.

Карызна помніць, як прадаваў бацька гэтага канька. Колькі наплакаўся тады маленькі Сымон, колькі нагараваўся, колькі начэй не паспаў, усё думаючы аб сваім таварышу!..

І ў гэты момант Сымон Карызна, сэкратар партыйнае ячэйкі, ловіць сябе на тым самым мяккім жаласьлівым пачуцьці, якое калісьці было ў дзяцінстве. Толькі трудна азначыць, ці яго нарадзіў успамін пра тое даўнае, дзяцінскае, ці мо' падслуханы плач дурнога гаспадара. Але ён з страхам, з жудасьцю чуе, як горла яму сьціскаюць спазмы.

Карызна ўпадае ў шалёную злосьць. Ён шумна варочаецца на ложку, скрыгае зубамі і шэпча, каб заглушыць самога сябе:

— Гэта—рабства. Гэта—праклятын ідыётызм патрыярхальнае вёскі. Трэба зьнішчыць гэта, трэба сьмяяцца з гэтага. Так, трэба сьмяяцца!

Ён уяўляе сабе даўгога нязграбнага гаспадара, як стаіць ён, абняўшы маленькага калматага канька, і цалуе яго ў мяккую пысу. Так, пэўна, што ён цалаваў яго. Вядома, што цалаваў. Цалаваў... хі-хі-хі...

Але сьмех ня сьмешны зусім. Фальшывы сьмех. Даўгалыгая постаць гаспадара над мізэрным канькам настойна, неперараможна выклікае спагаду.

Карызна ўдаецца тады ў разважаньні, даводзіць самому сабе:

— Трэба ламаць сябе, трэба выкрышваць з сябе гэтыя закамянелыя нарасьці дробна-буржуазнае псыхікі, якія ляжаць цішком у нутры і якіх ня чуеш зусім, пакуль не растопяцца яны ў цяплыні агіднае сэнтымэнтальнасьці і не зальлюць нутро млявым бясьсільлем.

— Трэба быць жорсткім. І перш-на-перш—да самога сябе.

У гэтую ноч адкрылася Сымону Карызну ўся глыбіня перабудовы вёскі, увесь нявідны нутраны бок гэтага вялікага гістарычнага працэсу. Ён зразумеў, што ня толькі справа тут ідзе аб зьмене спосабу гаспадараваньня, аб пераходзе да больш дасканалае гаспадарчае сыстэмы, што тут становіцца задача найглыбейшае пераробкі самога чалавека, вызваленьне яго з-пад жудаснага гнёту уласнае рабскае псыхікі. І гэтая гран-

дыёзная задача мусіць быць разьвязана не старымі аблуднымі мэтадамі недалужнага культуртрэгэрства, а рашучым рэвалюцыйным ударам.

— Трэба быць жорсткім. І перш-на-перш—да самога сябе.

Прачнуўся ўраньні Карызна ад звонкага дзяцінага голасу гаспадарскае дачкі. Яна нешта рабіла тут, у сьвятліцы, і, забыўшыся, мусіць, на яго, а мо' й сумысьля, каб разбудзіць, голасна загаманіла з некім праз вакно. Потым схапянулася, зірнула на яго сваймі быстрымі чорненькімі вочкамі, засаромілася і ўцякла.

Карызна ясна ўсьміхнуўся. Устаўшы з ложку, ён перш-на-перш падышоў да вакна і зірнуў на двор. Там маўклівы гаспадар спакойна запрагаў у сані чыстага гладкага канька, рыхтуючыся весьці яго на зборны пункт. На санках ляжала акуратна складзеная запасная збруя.

Карызну хацелася, каб тое, што перажыў ён уначы, было звычайным, троху няпрыемным сном.

12

Прыехаў ён у Сівец гадзіне аб адзінаццатай. Лекцыі ягоныя былі зраньня—ён спазьніўся на іх. Не заходзячы ў клясы, ён адразу пашоў да сябе на кватэру.

Жонкі ў хаце ня было. Гэта троху зьдзівіла яго, і троху суцешыла.

На стале ляжаў нерасьпячатаны ліст. Ён падумаў адразу, што ад дачкі, але ўбачыў на канвэрце зусім незнаёмае няпрыветна-крывое пісьмо. Разадраў канвэрт і здрыгануўся нізто ад зьдзіўленьня, нізто ад прыкрасьці. Ліст быў ад бацькоў. У ім пісалася:

«Даражэнькі сынок Сымонка!

Даўно ўжо ня мелі ад цябе ліста і ня ведаем, ці жыў ты там ці здароў. А цяперашнім сьветам ці мала што можа здарыцца з чалавекам. Бывае—некаторы богу душой не вінават, а тым часам зробяць яго на няма ведама што. У нас жыцьцё, Сымонка, дрэннае. Жывём і самі ня ведаем, да чаго дажывёмся. Ці давядзецца ўжо і ўбачыцца калі з табой, наш даражэнькі сынок. Абклалі нас усімусякім, як жывадзёраў якіх, запісалі ўжо ў кулакі і кажуць, што будуць раскулачваць, а мо' й сашлюць куды на пагібель. А ты-ж сам ведаеш, Сымонка, якія мы багатыры. За вашай-жа, дзеткі, дапамогаю і абжыліся сяк-так, а то-ж сьвету божага ня бачылі. І вось ня ведаем самі, што тут рабіць. Прадаваць што—баімся, каб не засудзілі, а грошай няма, ты-ж ведаеш, усё ў гаспадарку клалі. Як, ня дай божа, вышлюць, дык прыдзецца ехаць і голым і без капейкі. Парай ты нам, даражэнькі сыночак, што рабіць, куды кінуцца. Ты-ж т'кі сам партыйны і добра знаешся ў гэтых справах. Матка зусім слабая, ледзьве ступае па хаце, а бацька троху трывае. Лаўрэн паехаў да цесьця разам з Арынаю—можа там якую раду парадзяць. А мы адны з дзяцьмі засталіся. Напішы, сынок, парай, даражэнькі, можа яшчэ як і можна перакруціцца»....

Далей Карызна ня чытаў. Склаў скоранька ліст і ўсунуў назад у канвэрт, а канвэрт паклаў пад цяжкі груд кніжок. Зусім мімаволі, інстынктыўна азірнуўся на бакі, як злодзей.

Кулакі... За вашаю, дзеткі дапамогаю...

Ён даваў і грошы і парады. Ён пісаў, каб разьвіналі гаспадарку, каб не баяліся, наймалі, калі спатрэбіцца, бо гэта савецкая улада не забараняе. Ён раіў ім адыйсьці на хутар ці, прынамсі, на пасёлак, бо лягчэй будзе тады паставіць на ногі гаспадарку...

Кулакі... Хто кулакі? Яны ці ён? Іх, старых, хворых, гатовы выслаць з межаў раёну, а мо' акругі, а мо' рэспублікі... А ён? Што мусіць рабіць ён? Як ён паглядзіць людзям у вочы? Што ён скажа сваім тут, што скажа партыі?

Гэта быў па-праўдзе страшэнны удар. Захоплены цалком работай, клопатамі, Карызна да гэтага часу ня ўправіўся неяк падумаць пра свае асабістыя справы (а мабыць было ў іх яшчэ ці мала чаго ня зусім чыстага?), ён забыўся на асабістае.

Сама што й забыцца тады не асабістае, калі яно ня зусім чыстае! Самаадданасьць, ха-ха!

Ну, вось і ўсё. Падышло нямінучае. Ён—кулак. Не яны, а ён кулак, бо-ж ён зрабіў іх і сябе—так-так, і сябе—кулакамі. Сьвядома зрабіў, прынцыпова, так, як рабіў і шмат каго іншых. О, было і гэта! Некалькі вёсак выключна за яго дапамогаю пашлі на пасёлкі. Гэта было, праўда, ня тут, гэта было там, дзе працаваў ён перад гэтым.

А цяпер ён крычыць пра бязьлітаснае змаганьне з кулакамі, пра ліквідацыю кулацтва, як клясы! Ён крычыць пра зьнішчэньне дробна-ўласьніцкае гаспадаркі, якую сам пашыраў!

Сымон Карызна! Супроць каго ты змагаешся?

Ён раптам успомніў мінулую ноч і заскрыгаў зубамі ў злярадасьці.

— А... Пашкадаваў... Сьлязу пусьціў... Няшчасны мужычок! Трэба каня ў калгас аддаваць яму, небараку. Уласнага каня! Сам выгадаваў!..

Кулак... Гэта гаварыла ў ім кулацкая псыхалёгія... Яе ня выкінеш, яе не задушыш...

Сымон Карызна, сам таго не заўважаючы, бегаў, як апантаны, па хаце, сьціскаючы кулакі ў нястрыманай злосьці. Перш злосьць была толькі да самога сябе—ён бязьлітасна лаяў сябе і гатоў быў уцупіцца сам сабе ў валасы, а потым зачаў лаяць і пагражаць некаму іншаму:

— Я вам пакажу! Я пакажу вам яшчэ! Пачакайце!..

Каб хто спытаў тады ў Сымона Карызны, каму гэта ён меўся «паказаць», ён-бы напэўна не патрапіў адказаць. Проста—шукала злосьць яго нейкага ўбочнага выйсьця.

Раптам ляпнулі дзьверы, і Карызна, спалоханы, замітусіўся па хаце, як злоўлены злодзей.

Увайшла жонка. Ён напружыў усе сілы, каб быць спакойнаму, і бязуважна яе запытаў:

— Дзе ты была, Марына?

Жонка чамусьці замяшалася, адвярнулася, каб ня стрэцца з ім поглядам.

— Я... хадзіла да Тацяны...

Карызна насцярожыўся. Чаго яна сумелася? Чаму не глядзіць яму ў вочы? Ага, яна ўжо ведае! Мо' без яго тут расьпячатала ліст? Мо' шукала якога сакрэту ў ім?

Ён упяў у жонку цупкі дапытлівы погляд, поўны нядобрага падазрэньня. Яна адчула яго і яшчэ больш замяшалася.

— Я хадзіла... прасіла, каб прышла памагла мне падлогу мыць.

Ніколі ня была яна такая чужая, такая нялюбая Карызну, як цяпер. Ён ня мог цярпець яе прысутнасьці, ён пачынаў баяцца яе—дрэнным агідным страхам злачынцы, што баіцца, каб яго ня выкрылі. Марына Паўлаўна, нібы зразумеўшы яго, моўчкі завярнулася і пасьпешна вышла з пакою. Карызна вольна ўздыхнуў.

Што-ж рабіць цяпер?

Ён сеў на канапу і пачаў разважаць. Першае ашаламеньне мінулася, і ён ужо мог сяк-так прыбраць да ладу свае зьмітушоныя думкі.

Ці ведае тут хто-небудзь пра яго сямейныя справы?

Ён паволі, з мэтадычнаю дакладнасьцю перабраў у памяці людзей, што яго атачалі, і з прыемнасьцю пераканаўся, што бадай ніхто нават ня ведае дасканала, адкуль ён родам. Таксама ніхто мабыць ня ведае і пра яго ранейшую працу, апрача...

Карызна раптам успомніў Рачкоўскага, старшыню райвыканкому, і спакойна ўсьміхнуўся. Яны разам там працавалі і разам рабілі ўсё, што цяпер турбуе Карызну. Але ня тое спацешыла Карызну, што знайшоў ён супольніка, знайшоў, з кім падзяліць сваю застарэлую віну, не!— проста паўстала ўваччу ў яго крэпкая камляватая постаць гэтага чалавека, заўсёды пэўнага ў сябе, рашучага, энэргійнага, і тхнула на Карызну сьвежаю бадзёрасьцю.

Ён раптам разьвязаў сваё цяжкое неўразуменьне.

— Трэба працаваць! Трэба працаваць з падвойнаю энэргіяй, з падвойным запалам. Трэба давесьці сваёй самаадданай працаю, што ўсё гэта было выпадковае, што ён быў і ёсьць праўдзівы сумленны сябра свае партыі.

Трэба ўзмацніць тэмпы, рашуча штурхнуць з месца работу. Кожная хвіліна забаўкі пакажа ягоны апартунізм і ўдзесяцярыць адказнасьць яго за старыя грахі.

Ён мусіць першы ў раёне скончыць суцэльную калектывізацыю свайго сельсавету.

І гэтак будзе!

Сымон Карызна ўстае, апранаецца і выходзіць з хаты, гатовы да нейкіх пільных, яшчэ невядомых самому захадаў.

Ён ідзе ў сельсавет. Уваходзячы, ён адчувае ўсё-ткі трывожнае замяшаньне (а мо' якім-небудзь чынам тут ужо ведаюць усё?), але першая-ж хвіліна дае яму поўнае заспакаеньне.

У сельсавеце ўсё йдзе звыклым парадкам. Пацяроб, раскапусьціўшыся за сталом і выцягнуўшы амаль не на сярэдзіну пакою свае бясконцыя ногі, ушчувае нейкага серадняччка. Не разабраць, ці ён лаецца, ці ў роспачы жалкуе з ягонае някемкасьці. За другім сталом сядзіць маленькі дзядок

у старых, ужо на нітачцы, акулярах, чалавек выразна пісьменнага выгляду. Гэта—сэкратар сельсавету і непераможны шашачнік, чампыён Сіўца і ваколіц, Цівунчык. Пры тэлефоне безнадзейна насаджваецца, мардуючы і тэлефон і сябе, сівецкі каапэратыўшчык. А ля вакна, у гуртку моладзі, Зелянюк з Віктарам.

Усе заняты сваёю справаю і ніхто не зварачае на яго, на Карызну, асаблівае, звыш тае, што належыць, увагі. Значыць—усё добра. Ён падыходзіць да Зелянюка.

— Дзень добры, хлопцы! Як маецеся? Што новага ў вас?

Яго сустракаюць з вясёлай прыветнасьцю. Зелянюк роўна глядзіць на яго і ўсьміхаецца загадкаваю сваёю усьмешкаю. Яна адразу коле Карызну тонкай голачкай трывогі; адылі гэта ўраз мінаецца: ён ужо прывык да Зелянюковае ўсьмешкі, і яна цяпер так ня турбуе яго, як у першыя дні іхнага знаёмства. Мо' гэта проста ў яго з юнацкай амбіцыі? Мо' ён хоча паказаць ёю, усьмешкаю, нейкую сваю перавагу над ім?

Карызна нават не глядзіць на Зелянюка. Ён зьвяртаецца да ўсяе кампаніі і агалашае з наўмыснай гучнасьцю:

— Гэтымі днямі, хлопцы, склікаем агульны сход у Сіўцы. Канчаткова і рашуча становім пытаньне пра калектыў. Трэба, нарэшце, рабіць тут нейкі лад.

Хлопцы згаджаюцца, што пара ўжо. Ад старшыньскага стала чуваць жаласны і пагардліва-цятучы голас Пацяроба:

— Даўно ўжо трэба было рабіць, мае даражэнькія. Менш слоў, а больш дзела. Па-бальшавіцку трэба, а не па-бабску. Працаўнікі...

У плаксівым пацяробавым тоне гучэлі стрыманыя ноткі трыумфу. Ці не пачуў ён, што набліжаецца кірмаш на ягоную вуліцу?

Зелянюк спакойна зазначыў:

— У нас яшчэ не арганізавана, як належыць, бедната. Мы ня здолеем выступіць адзіным фронтам.

У гэтай спакойнай заўвазе мабыць было залішне цьвёрдасьці і катэгарычнасьці, бо пільна насторожанаму да яго Карызну нібы нешта кальнула. Але ня ўправіўся ён што адказаць, як шумна ўстаў ад стала і грамоздна насунуўся на іх Пацяроб.

— А мой-жа ты залаценькі! Гэта-ж ты будзеш да налецьця тут арганізоўвацца. Ну да-душы-ж, да налецьця... Любачка мая! Ці ведаеш ты, што гэта—селянін? Што больш ты марудзіш з ім, то менш чаго зробіш. Раз-два ды ў дамкі. Ці праўда, Цівунчык?

Дзядок, пэўна, звыклы да гэткіх раптоўных зваротаў начальства, спакойна паківаў галавой, не адрываючы погляду ад паперы, і потым ужо ўскінуў паверх акуляраў зьдзіўленыя вочы, каб паглядзець, аб чым там справа.

Зелянюк неяк пуста зірнуў па Пацяроба і нічога яму не адказаў. Ён стаў сур'ёзны і заклапочаны. На вялікае дзіва Карызны, ён зьвярнуўся да яго раптам з простай таварыскай шчырасьцю:

— Мы, Карызна, яшчэ ўправімся сёе-тое зрабіць з беднатой. Усё-ткі актыў у нас ёсьць, і добры актыў. Ты канчаткова наважыў рабіць гэтымі днямі сход?

Карызна памеркаваў.

— Зробім давай у нядзелю. Праз два дні... Добра?

У гэты момант Пацяроб закрычаў, як апантаны:

— А бабачкі, а любачкі! Ня пускайце марозу да нас! Родненькія, акалеем!...

У сельсавеце ўзьняўся амбарас—увайшла цэлая гурма баб на чале з Тацянаю і Верай Засуліч. Усе былі ружовыя з марозу, сьвежыя, вясёлыя крэпкай здаровай весялосьцю. Вера Засуліч—меншая сярод усіх і зграбнейшая—проста зьзяла ўся маладой нясутрымнай радасьцю. Яна адразу знайшла вачмі Сымона Карызну і паслала яму такую слаўную усьмешку, што ў яго зайшлося сэрца ад прыемнасьці.

Тацяна, хукаючы ў прыгоршчы, падышла да Зелянюка і пачала дакладваць:

— Вось мы ўжо й сход свой сёньня зрабілі. Каб ты толькі бачыў, што гэта быў за сход—пацеха адна. Сышліся бабы ды давай сварыцца, лаяць адна адну. Чысты сьмех! Больш і ня было нічога, ніякіх пытаньняў. Палаяліся ды разышліся. Па-праўдзе...

Зелянюк глядзеў на яе з ласкай і захапленьнем.

— Маладзец, Тацяна. Як ты добра ўмееш рабіць! Ты ўдалы сход арганізавала.

— Ды ты-ж чуеш... (Яна з выглядам змоўніцы кранула яго за рукаў). Прышлі вось прасіць, каб спэцыяльна ім, бабам, хто-небудзь расказаў пра калектывы... А пашлі ўсе з нашага сходу ў лагодзе, вясёлыя... Да-душы...

Зелянюк неўзаметку пацісnуў яе халодную руку, і яна расьцьвіла сарамліваю чырваньню.

— Ты да нас прыдзеш, добра? Ты ўмееш лаяцца з бабамі?

Зелянюк засьмяяўся.

— Я ўмею і лаяцца і мірыцца... Ня ведаю, каго вылучыць ячэйка. У нядзелю, Тацяна, сход будзе. Глядзі, каб твае бабы менш гвалтавалі.

— Хай гвалтуюць. Бабе трэба выкрычацца. Калі будуць маўчаць, дык горш будзе. Па-праўдзе...

Тацяну гукнулі, і яна замяшалася ў бабскую грамаду.

У сельсавеце гармідар стаяў, як на кірмашы.

13

Спакой і ўпэўненасьць не пакідалі Сымона Карызну акурат датуль, пакуль не пераступіў ён парог свае кватэры.

На кухні аб нечым гаманілі Марына Паўлаўна з Галілеем. Як увайшоў Карызна, адразу сьціхлі, і жонка зноў, як тады, замяшалася, глядзела ў бок, у засьнежанае вакно. Галілей зарупіўся йсьці, але Карызна затрымаў яго, гукнуўшы з дрэнна схаваным раздражненьнем:

— Чаго-ж вы ўцякаеце, дзядзька Ахрэм? Нешта ці толькі я ў хату, дык вы й ходу. Чакайце, пагамонім хаця...

Галілей закруціўся, як падсквараны.

— Кхе... кхе... Ня ўмею я гаманіць... ага... Зусім ня ўмею...

— Але-ж гаманілі вы з жонкаю?

— Кхе... кхе... Тлумачыў я... пра печку, пра цыркулярную...

— Ну, дык растлумачце мне пра цыркулярную печку, дзядзька Ахрэм!

Галілей, прыперты да сьцяны, з мсмант ня ведаў, што яму рабіць, разгублена трос сваею барадзёнкаю, адылі цмыгнуў у дзьверы і зьнік, нібы й ня было яго тут.

— Дзівак!

І канцом раззлаваны Карызна рэзка абярнуўся да жонкі, нібы патрабуючы ад яе тлумачэньня. Марына Паўлаўна стаяла нярухома і ўсё глядзела ў вакно пустымі нявідушчымі вачмі. На твары ў яе, па-ранейшаму замкнёвым у сухой бязуважнасьці, аднак калола вочы Карызну нешта назольліва-новае, зацята схаванае ад яго. Ён злаваў і баяўся.

Нічога не сказаўшы жонцы, ён рвуча завярнуўся і пайшоў у пакой, грукнуўшы дзьвярмі. І яму здалося, нібы пачуў ён, як вольна ўздыхнула ўсьлед яму Марына Паўлаўна.

Да самага вечара кідаўся Сымон Карызна ў сумятні раструшаных пачуцьцёў. Бязьлітасна мардавалі яго крутыя пераходы ад ціхага заспакаеньня да раптоўнага страху і роспачы. То яму здавалася, што ўсё гэта— глупства, што ўсё турботы яго дарэмныя. Усё абыйдзецца добра, ніхто ні аб чым не даведаецца, ён будзе працаваць—шчыра, не шкадуючы сіл. Ён стане вышэй за ўсякіх падазрэньняў, вышэй за ўсякіх судоў. І ён, уціхаміраны, строіў пляны бліжэйшай работы, і ўсё выходзіла ў яго на дзіва зладна, проста, дасягальна. А то раптам сьляпучай маланкай бліскала перад ім агнявая здань небясьпекі, і ў балюча-яскравым сьвятле, у пачварнай яснасьці выступалі яго даўнейшыя ўчынкі. Усё тады ўраз пераварочвалася, набывала новыя фарбы, новыя вобразы. Ён бачыў сябе абкружанага з усіх бакоў атрутнымі падазрэньнямі, недаверлівасьцю, ён успамінаў кожны незразумелы жэст, кожную неразгаданую ім усьмешку, усё роўна, у каго-б ён яе ні заўважыў, і ўсяму надаваў асаблівыя, страшныя для яго тлумачэньні. Яго ахапляла чорная немарасьць, усё наперадзе затулялася таемнай падступнай цемрай.

Над вечар з усяго гэтага тлуму пачуцьцёў вылучылася адна няясная дакучная турбота. Ён інстынктыўна чуў, што нешта павінен зрабіць дужа пільнае, неабходнае і ніяк ня мог уздумаць, што гэта такое. Перабіраў усе свае абавязкі па школе, па ячэйцы, успамінаў якія каму даваў абяцаньні, нават праверыў свае вельмі абмежаваныя сямейныя абавязкі—і нідзе не знаходзіў таго, што гняло яго няясным напамінкам аб няспраўленым абавязку. Нарэшце выпадкова погляд яго спыніўся на пісьмовым стале, на цяжкім груду кніг, пад якім схаваў ён нешчасьлівы ліст ад бацькоў. Тады ўспомніў: трэба нешта адказаць старым.

І раптам працяла яго новая цудоўная думка. Яшчэ-ж ня позна, яшчэ можна што-небудзь зрабіць там, неяк рэабілітаваць бацькоў і разам з тым самога сябе. Як гэта дасюль не натрапіў ён на такую простую і такую трапную думку!

Сымон Карызна ў нэрвовым парываньні кідаецца да стала, сударгава хапае паперу, чарніла і піша шпарка, ня думаючы, абы каб схапіць і зафіксаваць хутчэй на паперы сама патрэбнае.

«Дарагія бацькі!

Ліст Ваш атрымаў, і ён даў мне многа прыкрасьці. Ня тым, што вам пагражаюць адабраць маемасьць, а тым, што вы дайшлі да гэтага праклятага ганебнага стану, зрабіліся кулакамі. Вы пытаецеся мае рады? Мая рада такая. Кідайце ўсё. Прадавайце, аддавайце, проста выкідайце вон, аставайцеся голыя, але бяз гэтае ганебнае пячаткі. Неяк пражывём. Запісвайцеся, калі прымуць, у калгас, і працуйце шчыра, старанна, як працавалі на сваёй гаспадарцы. Калі што-якое, дык дапамогу ад мяне заўсёды дастанеце»...

Ён на момант суняўся, раздумляючы, што яшчэ дапісаць. Але першы запал ужо выліўся, і дальшыя словы ня йшлі на пяро. Ён устаў, прайшоўся па пакоі. Потым падыйшоў, перачытаў уважна напісанае (яно ўспрымалася цяпер суха і нова, нібы чужое) і раптам зарагатаў дзікім зларадасным сьмехам:

— Ха-ха-ха!.. Во гэта так! Гэта зусім лёгічна, таварыш кулак! Што-ж ты мог параіць яшчэ бацьком, як не самараскулачваньне? Ратуйце, пакуль ня позна, сваю і маю скуру! Ха-ха-ха!..

Ён хапіў паперку і падраў яе на дробныя мэтлухі. Перакуліў са стала груд кніг, схапіў бацькоўскі ліст і зрабіў з ім тое самае. Потым з хвіліну пастаяў нярухома, паволі падышоў да канапы і сеў на яе—вялы, зьнясілены, прыгбаны глыбокай дэпрэсыяй.

Яму стала сумна-сумна. Адляцелі раптам усе турботы, уся душэўная сумятня, пакінуўшы шчымлівы жаль і глыбокае пачуцьцё адзіноты. Усе супроць яго, усе—жорсткія, бязьлітасныя. Нават родная жонка і тая носіць у сабе нейкую таемную да яго варожасьць. Ён адзін, зусім адзін. Няма каму сказаць шчырага слова, няма з кім парадзіцца...

Пакой залівіўся цяжкім каламутным змрокам. Усё паплыло ў таёмна-расплыўчастай плыні, усё набракла нейкім мёртвым закамянелым рухам, які закалыхваў, акунаў усяго ў салодкае асалупяненьне.

Карызна доўта не паліў сьвятла. Ён сядзеў, цішком стуліўшыся на канапе, і старанна раструйваў свой смутак, маючы з гэтага дзівосную асалоду.

У кватэры ціха-ціха, як у магіле. Перш чуваць было, як нечага порка-лася на кухні жонка, а цяпер сьціхла і там. Некуды мабыць пашла. Што ёй да яго? Хіба яна яму спагадае?

І ён гатоў быў крыўдзіцца на сваю жонку, якую сам адштурхнуў ад сябе, адвучыў ад усякага выяўленьня сваяцкай блізкасьці. Ён ужо гатоў быў наракаць на яе за яе сухую замкнёнасьць. Ці дзіва! Ён-жа ня ведаў таго, што яна цеперся стаіць за дзьвярмі, закамянеўшы ў нявымоўным болю, і сочыць праз маленькую шчэлачку за незразумелым ёй, але, мабыць, страшэнна цяжкім мятушэньнем свайго мужа!

Увечары пашоў Карызна да Веры Засуліч. Яшчэ тады, адразу, як агарнуў яго цяжкі смутак, залунаў быў уваччу ў яго бліскучы маладосьцю і радасьцю твар з любай прыветнай усьмешкай і вабіў да сябе, абяцаючы цудоўную слодыч спацяшэньня. Але ён перш і гэты вобраз адштурхваў, каб не разбауляць ім так патрэбнага яму ў тую часіну болю. Таму й ня

йшоў доўга да яе, хоць і ведаў, пэўна, што ўсё-роўна пойдзе. Сьмешны часам бывае чалавек з сваймі недарэчнымі перажываньнямі!

Веры ў хаце ня было: сказалі, што пашла ў нардом на рэпэтыцыю. Карызна пашоў туды.

Заля нардому панура грамазьдзілася ссунутымі змрокам кутамі, была нудная, старая і чорная, як царква. А на сцэне мітусіліся людзі ў вясёлай нязграбнай сумятні, як звычайна на аматарскіх рэпэтыцыях. Карызна нейкі час стаяў у змроку, нікім не заўважаны, і дзіваваўся з аптэкара Плакса. Тут быў фактычна нейкі другі Плакс—не пэдантычны аптэкар і не флегматык-філёзаф, а энэргійны рухавы чалавек, з плаўнай быстрынёй у рухах і ўладнаю цьвёрдасьцю ў голасе. Што найдзіўней, дык ён гаварыў тут выключна тое, што было патрэбна, і акторы лавілі кожнае слова яго з такой увагаю, з якою ніколі ніхто ў жыцьці ня слухаў ягоных філёзофскіх сэнтэнцый.

Аптэкар Плакс быў цудоўны кіраўнік драмгуртка, хоць рабіў сваю справу выключна па інтуіцыі, бо сам ніколі на сцэне ня йграў ды й мала дзе бачыў ігру сапраўдных артыстых. Праз гэта ён яшчэ больш цаніў сваю работу і лічыў, што драматычны нюх, як і нахіл да філёзофіі, ёсьць яго ўраджоныя, але зацёртыя недамысным жыцьцём, таленты.

Вера Засуліч надзвычай міла адзьвінела нешта звонкім галаском з свае ролі і адышлася ўбок. Тады Карызна падышоў бліжэй, у сфэру сьвятла. Усе заўважылі яго і ўсе зрабіліся больш старанныя і крыклівыя, адзін Плакс адзначыў ягоны прыход вялічнаю бязуважнасьцю: мастацтва—вышэй за ўсё.

Вера, ціхенька нырнула за кулісы і зараз-жа зьявілася ў залі, падбегла да Карызны.

— Добрая драма трапілася. А Плаксік перш казаў, што дрэнь. Пра калектывізацыю. Ведаеш, Карызна, мы можам нават у нядзелю па сходзе паставіць яе. Яна бадай што гатова...

Карызна ўсьміхнуўся.

— У нядзелю, Вера, бяз вашае драмы будзе драматызму больш, як трэба.

— Ну, дык ня трэба.

Яна ўраз перайшла на інтымны тон і запытала скорагаворкаю:

— Ты да мяне заходзіў?

— Заходзіў.

— Я зараз кончу сваю роль. Ну, можа якіх сама больш—дзесяць хвілін. Тады пойдзем разам. Добра?

— Не, я потым прыду. Мне яшчэ трэба схадзіць у адно месца.

— Ну, добра.

Яна памкнулася ўжо бегчы, але ён затрымаў яе за руку, нібы хацеў нешта сказаць. Яна нахілілася да яго, слухаючы, але ён ня ўправіўся нічога прыдумаць і толькі зірнуў на яе ў раптоўным, да болю глыбокім і палкім захапленьні. Яна шчасьліва засьмяялася і пабегла.

Карызна вышаў на вуліцу. Яму, вядома, нікуды ня трэба было ісьці,—ён проста не хацеў чакаць у нардоме. Бяз мэты, абы змарнаваць час, ён пацягнуўся па даўгой і простай сівецкай вуліцы.

Было золка. Азызлы вечар хутаўся ў скрыдлы густога волкага ветру, але ня мог сагрэцца і дрыжэў, абцякаючы халодным потам дробнае парасі. У мілай пакорнасьці плакалі абапал вуліцы ціхія аганькі ў сялянскіх хатах, выстаўленыя на халодную варту гаспадарскага спакою. Мінаючы іх, Карызна пераносіўся ўяўленьнем туды, за невялічкія падсьлепаватыя вокны, і бачыў скрозь адно:

Цьмяныя, закураныя дымам і часам, сьцены з вялізнымі шчэлкамі ў іх. Над сталом у куце, на цудоўна несымэтрычнай высакосьці вісіць лямпа, прыбраная ў дробныя махры выразанай паперы—пажоўклай, замушанай. Над ёй недалужна ківаецца пакарабачаная талерачка аброслая копатам—не падабаецца ёй вечнае падкурваньне, і яна круціцца, нездаволеная, але рады ня дасьць, бо навязана на дроцiку. Каб адчапіць, пэўна-б пырхнула і паляцела, як мятлік.

На лаўцы пры стале сядзіць панурыўшыся гаспадар. Ён нічога ня робіць і нічога не гаворыць: ён глыбока маўкліва адпачывае. Так можа адпачываць адно чалавек, які страшэнна многа працуе, якому пасядзець у тупой бязьдзейнасьці—асалода. На прыпечку змардаваная гаспадыня, вуркаючы верацяном, цягне бясконцую, як жыцьцёвая нягода, нітку. Побач з ёй—суседка ў такой самай паставе і такая самая, як яна, бо роўная доля, ці, праўдзівей, роўная нядоля зрабіла іх бяз меры падобнымі адну да аднае. Ціхім эпічна-спакойным цурочкам цячэ ў іх бясконцая, як і прадзіва іхняе, гутарка. А яшчэ далей за імі, у самым куточку, заўзята сьлюмачыць пальцы падлетак-дзяўчынка. Божа мой, гэта-ж вы ня бачыце—яна-ж зусім вялікая дзеўка, яна ўжо мала не спраўляецца з маткай! Прыгледзьцеся-тку, як цягне яна кудзелю, як ходзіць у яе ў меру адстаўлены локаць, як брынчыць верацяно! А як зважна сьлюмачыць яна свае маленькія пальчыкі! А як, пасьлюмачыўшы, замамыльвае яна сваю сур'ёзную пысачку! Дармо, што ёй толькі дванаццаць год,—яна ўжо зусім вялікая дзеўка! Яна ўжо ў пару з маткай сядзіць за верацяном праз цэлыя зімовыя вечары—і нішто. Толькі ломіць троху сярэдзіну потым ды пальцы нейкія сьмешныя робяцца, як нежывыя. Але-ж гэта глупства!

А на печы ў цёплым таварыстве кошкі і тараканоў ваўтузяцца й шэпчуць малыя. Чаго ў іх толькі няма там? І вялізныя будынкі-камяніцы, як у горадзе, і каўзель, і ліха ведае колькі зайцаў, лісіц, і школа, і піанэрскі атрад, і дзядзькава йскрыпка, і нават калгас. У іх там такая раскоша, што мімаволі прыслухоўваецца да іх з таемнаю зайздрасьцю шчырая дванаццацёхгадовая папрадуха. Адылі гэта яе ня цікавіць, ані ня цікавіць, бо яна-ж вялікая ўжо!

І дрэмле ў хацінцы спрадвечная, горам прыгбаная, ціхасьць...

Дзе гэта бачыў Карызна такую карціну? Ба, ён ня так пытаецца—дзе ён ня бачыў гэтае карціны?

Гэта—вобраз яго дзяцінства. Такі ўрос ён у ягоную памяць, і такі ён цешыць часам нутро балюча-салодкімі ўспамінамі. Далёкія, шчасьлівыя гады! Іх трэба праклясьці, іх трэба вырваць з сэрца, іх трэба згнесьці, растаптаць у пух і прах. Любіць іх—значыць любіць сваё гора, сваё няшчасьце, сваё беспрасьветнае рабства. Супроць іх-жа ён змагаецца цяпер разам з сваёй партыяй, супроць іх ён гартуе сваю вялікую нянавісьць!

і дармо, што аплятаюць яны яму ногі ліпучым багавіньнем гнілых пакуцьцёў—ён парве гэтыя путы і будзе вольны!

Раптам ён, нібы падштухнуты кім, азірнуўся. Ён ішоў паўз вялікі Гвардыянаў дом. У вокнах чыстае палавіны мігцела няроўнае брудначырвонае сьвятло. Ня йначай, гарыць там адна лямпадка. Ці гэта з кулацкае скнарасьці, ці з набожнасьці?

Карызну праціпае вострая зларадасьць.

— Ага! Молішся? Чуеш небясьпеку? Дажыўся, нарэшце?.. Чакай, яшчэ будзе табе!.. Яшчэ ў кроў абернецца табе людзкі пот, з якога ты спажываў!.. Кулак пракляты!..

Ён сьціснуў зубы і вышукваў як найлюцейшую, як найбальнейшую лаянку. Адылі й сам добра цяміў, што лае ня толькі Гвардыяна, а й самога сябе.

Ужо йшло да яго трывожна-назольлівае, як бразгат у вокны, душэўнае мятушэньне.

Неўзаметку ён вышаў аж у самы канец Сіўца. Тут разьняволены вецер ужо на ўсю сваю сілу, на ўвесь разгон махаў чорнымі волкімі скрыдламі, і махрастыя канцы іх сьцёбалі па твары едкім макроцьцем. Была добрая адлега, і млын у лагчыне паміж Сіўцом ды Сівалапамі шумеў з трыумфальным задорам, юрліва захлынаючыся ў збытку вады. Мабыць укляпаўся стары, падумаў, што прышла да яго вясёлая гарачая маладзіца-вясна, дык шалеў у старэчым пале сваім. Але да вясны было яшчэ далёка.

Карызна стаяў у жорсткім абвеве ветру, і вецер, здавалася, разганяў яго цяжкія думкі. Было лёгка стаяць пад яго ўдарамі, акунуўшыся ў пустую бяздумнасьць.

Раптам з ветрам уляцеў у самае вуха яму знаёмы голас:

— Карызна! Што ты тут робіш?

За плячмі ў яго стаяў Зелянюк. Карызна ня бачыў твару ягонага, але адчуваю, што на ім трымціць ўжо тая загадкавая, а цяпер яшчэ пэўна й здаволеная ўсьмешка. Зла́віў на месцы злачынства!

Карызна адказаў бязуважным тонам:

— Проста прайшоўся вось па вуліцы. Нешта галава троху баліць, дык вышаў праветрыцца. Мокра стала на дварэ. Адлега...

— А я быў у нардоме, глядзеў на рэпэтыцыю новае п'есы. Нішто п'еска, акурат пад пару. Добрая грае гэта настаўніца, Вера Засуліч. Мы йшлі разам з ёю, я праводзіў яе да хаты. Слаўная дзяўчына!..

Ну, ён-жа сьмяецца, ён-жа відочна кпіць з яго, гэты блазьнюк! Што яму такое сказаць, каб назаўсёды адбіць ахвоту ад гэтых кпінаў?

Але не ўпраўляецца ён прыдумаць што-небудзь, як Зелянюк, кінуўшы свой падчэплівы тон, прыхіляецца да яго і таемна шэпча, нястрымліваючы свайго гарачага, чыста юнацкага захапленьня.

— Ці ведаеш, Карызна, што робіцца цяпер у нашым ціхім сонным Сіўцы? Га? Ня ведаеш? Дык вось... Няма тае хаты, дзе-б не бушавала цяпер, як у катле. Мяркуюць, спрачаюцца, даводзяць адзін аднаму, лаюцца. Ужо ўсе ведаюць, што ў нядзелю будзе сход, што сход будзе рашучы, канчатковы, і ўсе рыхтуюцца да яго. Прайсьці так па вуліцы—

усё, здаецца, спакойна, ціха, як і ўчора, заўчора, як і год таму... Праўда? А тым часам наўдачу, каб пераажываў калі стары Сівец гэткае ўзрушэньне...

Карызна недаверліва маўчыць. Адкуль ён ведае? Ня йначай, вымудрае ўсё гэта яго маладая жвавая фантазыя. І Зелянюк, нібы чуючы яго сумненьні, тлумачыць яму:

— Сёньня ад паўдня ўсе нашы камсамольцы і ўсе актывістыя працуюць па хатах. Пашлі да дзядзек, да цётак, да суседзяў, да знаёмых. І скрозь баламуцяць... ха-ха... Тым і ня ў галаве, што іхны катарага пляменьнік ці брат, ці сват спраўляе ў яго ў хаце плянавае заданьне. Як, здорава, га?..

Карызна згодзен, што гэта «здорава», а тым часам у нутры ў яго точыцца едкае нездаволеньне. Усё робяць без яго, нават не парадзіўшыся з ім, нібы ня ён адказвае за ўсю тут работу. І зноў, пэўна ўгадаўшы ягоны настрой, Зелянюк тлумачыць яму, нібы просіць прабачэньня:

— Гэта неяк само па сабе зьявілася ў нас. Як ішлі тады з сельсавету... Віктар прыдумаў і загадаў па сваёй камсамольскай лініі. Ну, і наш актыў далучыўся. Як ты ўважаеш, добра зрабілі?

Карызна халаднавата пацьвердзіў:

— Чаму-ж не. Гэта значна дапаможа нам. Ну, я пашоў. Бывай здароў... Заўтра падыдзі, пагамонім.

Зелянюк пашоў пад Сівалапы, высьвістваючы вясёлую песеньку.

Карызна сігаў пасьпешна і злосна. Яго турбаваў той першы Зелянюкоў сказ. Ён гаварыў так, нібы ведае, што Карызна быў там, у нардоме, што ён мае пайсьці да Веры. Нават паведаміў, што яна дома. Што гэта, тонкі закід? Дакор? У той час, як яны ўсе працуюць, стараюцца, ён сэкратар ячэйкі, кіраўнік іхны, улагоджвае свае сардэчныя справы?

Глупства! Ці ў гэтым сэнс? Адно аднаму ня шкодзіць... Ды й нічога ня ведае ён. Адкуль ён можа ведаць?

А мо' яна сама сказала? Мо' пахвалілася, што прыходзіў у нардом, шукаў яе сэкратар ячэйкі Сымон Карызна, але яна была занятая, дык сказала, каб прышоў пасьля, як скончыць яна сваю ролю?

Крокі Карызнавы робяцца яшчэ шыбчэйшыя і яшчэ злосьнейшыя.

Вось і школа. У знаёмым вакне гарыць прыветны агеньчык. Карызна спыняецца перад ім і з хвіліну стаіць, жыва ўяўляючы прытульны куточак, сагрэты ціхім, недасяжна-чыстым харастром Веры Засуліч. Яму робіцца шкода сябе. Ён ступае некалькі крокаў у кірунку да ганкаў, потым ураз, па-вайсковаму, заварачваецца і йдзе—ня йдзе, а бяжыць назад, сашчаміўшы зубы, каб не заплакаць.

Што яму трэба ад яго, гэтаму падшывальцу?

У той вечар шчырая слаўная Вера Засуліч, доўга і марна прачакаўшы Карызну, паклалася спаць вельмі зьдзіўленая і засмучоная.

14

На сход склікалі старадаўным звычаем—пастуховай трубой. Выходзіў за Сівец стары спрадвечны пастух Аніська, станавіўся на ўзгорку ў гордай рыцарскай паставе і накіроўваў на Сівалапы сваю даўгую берасьцяную

трубу. Было нешта пагардлівае ў гэтым гучным выкліку да цёмных маўклівых Сівалапаў. Нібы выкрыквала труба задзірліва, ганарыста:

— Гэй вы, дурні сівалапыя! Выпаўзайце ўжо, ліха на вас... Мо' ня варта было-б і пускаць вас сюды, галадранцаў, у чыстую кампанію, але ўжо маеце нашу ласку. Ну-ну, выпаўзайце, задрыпы! Ну-ну! Гэй-тэй!..

Дзіўна, неабыкла гучэла звонка-пявучая пастухова труба ў халодным зімовым змроку. У глухую сьнегавую немарач уплятался ясная ружовая летняя раніца. Рабілася весела, сьвяточна.

Народ сыходзіўся тлумнымі гаварлівымі купкамі. Мабыць сыходзіліся так калісьці на звон старадаўнага веча нашыя дзікія продкі.

... Сымон Карызна вышаў наперад, на самы край сцэны. Заля была добра асьветлена, і Карызну відаць была ўся грамоздная, цяжка-зьбітая гушча сялян. Сьпераду ў суцэльны рухлівы клубок спляліся жанчыны— гэта было новае, нябачанае на даўнейшых сялянскіх сходах. Самыя верхаводы стаялі ззаду—панурыя ў маўклівым сваім чаканьні, поўныя адчуваньня ўласнае годнасьці. У вольных прахонах—паміж ног, над галовамі— шныпарылі падшывальцы. Іх старанна адусюль праганялі.

Гаварылася лёгка. Падахвочвала напружаная, цьвёрдая, нібы каменная ўвага ўсяе паўнюткае залі. Здавалася, што такая ўвага гарантуе найвялікшы посьпех. Гаворачы, Карызна разглядаў публіку і, неўзаметку для самога сябе, выбраў з усяе залі некалькі апорных пунктаў, да якіх звараачаўся ў адпаведных момантах свайго дакладу. Гэтыя пункты давалі яму поўную маральную дапамогу. Калі ён удаваўся ў спакойныя лёгічныя разважаньні, дык упінаў погляд у высока вытыркнуты над публікай твар даўгога нейкага селяніна, на якім тырчэў застылы, мабыць ураджоны выраз зьдзіўленьня, і Карызну здавалася, што даўгі селянін дзівіцца з сталёвае непарушнасьці ягоных довадаў. Калі яму трэба было ўцяць у сэрца, разварушыць пачуцьці, ён зварачаўся да маленькае бабулькі, што незнарок выперлася на самы перад, склала лагодненька на грудзёх рукі, плаксіва зашмыліла твар, і ўсё ківала галавой у ціхім жалі. Калі запаляўся ён бадзёрым энтузыязмам і хацеў як найглыбей перадаць яго ў масу, ён узьнімаў погляд на высокага зграбнага хлопца, што нейкім незразумелым спосабам узьнёсься над публікай усёй сваёй масыўнай фігурай (можа на стол там стаў на які?) і закамянеў у гордым адчуваньні свае высакосьці. Калі-ж кідаў ён гучныя праклёны ворагам рэволюцыі, ён махаў рукамі ў дальны кут, дзе, на яго думку, скупчыўшыся, была галоўная кулацкая небясьпека. І, нарэшце, калі ўдавалася яму асабліва спрытнае дасьціпнае слоўца, ён дазваляў сабе зачапіць крайком вока мілы, быццам зьдзіўлены троху погляд ніто цёмна-карых, ніто зусім чорных вачэй Веры Засуліч.

А быў адзін пункт у залі, якога Сымон Карызна старанна ўнікаў праз цэлы час свайго дакладу, хоць меў ён там мабыць найжывейшае і найшчырэйшае спачуваньне: гэта была яго ўласная жонка. Ён заўважыў быў яе нечакана, ён ня думаў, што яна прыдзе на сход. Яна сядзела недалёка ад Веры, і вышла так, што стрэўшыся з ясным поглядам Веры, ён зьнецейкі перанёс мяккую цяплыню яе позляду на сухі нявыразны жончын твар, і на гэтым твары адразу занялося тое незразумелае замяшаньне, якое ён заўважыў быў у яе ў хаце. Ён здрыгануўся, нібы акунуўшыся ў ледзяную ваду.

Стала прыкра й трывожна. І ўжо далей ён стараўся зусім не глядзець у тое месца, дзе сядзела жонка.

Пра што гаварыў у сваім дакладзе Сымон Карызна?

Даклад быў бясспрэчна добры і поўны—у ім было ўсё, што трэба было, каб зрабіць яснай, як дзень, і няўхільнай справу калектывізацыі. Ён гаварыў пра анархічную неарганізаванасьць, нядатнасьць дробнае гаспадаркі, пра жорсткую кулацкую эксплёатацыю, пра тупы ідыётызм дзікага вясковага бытаваньня, пра спрадвечную нядолю бедняка-селяніна. Ён разгортваў маляўнічую карціну жыцьця ў калгасе, паказваў усе перавагі яго над дробнаю індывідуальнаю гаспадаркай, даводзіў гэта жывымі прыкладамі, цікавымі вылічэньнямі. Ён перадаваў заклік партыі і ўлады да перабудовы жыцьця, да зьнішчэньня кулацкае эксплёатацыі, да дружнага калектыўнага руху наперад, у яснае царства сацыялізму. Пад канец прамовы ён распаліўся, упаў ў энтузіязм і скончыў гарачымі гучнымі лёзунгамі.

Гэтыя гучныя лёзунгі недалужна захрасьлі ў ледзяным маўчаньні.

Карызна здэтанаваўся. Ён не чакаў гэтага. У яго было адчуваньне дужа падобнае да таго, якое часам бывае ўва сьне, калі трэба крыкнуць чаго-небудзь, і крычыш, напружыўшы ўсе свае сілы, а тымчасам з жудасьцю чуеш наўкола адну мертвую цішыню. У Карызны адзін кароценькі момант было нават дзівоснае сумненьне, ці сапраўды ён сказаў свае апошнія словы, ці мо' толькі хацеў іх сказаць, мо' толькі падумаў.

Якуб Лакота, які быў за старшыню, некалькі раз зьвярнуўся да сходу, выклікаючы на прамовы ці запытаньні—заля адказвала цяжкім непарушным маўчаньнем. Гэта пачынала здавацца ненатуральным. Ці ня змова тут якая?

Карызна ўсё гэта браў на сябе, на сваю няўдачу, страшэнна хваляваўся і злаваў. Чаму не пачне хто з сваіх? Многа-ж хто меўся выступаць. Чаго яны маўчаць? Гэта-ж няма ведама што, гэта-ж злачынства!

Але раптам настрой разарваўся самым неспадзяваным чынам. На ўсю залю, закамянелую ў цішыні, балесна ўздыхнула тая маленькая, бабулька, якую старанна расчульваў пад час прамовы Карызна.

Нехта пырснуў, нехта перадражніў яе, і раптам завіхраваў у натоўпе рэзкі нэрвовы сьмех.

Атмасфэра разрадзілася.

Цяпер пашло другое: усе-чыста разам, як па-камандзе, закрычалі бабы. Аб чым яна каторая крычала, чаго дамагалася, гэта было вядома толькі ёй самой, бо нават адна адну яны не ўпраўляліся слухаць. Угаворы з прэзыдыі толькі падгарачвалі іх, падлівалі масла ў агонь. Іншыя пераходзілі ў гістэрычны крык, іншыя спрабавалі плакаць.

Карызна кінуў нецярплівы погляд на прэзыдыю. Няўжо яны ня могуць суняць гэты гармідар? У вочы яму адразу кінуўся Зелянюк: ён сядзеў на краю лаўкі, падаўшыся наперад усім тулавам, шчыра сьмяяўся, падміргваў і нешта паказваў на мігі ў бабскую гурму. Карызна паглядзеў сьледам за ягоным зіркам і ўбачыў Тацяну. Яна стаяла сярод баб—распаленая, вясёлая, прыгожая і ўсьміхалася Зелянюку цямкай усьмешкай. Потым вышла неяк троху дзіўна. Яна пачала нешта гаварыць яму, Зелянюку—Карызна добра бачыў гэта—адылі голас яе, перш задушаны бабскім лямантам, на-

біраў што далей большую й большую сілу, стаў гучэць упэўнена, уладна, падбіраючы пад сябе расьцярушаныя галасы бабскага бязладнага хору. Яшчэ хвіліна—і ўжо добра чуваць было, што яна гаворыць сваім густым, нізкаватым, цёпла расьцягнутым голасам.

— ... самі ня ведаюць, чаго і што... Ці-ж мала ты каторая пагаравала, пабедавала? Ці-ж у цябе было калі шчасьце ў жыцьці, ці ты калі сьвету яснага забачыла? Або! Каб мне столькі радасьці, колькі кожная сьлёз папаліла за свой век. Дурныя, і больш нічога. Замест таго, каб падумаць, памеркаваць, можа нейкую прасьветласьць знайсьці ў жыцьці, дык яны— няма ведама што. Як была быдлам у свайго мужыка, так і будзеш давеку. А тут што—не ягонай гэта злосьцю крычыш, ня ён гэта нацкаваў цябе каторую? Вунь яны стаяць, маўчаць, як вады набраўшы. Хай дурныя бабы крычаць, хай апастыляюцца, а мы, разумненькія, памаўчым, пачакаем, паглядзім, як яно куды... Што, ня праўда? Га? Мо' няпраўду кажу? Сьвіньні вы, а ня людзі...

У мужчынах штучна і рэдзенька засьмяяліся. А бабы—мабыць за іх ужо, за мужыкоў—дружна накінуліся на Тацяну, закрычалі яшчэ горшчым дасюль:

— А твой дзе? Куды ён цябе вучыць?

— Сама скруцілася ад свайго, дык ужо вычварае!..

— Распусьніца!

— Табе толькі калгасу і трэба. Там многа будзе...

Тацяна стаяла моўчкі, глядзела на разьюшаных баб нібы зьдзіўлена, ніто пагардліва. Кінула неўзаметку погляд на Зелянюка, і толькі адзін ён пабачыў праз гэты погляд цяжкую, блізкую да роспачы крыўду, якую яна старалася схаваць пад знадворнаю бязуважнасьцю. І разам з крыўдай выліўся на яго з гэтых добрых чыстых вачэй ціхі несьвядомы дакор ці мо' маўклівая просьба аб дапамозе.

Зелянюк парыўчата ўстаў, вышаў на край сцэны і падняў руку, што хоча гаварыць. Яго, як сьвежага чалавека, паслухалі—прыціхлі ў падазронай цікавасьці, гатовыя, калі што ня ў лад, даць добрага гасу й яму—дармо, што з гораду прыехаў. Ён загаварыў спакойна, але тонкія вусны ў яго дробна дрыжэлі ды левае вока стала зусім косае і зрабіла твар пустым, адчужаным.

— Хто з вас, цётачкі, хоча сказаць што дрэннае пра Тацяну? Хто яе ведае добра... Ну, кажы першая... Хто? Ты?

Ён наўдагад тыркнуў у нейкую бабу, і гэтым ёмка адбіў магчымасьць новага агульнага выбуху. Баба спалохана адшаснулася. Зелянюк пратрымаў усіх у нясьцерпна-доўгай жорсткай паузе і закончыў:

— Нашто дарма языком малоць. Крыкам ніякага сэнсу ня дойдзеш... Будзем гаварыць спакойна. Хто хоча гаварыць—прасі слова ў старшыні сходу.

І махнуўшы рукой на прэзыдыю, пашоў памалу, сеў на месца. І толькі потым ужо, як перасталі глядзець на яго, ён з палёгкаю ўздыхнуў, нібы зрабіўшы цяжкую работу, і здаволена ўсьміхнуўся.

Сход пашоў добрым ладам. Узяў слова Андрэй Шыбянкоў, Тацянін брат. Ён вышаў да сцэны зважна, упэўнена і перш, чым гаварыць, з лё-

ганькай усьмешачкай на прыгожым чарнявым твары азірнуў спакваля ўсю залю. З гэтага зразумелі, што праз немалыя гады бадзяньня свайго па сьвеце ён ня раз выходзіў з прамовамі, ды й не з абы-якімі. Можа нават быў дзе за камісара? Хто яго ведае? Многа ляжыць цёмнага на яго смуглым, як у мурына, аблічы.

І праўда, Шыбянкоў загаварыў гучна, размашыста, гонка кідаючы перад сабой выразныя цьвёрдыя словы. Гэтыя словы білі і сваім зьместам і сваёй мэталёвай паверхняй. Гаварыў ён пра тое, як кулакі—гэтыя найлюцейшыя, найгрубейшыя эксплёататары, пілі кроў з сялянскае беднаты, як яны абдзіралі яе, ня спыняючыся перад астатняй сарочкай, як даводзілі да жудаснага ўбоства, мала не да галоднае сьмерці. Ён гаварыў аб помсьце, аб расплаце за зьдзек, за пакуту, ён пагражаў блізкай распраўай.

Усё, што гаварыў Андрэй Шыбянкоў, сяляне ўжо чулі ці адзін раз, нічога ня было тут новага, нават словы былі абыклыя, многа раз чутыя, але сама страшное было ў тым, што Шыбянкоў—усе гэта ведалі і адчувалі—мае на ўвазе пэўнага, усім вядомага чалавека. І калі ён, злосна бліскаючы вачмі, пагражаў кулакамі ў задні куток, дзе сярод блізкіх сваіх прыхільнікаў сядзеў Цімахвей Міронавіч Гвардыян, усім рабілася троху жудасна, бо зусім-жа блізка, усутыч падступала яго справядлівая нянавісьць. Здавалася, што во зараз, во тут і пачнецца тая невядомая страшная расправа.

Адылі ўсё абышлося спакойна. Шыбянкоў адкрычаўся і сеў на месца. Лакота запытаў сваім ціхім няроўным голасам:

— Хто яшчэ хоча слова?

Адразу нехта азваўся едка, віскліва, нібы не чалавек гэта гаварыў, а ўся, з цэлага мястэчка сабраная, злосьць:

— Што там слова? Якое там слова? Каму тут трэба канечна гаварыць? Што я буду табе гаварыць, га? Што я буду гаварыць?..

І местачковая злосьць аж захліпнулася.

Гэта пачаў гаварыць чарнявы і злы Прахор, селянін маламожны, увесь сатканы з дзіўнае ўсеагульнае крыўды. Наўдачу, каб гаварыў ён сьвядома з кулацкае думкі, каб яны загадзя падгаварылі яго. Яго цяжка было нацкаваць—ён быў ня толькі злы, а і ўпарты. Проста быў у яго ўжо такі звычай—выступаць заўсёды і ўсюды супроць.

— ... Ці прышлі яны патлядзець, як я пні карчаваў на лядзе, як сваймі крывавымі пальцамі раскалупваў кожны во гэткі кавалачак, каб пасеяць каліва збожжа? Ці прышлі яны, га? Ці памаглі яны мне? Дабрадзеі вялікія! За чужым каркам усе разумненькія! Ого!..

Гэта была іскра ў бочку пораху. Цяпер ужо грымнулі з задніх куткоў мужчыны, загарлалі ня горш за баб бязладным тлумным хорам:

— Нам добра й так!

— Хай свае аддаюць гаспадаркі!

— Жылі без калгасаў і будзем жыць!

І вось выступіў наперад Цімахвей Міронавіч Гвардыян. Падняў руку, папрасіў слова. І пашоў наперад, як Шыбянкоў, да самае сцэны. На голым пэргамінавым твары сваім нёс дзелавітую заклапочанасьць, нават пакутна зморшчыў гузаваты лоб, што мела азначаць прыблізна такое:

— Ну ці-ж гэта мне дужа трэба было йсьці гаварыць, турбавацца, каб не такое ліха. А то-ж—крычаць, галёкаюць, як шалёныя... Трэба-ж даць нейкае рады...

І ён завёў станавіта, мудрона, як-т'кі й належуць сур'ёзнаму развэжліваму чалавеку:

— Яжэлі ўсё натуральна і нефкасьніцельна праналізіраваць, дык яно, будучы, няма чаго, мужчынкі, крычаць. Таварышы, каторыя зноў-жа з гораду (далікатны зірк у бок Зелянюка), і каторыя, будучы, таксама нашы свае месныя працаўнікі (поўны пашаны жэст да Карызны) яны-ж ня так сабе гэта, як яно выражаецца, цапу-лапу. Кожны, будучы, з свайго розуму аб'ясьняецца. І нам здаецца, што крычаць ня трэба зусім, а трэба, будучы, паслухаць усе іхныя прадлажэньні, пракрасна адбумаць іх і, будучы абмеркаваць. А можа хто й пойдзе ў гэты калгас, што вы думаеце? Можа й будаць ахвотнікі. Ты-ж людзям не закажаш—калі ён, будучы, хоча пайсьці, дык ён і пойдзе. Мы канечна не нафпроціў калгасу, але-ж трэба паслухаць людзей, раз яны спэцыяльна на гэта прыстаўлены...

Ён яшчэ пагаварыў троху ў гэткім самым тоне і спаквала пасунуўся на месца, з ног да галавы напханы здаволеньнем ад свае «будучы, пракраснае» прамовы.

Ніхто ня слухаў з такой увагай яго на першы погляд сьмяхотную і пустую гаварню, як Зелянюк. Ён упяршыню ўбачыў гэтага славутага зубра і пераканаўся, што зьвер ён люты і хітры. Цішыня і насьмешлівая стрыманасьць, якую выклікалі ягоныя словы, наяўна сьведчылі, што яго пакуль што слухаюць і разумеюць.

Зелянюк страпянуўся. На бледым твары ў яго зайграла задорная самаўпэўненая ўсьмешка. Ён быў страшэнна здаволены сходам. Усё ішло як мае быць. Аўдыторыя акурат дайшла да такога пункту, калі сама раз выводзіць свае сілы. Ён быстрым вокам азірнуў залю. З усіх бакоў з гушчы натоўпу на яго глядзелі знаёмыя твары, усьміхаліся хітра і ўпэўнена, чакаючы сыгналу. Яшчэ хвіліна, і загаворыць іначай сход, інакшымі, новымі словамі, і не пазнаць будзе гэтага зьбітага ў тупой упартасьці натоўпу. Ха-ха! Ці не памылішся ты, Цімахвей Міронавіч Гвардыян?

Тацяна настойна, мала ня сілком злавіла Зелянюкоў погляд і, радая, весела яму падміргнула. Яна яшчэ будзе сёньня ў прыгодзе, хай ён будзе спакойны аб ёй, яна яшчэ пакажа сваё!

Першы павінен пачаць Віктар. Так было ўмоўлена. Ягонае выступленьне будзе ўсім за сыгнал. Дзе-ж Віктар? Дзе той Віктар? Трэба яму знак даць, каб выступаў.

Але вышла зусім ня так, як меркаваў Зелянюк. Пакуль ён шукаў вачмі Віктара, панура ўзьняўся са свайго месца даўгі калматы Пацяроб, прыдыбаў да Карызны і, бачком схіліўшы да яго галаву, жаласна запытаў:

— Сымонка! Лупсянуць?

— Смалі, браток, толькі ня надта.

Пацяроб зрабіў адпаведны жэст, які азначаў, што «мы разумеем усё дасканала», і адразу, з месца, нават не папрасіўшы слова ў старшыні сходу, загаласіў:

— Любачкі мае! Залаценькія! Што гэта вы сабе думаеце?..

Ён зрабіў многазначную паузу, пад час якой дакорліва ківаў галавой, упяўшы погляд пад ногі сабе, усё ў тую няшчасную бабульбу. Потым раз узьняў вочы і зірнуў цераз усіх у дальны кут.

— Гвардыян! Ты нас за дурняў маеш, ці што? (Пауза). За дурняў маеш, кажу, га? (Гэтае «га» гучэла зусім ужо грозна). Ты няфпроціф (ён вельмі трапна перадражніў Гвардыяна) калгасу? Можа хто й пойдзе? Га? Дазваляеш?..

Ён зноў многазначна памаўчаў і раптам завёў тонка, пранізьліва, падчэпліва:

— Ты, любачка, ведаеш, хто гэта праводзіць калектывізацыю? Ты ведаеш, супроць каго ты йдзеш? Калектывізацыю праводзіць партыя і савецкая ўлада. Улада!..

Ён нахіліўся наперад і ціхенька, нават ласкава неяк, запытаў:

— Ты супроць савецкае ўлады?

Гвардыян нешта азваўся ў сваім кутку, пратэстуючы, але Пацяроб ня слухаў яго. Ён рашуча сігануў на два ступні ўбок, нібы мяняючы ўстаноўку свае прамовы, і зьвярнуўся ўжо да ўсіх:

— Таварышы! Ці-ж мы ня сумленныя грамадзяне? Ці-ж мы ня лілі кроў за нашу родную Савецкую ўладу? Няўжо мы пойдзем супроць таго, што праводзіць улада, каб нам-жа, цёмным, дурным мужыком было лепей? Хто адважыцца—я пытаю, хто адважыцца з нас пайсьці насупроць гэтага мерапрыемства, га? Хто пойдзе насупроць, я пытаю?

У мертвай цішыні пачуўся самотны голас:

— Дык навошта нас на сходы цягаюць? Вывесілі-б загад, ды й па тым.

Пацяроба ўзяло за жывое.

— А!.. Нашто на сходы? Табе сходаў ня трэба, ты супроць сходаў? Таварышы, гэта гаворыць клясавы вораг, гэта—контр-рэвалюцыянэр! Я ведаю цябе, залаценькі, я патраплю даць табе рады! Ня бойся, любачка, ня бойся!

З публікі пачулася ўжо некалькі пратэстанцкіх галасоў, якія яшчэ горш раздражнілі Пацяроба.

— Прашу мяне не перапыняць! Я не дазволю зрываць сходу! Я вас ведаю, кулацкія падпявалы! Ворагі клясавыя—во хто вы!

З публікі зноў прагучэў выразны голас:

— Як ворагі, дык нашто-ж з намі гаманіць!

І цяпер ужо гэты голас акунуўся ў суцэльны гуд нездаволеных галасоў. Пацяроб канцом разьлютаваўся. Ён крычаў, махаў рукамі, лаяўся, пагражаў. Яму адказвалі ўсё сьмялейшым і мацнейшым гоманам, які гатоў быў перайсьці ў аднадушны крык абурэньня.

Карызна з трывогай сачыў за тым, што дзеецца на сходзе. Ён бачыў, што Пацяроб лішне загнуў, што ягоныя крыкі, пагрозы толькі адштурхаюць людзей, узьнімаюць агульнае нездаволеньне. Але разам з тым ён мімаволі спачуваў яму, праціналася тымі самымі пачуцьцямі, у якіх кідаўся Пацяроб. Ён пачынаў дрыжэць у нястрымнай злосьці, пачынаў ненавідзець увесь гэты тупы разьюшаны натоўп, і кожнае вострае Пацяробава слова, кожная яго грубая лаянка давала яму нейкую зьвярыную асалоду. Ён разумеў, што трэба суняць Пацяроба, што ён правaліць усю справу, і ра-

зам з тым хацеў яшчэ больш паддаць духу, яму, каб яшчэ сьмялей, крапчэй лупіў ён упартую гурму.

Нехта моцна таўхануў яго ў плячо. Ён азірнуўся і ўбачыў над сабой бледы касавокі твар Зелянюка.

— Трэба спыніць яго—ён разгоніць сход.

У Зелянюковым голасе была рашучая ўладная цьвёрдасьць. Карызну дзерганула гэта. Ён, блазьнюк, бярэ да яго мала не начальніцкі тон! І Карызна, хоць чуў поўную рацыю ў словах Зелянюка, хоць і сам разумеў нямінучую патрэбу спыніць Пацяроба, але замест гэтага рэзка, зачэпліва адказаў:

— Я сам ведаю, што мне рабіць.

Пацяробу скончыць не далі. У залі ўзьняўся страшэнны гармідар, які скарыстоўвалі кулацкія паплечнікі, даючы яму патрэбны для іх кірунак. З агульнага тлуму вылучаліся асобныя галасы, у якіх чуваць былі сьвядома-варожыя злосныя заклікі.

Карызна схапіўся з месца. Ён мусіў неяк супакоіць сход, ён чуў адказнасьць сваю за гэта, бо фактычна-ж сам ён і спрычыніўся ўсяму гармідару—ён благаславіў Пацяроба на выступленьне.

Яму ня лёгка далося ўціхамірыць залю, каб можна было сказаць колькі слоў. Але-ткі нарэшце пацішэлі, і ён напружыў усе свае сілы, каб быць спакойнаму, каб сказаць нешта роўнае, праканалае і лагоднае. У вочы яму кінулася некалькі чырвоных распараных твараў, на якіх тлуста блішчэла на момант зацятая, але праз тое яшчэ больш агідная зларадасьць. Яны глядзелі на яго з варожасьцю, яны чакалі толькі першых ягоных слоў, каб наладзіць яму такую-ж абструкцыю, як Пацяробу.

Тады Карызну прарвала. Уся яго развага, абачлівасьць, уся сіла волі разьляцелася ўпрах, асталася адна ўсяўладная дзікая злосьць, якая выходзіла далёка за межы гэтага тут непаразуменьня, у якую выліліся ўсе яго ўструшэньні астатняга часу. Ён ненавідзеў гэтыя чырвоныя бліскучыя твары за ўсё: за няўдачы з калектывізацыяй, за свае страхі, сумненьні, за свае старыя грахі, за бацькоў сваіх, за свае пачуцьці, якія ён мусіў бязьлітасна ламаць у сабе, якія яго так жорстка мучылі, за жонку, за Зелянюка, за ўсё, што давала яму няпрыемнасьць, што атручвала яму жыцьцё.

Ён стаў крычаць. Ён стаў лаяцца. Ён стаў пагражаць. Ён ня помніў сам, не заўважаў сваіх слоў, бы яны вылятралі ў яго самахоць, выпхнутыя з нутра нясуладным зьвярыным шалам. Ён разышоўся яшчэ горш за самаго Пацяроба.

І вось выйшла неспадзяванае: заднія рады публікі пачалі відочна радзець—абураны народ пэўна не бяз удзелу тут кулацкае зграі, стаў дэманстрацыйна пакідаць сход. Карызна-б і не заўважыў гэтага, каб раптам ня кінуўся з усіх капытоў туды Пацяроб, зароўшы на ўсё сваё неслабенькае горла:

— Куды гэта, га?.. Уцякаць? Уцякаць? Ня пушчу! Хто пойдзе са сходу—той вораг савецкае ўлады! Контр-рэвалюцыянэры!..

Ён зачаў ваяваць ля дзьвярэй, затрымліваючы сялян, тлум узьняўся яшчэ мацнейшы, і Карызна кінуў гаварыць, пашоў на сваё месца—змораны, пусты, бяздумны.

Сход ішоў далей. Тыя, што засталіся, сядзелі спакойна і слухалі важна. Выступалі яшчэ і Віктар, і Якуб Лакота, і іншыя актывістыя. Гаварыла яшчэ Тацяна, Вера Засуліч сказала некалькі слоў, ледзьве стрымліваючы сваё ўзрушэньне ад нядаўнага скандалу—сказала без запалу, без энэргіі—так, дзеля-гадзіся. Прагаласавалі рэзалюцыю—рэзалюцыю ўхвалілі, хоць рук падымалі мала і неахвотна. Адкрылі тут-жа запіс у калгас, і запісалася дваццаць адзін чалавек—акурат столькі, сколькі налічваў Зелянюк у сваім актыве.

На сходзе, як народ ужо лынуў у дзьверы—раптам ажывіўшыся, загаманіўшы, Зелянюк падышоў да Карызны і цьвёрда сказаў яму:

— Ну вось... Ты сарваў сход. Ты праваліў калектывізацыю... Разумееш?

Карызна сабраў рэштку сваіх сіл і, грозна бліснуўшы вачмі на брыгадзіра, адчыкрыжыў:

— Ня твой клопат! За свае ўчынкі я буду адказваць сам!

Зелянюк усьміхнуўся.

15

Пацяроб, нязграбна боўтаючыся пад бокам, нахіляўся да яго і шаптаў яму ў самае вуха:

— Ты ня бойся, Сымонка! Усё будзе як найлепей. Родненькі мой, я-ж іх ведаю невылёт. Не папужаўшы іх, нічога ня выйдзе. Вось памянеш мае слова—усе, як адзін запішуцца. Я за іх вазьмуся яшчэ! А гэты хлюсьцік думае, што яно так сабе... угаворчыкамі... Ня туды ён трапіў, галубок! Мы яго навучым тут, як весьці лінію... Гэта мы да часу глядзелі—што з цябе выйдзе... Ха-ха!..

У гэты момант з другога боку ў Карызны нехта азваўся:

— Добрага гасу далі... Такога сходу, мусіць, як Сівец стаіць, ня было...

Карызна адрыгануўся і прыгледзеўся ў цемру. Гэта йшоў побач з ім Андрэй Шыбянкоў. Упэўніўшыся, што Карызна пачуў яго, ён дадаў ужо сьмялей і выразьней:

— Раскулачыць яшчэ з пяток, дык будуць прасіцца, каб узялі ў калгас.

Карызну зрабілася прыкра. Гэтыя спачуваньні ня толькі не суцяшалі яго, а яшчэ ясьней падкрэсьлівалі дзікую недарэчнасьць яго сёньняшніх паводзін. Ясная рэч—ён зрабіў памылку, вялікую памылку, якая мо' адаб'ецца на ўсім далейшым ходзе падзей. Але-ж гэты Зелянюк, падшывалец гэты? Што ён мае да яго? Чаго ён скрозь патыкаецца ў яго на дарозе? Што ён права мае нейкае над ім, ці што?

І жаль аб неразумным учынку сваім Карызна пераліваё ў злосьць на Зелянюка, і яму робіцца значна лягчэй. Але Пацяроб з Андрэем, налязаючы з абодвых бакоў з сваймі спацяшэньнямі, зноў аднаўляюць у поўнай гаркаце прыкрыя згрызоты.

Карызна адчуў глыбокае палягчэньне, як нарэшце разлучыўся з сваймі спадарожнікамі.

Ён падышоў да хаты. Вялізная камяніца сямігодкі паўстала з цемры чорная, няпрытульна-халодная, як вастрог. У адным вакне—там, дзе яго кватэра—выблісьнуў агеньчык: прышла да хаты жонка. Як яна стрэне яго? Як яна паставілася да гэтага непаразуменьня на сходзе?

Карызна ведае: будуць яны сёньня маўчаць, сьцерагчыся адзін аднаго, як ворагі. Яна будзе хадзіць каля яго чорным ценем—чужая, замкнёная, і прысутнасьць яе будзе балець яму, як старая незагойная рана.

А потым—доўгая пакутная ноч. Ён не засьне сёньня мабыць да раньня, бо будуць мучыць нявыказаныя, зьбітыя ў мулкую камлыгу пачуцьці. І найгорш, што ня будзе спаць і яна. Абое будуць прыкідвацца, што сьпяць, і з затоенай увагай прыслухоўвацца адзін да аднаго, ловячы кожны шолах. Гэта будзе нясьцерпная мука!

Карызна суняўся перад форткаю. Яму здавалася, што досыць адчыніць яе, пераступіць на двор—і адразу пачнецца тое цяжкое, жудаснае.

Не, ён ня пойдзе. Ён баіцца ісьці, ён здрыгаецца ад аднае думкі пра гэтую ноч.

Каб хоць з кім пагаманіць, хоць колькі слоў сказаць—пра сёньняшняе. І пачуць што-небудзь—простае, шчырае. Хоць лаянку, усё роўна...

У яго зьявілася думка—пайсьці да каго-небудзь. Хай сабе позна ўжо, ноч. Ён разбудзіць, знойдзе якую прычыну, абы пачуць голас жывога чалавека. Каб пайсьці цяпер да Веры. Яна была на сходзе, яна пэўна яшчэ ня клалася спаць. Выдумаць што-небудзь, зайсьці на хвілінку. Сказаць, што затрымаўся на сходзе і ўбачыў, ідучы міма, сьвятло. Успомніў, што пільна трэба... Што-небудзь трэба—ён прыдумае.

І ўжо апошнія меркаваньні ён рабіў на хаду, пасьпешна сігаючы пад пачатковую школу.

Сьвятло ў Верыным вакне абудзіла ў ім палкую радасьць.

Каб хоць не пагасла раптам. Хутчэй!

І ён угрунь дабег да школы, але на ганак узышоўшы спакваля, нібы раздумляючы. Паляпаў. Заныла цягучая ціша за дзьвярмі, прыкра сьціснула сэрца. Потым—лёгкія крокі, ціхі ўстрывожаны голас:

— Хто гэта тут?

— Адчыні, Вера! Гэта я—на хвілiначку. Невялічкую справу маю.

— Карызна?

Гэтае слова яна крыкнула звонка—зьдзіўленая і ўзрадаваная.

— Я табе адчыню, але ты адразу ня йдзі, а хвілінку счакай, бо ведаеш... Адным словам, праз хвіліну ўваходзь да мяне.

У пакоі Верыным патхнула на Карызну чыстай ласкавай цяплянёй дзявочага прытулку, і яму стала нявымоўна добра тут, спакойна. У нутры ўзьнялася добра знаёмая яму, не адзін раз зазнаная хваля цудоўнай пяшчотнасьці, спаласнула нутро салодкай гарачынёй і заліла ўсе турботы, прыкрасьці. Ён з шчаснай палёгкай уздыхнуў і адкрыта, горача зірнуў на Веру, не хаваючы свайго захапленьня. Яна, прыемна сагрэтая гэтым поглядам, усьміхнулася яму, чароўна прыжмурыўшы свае вялікія—ніто цёмна-карым, ніто зусім чорныя—вочы.

— Я ўжо клалася спаць, але ўсё-роўна ня спала-б доўга. Ты добра зрабіў, што зайшоў да мяне.

Яна гаварыла зусім шчыра, і Карызна адчуў да яе глыбокую ўдзячнасьць. Ён прызнаўся:

— У мяне, Вера, няма ніякае справы—я проста так зайшоў.

— Я ведаю.

І яна кінула на яго хітраваты гарэзьлівы погляд.

— Мне было цяжка аднаму... Пасьля гэтага... Я быў сёньня вялікі дурань... вялікі дурань...

Вера шырока расплюшчыла вочы, нібы перажываючы нанова свой ранейшы спалох.

— Які ты страшны быў, Карызна! Пачырванеў, вочы гарэць, вусны калоцяцца. Я так спалохалася была, па-праўдзе...

Карызна нейкі час сядзеў моўчкі, у задуменьні. Думалася цяпер зусім лёгка, не балела нутро ад думак, і ўсё паказвалася проста, ясна. Ён стаў аналізаваць свой настрой.

— Ведаеш, Вера, у мяне-ж няма да іх злосьці ці ненавісьці. Я жалею іх—нядобрай, гнілой жаласьцю, як ня трэба жалець. І мой сёньняшні шал быў пратэст супроць гэтае жаласьці. Цяпер я ўсё бачу, як на далоні—мне ўсё ясна. Я не апавядаў табе пра адно здарэньне на вёсцы? Я выпадкова натрапіў быў на селяніна, які разьвітваўся з сваёй шаўлюжкай перад тым, як здаваць яе ў калгас. Ён плакаў. І я, пачуўшы плач ягоны, ледзьве ўтрымаўся, каб не заплакаць самому. Гэта страшна...

Вера пасьпешна згадзілася з ім.

— Праўда. Я разумею цябе... Я добра разумею... Я...

Яна ледзьве не сказала, што сама прыблізна такое адчувала да маленькае молепадобнае жанчыны, але схапянулася. Мо' яшчэ рана пра гэта? Зірнула з апаскаю на Карызну, ці не заўважыў ён яе мімавольнага парываньня, але той быў захоплены сваім, і яна супакоілася.

А Карызна гаварыў далей—ніто ёй, ніто самому сабе.

— Я вырас у сялянскай сям'і, і ўсе дробязі сялянскага бытаваньня застралі ў нутры ў маім, як маленькія нявідныя стрэмкі. Часам яны баляць... не, не баляць, садніюць—шчымліва, салодка, і гэта зьнясільвае, адбірае волю. Я-ж ведаю, добра, што маё дзяцінства прайшло ў абставінах дзікіх, гэнебных для чалавека, і разам з тым успаміны аб ім цешаць маё сэрца глыбокай слодыччу... Мяне цешыць тое, супроць чаго я змагаюся, што трэба зьнішчыць, выкарчаваць, як дзікі жудасны перажытак! Ты разумееш, Вера, як гэта цяжка, як гэта ломіць усяго, як трэба напружваць сябе, каб ня ўдацца ў адну ці ў другую крайнасьць... А можа..

Ён закусіў губу, быццам стрымаўся, каб не сказаць лішняга, і зірнуў на Веру сьцеражліва-дапытлівым поглядам. Яна заўважыла гэты погляд, і на твары ў яе лёгкім ценем адбілася крыўда.

Карызна ўстаў, пахадзіў па пакоі. Яму паказвалася новая няясная думка, якую ён мабыць яшчэ ня мог ці баяўся акрэсьліць у сваёй сьвядомасьці. Ён вагаўся.

Веры была нездаволена і, каб паказаць яму гэта, сказала з падкрэсьленай пакорнай ласкай:

— Ты не кажы, калі табе цяжка... Ты не зважай на мяне—я не пакрыўджуся за недаверлівасьць.

Ён парыўчата махнуў рукой.

— Ня ў тым, Вера. Я проста сам яшчэ не разумею... Мне падумалася было, што можа... можа наогул мы ўжо лішнія ў гэтай рэвалюцыі, мо' гэтая новая рэвалюцыя, гэты новы этап яе—пойдзе бяз нас... Ты разумееш, пра каго я кажу? Не? Я кажу пра тых, хто ўвайшоў у рэвалюцыю праз стыхійны мужычы бунт, каго штурхнула на рэвалюцыйны шлях спрадвечная прагнасьць мужычая да зямлі, зьвярыны гнеў на памешчыка свайго непасрэднага прыгнятальніка. Можа мы сваю ролю ўжо адыгралі, га?.. Вера? Разумееш? Можа мы арганічна сталі чужыя ў далейшым поступе рэвалюцыі, адсталі, вытхнулася, страцілі свой дзейны запал?.. Можа мы цягнемся яшчэ пакуль што з інэрцыі да першага моцнага ўстрасеньня, калі адляцім, як лішнія атрафаваныя прыросткі... У мяне, Вера, толькі цяпер вось мільгнула гэтая думка. Мабыць, глупства гэта...

Вера троху ў штучнай бадзёрасьці засьмяялася.

— Ну, пэўна, што глупства. Тады-ж ладная частка ўсяе партыі, хто вышаў з сялянства, усе ўжо стануць гэтымі лішнімі? Гэта сьмешна, Карызна. Гэта ў цябе проста з нэрвовага ўзрушэньня.

— Магчыма. Але што ты кажаш—усе, дык гэта... Ведаеш, Вера, у партыі могуць быць чыноўнікі, якія будуць рабіць тое, што ім загадаюць, хоць душой, нутром і ня ўспрымаюць гэтага...

Ён зрабіў паўзу, і ў яго поглядзе Вера зноў заўважыла тую крыўдную для яе сьцеражлівасьць, недаверлівасьць. Але ён перадолеў сябе і, падышоўшы блізка да яе, загаварыў ціха, асьцярожна, з нейкай дзіўнай марудлівасьцю ў голасе:

— Ведаеш, Вера... Тады, на першым этапе было проста і ясна. Мы бачылі перад сабой адкрытага ворага, ненавідзелі яго непасрэднай, арганічнай нянавісьцю, якую ўзгадавалі ў сабе з малых дзён. Я-ж памятаю, як я ставіўся да нашага пана, да ўсяго пышнага бляску яго, да раскошы жыцьця. Я захапляўся, зайдросьціў і ненавідзеў. Усё, кожная дробязь, кожны прадмет ягонага абыходу, кожная прыгожая аздоба—усё мне было чужое, ненавіднае. Я захапляўся хараством гэтага ўсяго і лятуцеў аб тым, каб як дапасьці ды ўсё гэта падрузгатаць, каб і духу—паху не асталося. А цяпер ня тое... Я ведаю, я ні на хвіліну не сумняваюся, што кулак яшчэ зласьнейшы эксплёататар, чымся вялікі пан, што эксплёатацыя яго самая дзікая, нялюдзкая, але...

Карызна яшчэ бліжэй нахіліўся да Веры, з незразумелым благаньнем зазірнуў ёй у вочы.

— Вера... Цяпер мой вораг—ведаеш, хто? Мой родны бацька...

І раптам зацяўся ў наўмыснай бязуважнасьці і з цалком спакойным выглядам змагніў:

— Майго бацьку раскулачылі і выслалі, як злоснага кулака. Ты спалохалася, Вера? Баішся? Пра гэта яшчэ ніхто ня ведае тут... Я ня хочу, каб ведалі... Ты ня скажыш? Праўда, Вера, ня скажаш?..

Вера сапраўды зьбялела і глядзела на яго шырокімі няўцямнымі вачмі.. Яна, небарака, не ўяўляла сабе нічога страшнейшага, як сацыяль-

нае паходжаньне, бо гэта ў яе было самае балючае месца. Але яна ўбачыла, якой мукай адбіўся на ім яе інстынктыўны спалох, і ў нясьцерпным сораме затуліла далонямі твар.

— Я—не... я так сабе... Я не баюся...

І, канчаткова заблытаўшыся, ускочыла з месца, але зараз-жа села зноў, потым у раптоўным парываньні схапіла яго за руку і крыкнула ў роспачы, са сьлязьмі на вачох:

— Карызна! Ня злуйся... Проста ты сказаў неяк раптам, такім голасам... Я не баюся... Чаго мне баяцца?..

І дадала наіўна-змоўніцкім тонам:

— Я нікому не скажу пра гэта... Ня трэба, каб ведалі тут...

Карызна моўчкі глядзеў на яе, усьміхаючыся ўдзячнай і разам з тым разгубленай, няпэўнай усьмешкай. На яго сышла цяпер глыбокая ціхасьць, у якой суняліся ўсе адчуваньні яго, сунялося ўсё жыцьцё, распусьцілася ў мяккім пявучым трымценьні нэрваў. Нічога ня турбуе, няма куды сьпяшацца, бо ў гэтай ціхасьці нешта спакойна-застылае, непазбыўнае

Дзе зазнаў ён раней гэткі салодкі настрой?

Ён напружвае зьнясіленую памяць, але ніяк ня можа перамкнуцца туды—у блізка-знаёмае ды забытае. Яно лунае зусім вось тут, ля самага краю сьвядомасьці, зьвінуўшыся ў адзін няясны хімэрны вобраз—у вобраз нейкага аднастайнага бязьмежна-цягучага гуку. Ён выразна чуе гэты гук—ён зьвініць увушшу тонкаю пчалінаю песьняй.

Ага! Гэта-ж пяе верацяно ў худых карабатых матчыных пальцах.

Цьмяная закураная хата... Лямпа, увабраная ў пажоўклую выразаную паперу... Аброслая копатам талерачка... Пануры бацька ў сваім глыбокім маўклівым адпачынку... Цёплая прытульная печка... кошка... тараканы...

І вечнае, неадступнае, ціха-пявучае верацяно...

Карызна зморшчыўся ад нутранога болю.

— Я не магу іх ненавідзець. Вера, чуеш? Я не магу іх ненавідзець...

Яго працяў пякучы жаль, на вочы накаціліся сьлёзы. Каб схаваць іх, ён узьлёгся локцямі на стол, паклаў галаву на далоні.

Вера ціха дакранулася рукой да яго валасоў і сьмешна, па-дзіцячаму суцяшала:

— Ня трэба так... Гэта ў кожнага бывае. Ведаеш, я-ж таксама шкадавала... Да мяне прыходзіла Гвардыяніха—такая простая няшчасная жанчына. Яны-ж дык—ого, якія злосныя кулакі, а мне ўсё роўна шкода было яе... Па-праўдзе... А ў цябе бацькі... Бацькоў заўсёды шкода бывае...

І яна дзелавіта ўздыхнула:

Карызна ўзьняў галаву, зірнуў на Веру бліскучымі вачмі. Яна стаяла над ім—дужа сур'ёзная, заклапочаная. Сашчэмленыя вусны міла, па-дзяцінаму вытнуты наперад, лоб зморшчаны да немагчымасьці, аксамітныя броўкі спаўзьліся ўместа, затуліўшы вялікія—ніто цёмна-карыя, ніто зусім чорныя вочы. І ўся яна празрыста-чыстая сьветлая, як крынічка.

Карызна ўзяў яе маленькую руку і нязграбна, у прагавітай пасьпешнасьці прыціснуў да сваіх вуснаў. Яе прыгожыя аксамітныя броўкі ўзьняліся ў ціхім зьдзіўленьні. Рукі яна не адбірала, а ўважна, з дзіўнай

цікавасьцю глядзела, як цалуе яе Карызна. Потым на твары ў яе засьвяцілася сарамлівая давольнасьць і ласка—яна абшчапіла яго вольнай рукой за шыю і пяшчотна прытуліла да сваіх грудзей.

... Карызна ўсю тую ноч перабыў у Веры Засуліч і з прыемнасьцю пераканаўся, што ў гэтае разумнае, палітычна-сьвядомае, бадай што першае на ўвесь Сівец актывісткі ня менш, а можа й больш цёплае, простае жаноцкае ласкі, чымся ў іншае звычайнае жанчыны. А таксама ўбачыў ён і тое, вочы ў Веры Засуліч зусім ня цёмна-карыя і ня чорныя, а цёмна-цёмна-сінія, цудоўна-прыгожага, якога ня ніколі ня бачыў у жыцьці, колеру.

... І праз усю тую ноч стаяла, укленчыўшы на канапе, перад вакном Марына Паўлаўна і глядзела ў чорную бязьлітасную цемру.

(Працяг будзе).

Гайнрых Гайнэ

1649—1793?

Брытанцы—непачцівыя.
Загэтым
Яны пакончылі з дакучным этыкетам—
Кароль іх Карл
правёў прад сьмерцю ноч бяз сна
У палацы Уайтгол ля вакна.
За вокнамі кпіў з караля народ
Ды біў цьвікі ў ягоны эшафот.

Ня ведалі французы этыкету.
На месца кары ў простым экіпажы
Падвезьлі там Людовіка Капэта
І учынілі з ім ня так, як кажа
Нам этыкет стары,—павінна голь
Трымацца з тым, каго завуць—„кароль“.

Яшчэ цяжэй Марыі-Антуанэце давялося,
Тая атрымала адны калёсы—
Не капэлян, ня фрэйліна—
на эшафот
З ёю на калёсах ехаў санкюлот.
Капэтава ўдава пагардна пазірала
І губку ніжнюю таўстую адстаўляла.

Французы ці брытанцы—дык яны
Адвеку нелагодныя. Адны
Лагоднасьць маюць немцы. Застануцца
Яны лагоднымі і ў часе рэвалюцыі.
З яго вялікасьцю як можна
Зьвяртацьмуцца яны пабожна.
Запрэжана шасьцёркай гофкарэта—
Уся ў чорным. Коні крэпам прыадзеты,
Затым на козлах з траурнаю пугай
Галосіць кучар—так калісьці цугам
Аж да Кальварыі нямецкага манарха падвязуць
І галаву яму—
з пашанай адсякуць.

Пераклаў з нямецкае мовы Ю. Т.

Ал. Кучар

УЛАДЗІМЕР ХАДЫКА

„Аўтарам кіравала імкненьне сабраць разам супярэчнасьці, награмазьдзіць анахранізмы, каб схаваць праўду...

...Аднак, ня гледзячы на ўсе ягоныя патугі, яна праб'ецца наповерх, як парасткі дзікай лазы, што магутна прабіваюцца сярод дагледжанага вінаградніку".

Онорэ Бальзак.

I

Паэтычны шлях Уладзімера Хадыкі складаны і супярэчлівы. Але бязумоўным зьяўляецца адно: у сваёй аснове яго паэзія расьце ад буржуазнае дэкадэнскае паэзіі перадрэвалюцыйнай эпохі, на творчасьць Уладзімера Хадыкі мела вялікі ўплыў беларуская буржуазна-нацыяналістычная літаратура.

Паэзія Хадыкі цяпер перажывае сур'ёзны крызіс. Гэта значыць—сам паэта, хоць у невялікай ступені, але зразумеў, што далей працягваць у творчасьці тую-ж паэтычную лінію немагчыма. Унутраныя супярэчнасьці творчасьці Хадыкі ня могуць знайсьці сабе прымірэньня. Веліч нашае эпохі перакульвае, абвяргае, наносіць сьмяртэльны ўдар вузкаму сьвету паэты-ідэалістага, які адмяжоўвае сябе ад вялікае творчае, будаўнічае работы. Унутраныя супярэчнасьці паэзіі Хадыкі ўжо цяпер «знутры» пачынаюць узрываць прывідзісты сьвет глыбокіх псыхалёгічных рыс, адценьняў чалавечае душы, што ствараюць ілюзію, нібыта паэта пачынае пранікаць у адмяжованы ад звычайных людзей кітайскай сьцяной сьвет рэчаў «у сабе». Гэтыя супярэчнасьці пачынаюць узрываць увесь комплекс тых ідэй, які здолен толькі стварыць сабе паэта пасьлядоўны ідэалісты.

Раскрыць асновы творчага мэтаду Уладзімера Хадыкі, ускрыць асноўныя ідэёвыя пружыны ягонай творчасьці—нялёгкая задача, бо філёзофская аснова творчасьці схавана пад тканінай вялікшай лірычнай сілы і складанасьці—вобразаў. Аднак, ісьціна праб'ецца, праз гэтую тканіну, выйдзе на поверх за якімі-б яна засьціламі не хавалася. Гэта разумеў яшчэ ў свае часы такі геніяльны прадстаўнік буржуазнае літаратуры, як Онорэ дэ-Бальзак.

Для Уладзімера Хадыкі, для яго паэзіі аб'ектыўная рэчаіснасьць ёсьць такая, што ў яе найвышэйшых «недаступных» тайнах пазнана быць ня можа. Агульная філёзофская аснова творчасьці Хадыкі—агностычная,

ідэалістычная. Паэта рэзка па-кантыанску падзяляе сьвет—на сьвет рэчаў для нас і сьвет рэчаў «у сабе», на рэчаіснасьць сацыяльную і рэчаіснасьць біалёгічную.

Да пазнаньня рэчаіснасьці Уладзімер Хадыка падыходзіць як ідэалісты. Для яго «фактычна дадзена» адчуваньне, пры чым зьнешні сьвет аб'яўляецца комплексам адчуваньняў» (Ленін, «Матэрыялізм і эмпірыакрытыцызм», стар. 88).

Але вельмі часта паэта робіць уступку агностыцызму: прызначаючы за непасрэдна дадзенае «адчуваньне»—адмаўляе прынцыповую пазнавальнасьць сьвету паза нашымі ўспрыманьнямі.

Тая непасьлядоўнасьць, якая зьяўляецца характэрнай для агностыка, вельмі часта характэрна і для Уладзімера Хадыкі.

«Ён (агностык) **ня ідзе далей** адчуваньняў,—піша Ленін,—ён **спыняецца па гэты бок зьяў,** адмаўляючыся бачыць што-б ня было «верагоднае» за межамі адчуваньняў. Аб **самых гэтых рэчах,** г. ё. аб рэчах у сабе, аб'ектах саміх па сабе мы нічога верагоднага ведаць ня можам,—гэткая зусім пэўная заява агностыка... Агностык не дапускае **самой думкі** аб рэчах у сабе, заяўляючы, што нічога верагоднага аб іх мы ведаць ня можам» (Ленін, «Матэр. і эмпірыакрыт», стар. 84).

Пазыцыя ідэалістычная, агностыцызму зьяўляецца бадай асноўнай для характарыстыкі творчага мэтаду Уладзімера Хадыкі. Хадыка адзіным крытэрыям ісьціны ў сваёй паэзіі абвяшчае свае адчуваньні, няясныя, неакрэсьленыя, псыхалёгічна-хворыя успрыйманьні, але ў адрозьненьне ад пасьлядоўнага агностыка, за межамі гэтага ён пакідае вялізарны прастор для існаваньня сьвету ў сабе, сьвету шырокага, таямнічага і непазнанага. Гэтыя творчыя пазыцыі пранізвалі, і ў большасьці яшчэ і цяпер пранізваюць, усю творчасьць Уладзімера Хадыкі.

Сваё бясьсільле перад вялікасьцю сусьвету паэта ўвесь час надзвычайна яскрава разумее, і разуменьне, усьвядомленасьць гэтага бясьсільля выступае ва ўсёй складанай тканіне вобразаў.

Прыкрасьці і сэрца болю
Расьпасьцёрты чорны мошаст.

«Чорны мошаст прыкрасьці і болю»—гэтая ўнутраная хворасьць паэты пераносіцца на аб'ектыўную рэчаіснасьць. Успрыманьне рэчаіснасьці праз прызму «прыкрасьці і болю распасьцёртага чорнага мошасту» абвяшчаецца паэтай за тую існую аб'ектыўную рэчаіснасьць, якая і ёсьць па-за нашымі ўспрыманьнямі і пачуцьцямі. Але-ж паэта разумее, што ёсьць нейкая розьніца паміж яго пачуцьцямі і настроямі і той рэчаіснасьцю, якая існуе і па-за яго ўспрыманьнямі. Ён ня толькі гэта разумее, а стараецца вылучыць такую «забароненую зону» «сьвятой», самой па сабе рэчаіснасьці, куды ня могуць пранікнуць адчуваньні, пачуцьці і настроі звычайных сьмяротных людзей. А як і ўсялякі пасьлядоўны ідэлісты, з ліку гэтых сьмяротных сябе ён вылучае. Ён пакідае для свайго ўспрыманьня шлях пранікнуць у гэты складаны і таямнічы сьвет рэчаў і зьяў «у сабе»: вершы «Табе я сёньня не скажу» паэта піша:

Прайшлі ўсялякую мяжу
Мае пачуцьці і настроі.

Гэтыя пачуцьці і настроі, якія «прайшлі ўсялякую мяжу» рэчаіснасьці, яны адны здольны хоць у невялікай ступені пранікнуць у тое «прадоньне мар», «дзе будзе тло вісець». Перад гэтымі «дарагімі» паэту пачуцьцямі нават «ноч узьняла свой чорны вэлюм», адчыніла свае таямніцы:

Ня ўсе мы ў кроках далі сьцелем,
І кожны з нас хоць што зьбярог...
Ноч узьняла свой чорны вэлюм
Перад вянком маіх трывог.

Але адным з самых цікавых вершаў у творчасьці Хадыкі, дзе скандэнсавана бадай уся сума асноўных ідэёвых праблем яго паэзіі—зьяўляецца верш «У абрыве ноч». Прыводзім гэты верш, амаль поўнасьцю:

Бруяць над вухам ня спыняе жук,
Я рыюся ў свапы...
Няўцямны мрок кідае на мяжу
Падковы ад капыт.
З нялюдных поймаў ворлікаў камок
Сагнаў ручай-буян...
Ад брызгаў, гледзячы на іх, замок
І паблакітнеў я.
Гурчыць злагоджана ў абрыве ноч
Як могілкі, палі,
А твар балот, як выпалены корч...
Прыпаў я да зямлі.
На чэраве зямлі я сном разьмяк,
Хачу напіцца рос.
І мне кіпто, што зброддівы чарвяк
З травы на твар успоўз.
Мы з ім цяпер, як роўныя сябры:
Выконваем разлом...
Вы ск нуўся цікавы калёрыт
Над згубленым сялом.
Вось выплыла на выкрыты грудок
Былых гадоў асець.
У прадоньне мар абсыплецца пясок—
І будзе тло вісець
Гурчыць ручай. Такі шумлівы ён,
На чорным дне далін.
Ляжыць сяло. І дрэмле з вішняй клён...
Прыпаў я да зямлі. .

Калі перакласьці гэты верш на мову лёгікі, дык у чым аснова яго лёгічная?

Па-першае зусім зразумела тое, што мы тут маем справу з імкненьнем самым энэргічным чынам адштырхнуцца ад існае рэчаіснасьці фактычна закрэсьліць гэтую рэчаіснасьць, а толькі на аснове яе скласьці ўяўленьне пра нейкую новую містычную і таемную, складаную рэчаіснасьць. Гэтая новастворaная рэчаіснасьць, якая звычайнае зжатае поле ператварае ў «могілкі», дзе ў сувязі з гэтым полем зьяўляюцца асацыяцыі ў паэты пра «ручай-буян», які «сагнаў ворлікаў у камок», пра «тло», якое будзе «ў прадоньні мер вісець»—зьяўляецца прадуктам ўнутраное дзейнасьці самога паэта. І зразумела, што Ул. Хадыка энэргічна адштурхоўваючыся ад аб'ектыўнай рэчаіснасьці—фактычна закрэсьлівае яе, зводзіць яе да комплексу ўласных пачуцьцяў, успрыйманьняў, адчуваньняў.

У гэтым вершы мы маем ілюзорнае уяўленьне паэты таго, што нібыта ён пранікае ў няведамы нам сьвет зьяў і рэчаў «у сябе». Гэтае ў вершы выяўлена ў містычнымператварэньні, відаць, звычайных коняй, якія ідуць па дарозе і кідаюць на мяжу водбліскі падкоў ад капытоў—у змрок, які нямаведама адкуль бярэ гэтыя падковы «і кідае на мяжу». Гэта-ж выяўлена ў ператварэньні палёў у могілкі:

Гурчыць злагоджана ў абрыве ноч.
Як могілкі, палі,
А твар балот, як выпалены корч...
Прыпаў я да зямлі.

Нарэшце, да містычнасьці Хадыка даходзіць у сваім імкненьні «пазнаць рэчаіснасьць» па-за межамі нашага быцьця ў наступных радкох:

Вось выплыла на выкрыты грудок
Былых гадоў асець
У прадоньне мар абсыплецца пясок—
Ї будзе тло вісець.

У гэтым вобразе паэта даходзіць да сваясаблівай ідэалістычнай агоніі Вобраз увесь прасякнуты немагчымай празрыстасьцю, абсалютным адрачэньнем ад усяго матар'яльнага. Таму, што пясок абсыпаецца ў нешта зусім выключнае па сваёй неадчувальнасьці, няўлоўнасьці—«у прадоньне мар», а далей вобраз яшчэ больш містыфікуецца: у гэтым прадоньні мар «будзе тло вісець». Відавочна, у гэтым вершы паэта ня толькі ня можа паставіць сябе ў становішча ўладара прыроды, а сам ахоплены жахам перад дзейнай цудоўнай сілай, «недаступных» тайн і зьяў прыроды:

З нялюдных поймаў вёрлікаў камок
Сагнаў ручай-буян
Ад брызгаў, гледзячы на іх, замок
Ї паблакітнеў я.

Тут якраз дзеяньне адваротнае. Гэтыя страшныя сілы непазнанага, няведамага нам сьвету узьдзейнічаюць на чалавека, падпарадкуюць яго сабе, ставяць яго залежным ад сябе.

Такім чынам зусім ясна, што ў паэзіі Хадыкі—па-дэалістычнаму «зьнешні сьвет аб'яўляецца комплексам адчуваньняў», але ня зводзіцца да яго,—пакідаецца яшчэ простор для існаваньня зьяў і рэчаў «у сабе», і вялізарнейшыя творчыя мукі паэта—што ён ня можа пазнаць усю складанасьць гэтага «сьвету ў сабе», хаця і імкнецца яго пазнаць і стварае сабе ілюзію, што няясныя праблескі гэтага пазнаньня атрымлівае.

Мы гаварылі вышэй, што Уладзімер Хадыка, рэзка падзяляе сьвет на сацыяльны і біялёгічны, прычым біялёгічны сьвет зьяў і дзей прыймае, адкідаючы сьвет сацыяльных ідэй (асабліва на этапах творчасьці 1928-29 г. г.). Ён угрунтоўвае біялёгічны крык пратэсту, які ідзе ад самае зямлі, ад зьвяроў, якіх выганяюць з бярлогі, ад лясоў, якія сьсякае сякера чалавека, ад кожнага чарвяка, расьліны—і гэтае мы маем у найбольш рэакцыйных формах амаль ва ўсёй творчасьці Уладзімера Хадыкі. Ёсьць яно і ў вышэй згаданым вершы «У абрыве ноч»:

На чэраве зямлі я сном разьмяк,
Хачу напіцца рос,
Ї мне нішто, што збродлівы чарвяк
З травы на твар успоўз...

З чарвяком—гэтай часьцінкай біалёгічнага сьвету, паэта адчувае сябе, як роўны з роўным:

Мы з ім цяпер, як роўныя сябры:
Выконваем разлом...

Ілюзіі адыходу ад сьвету сацыяльнага ў біалёгічны, фізыалёгічны працягваюцца і ў іншых творах Ул. Хадыкі. Гэтае-ж мы маем у вершы «Перад вянком трывог».

Ў празрыстай далі цені нікнуць
І чад растоптаная тугі.
Але ня раз яшчэ мо' крыкнуць
Шалёных рэчак берагі.

Тут гэты крык ідзе ад самае прыроды, ад самае зямлі. Характэрным, з гэтага пункту гледжаньня, зьяўляецца і верш «Сярод дарог». У вершы—біалёгічны крык пратэсту ў Хадыкі пераплятаецца з бунтарскай, анархічнай, рэакцыйнай позай абароны вёскі ад наступу гораду, рэакцыйнае супрацьстаўленьне вёскі гораду, сялянства—сацыялістычнаму пралетарыяту. У вытлумачэньні гэтае праблемы, праблемы гораду і вёскі Ул. Хадыка ня ўносіць, трэба проста сказаць, нічога новага пасьля Ясеніна. Тое-ж, што і ў Ясеніна, супроцьстаўленьне вёскі тым «жалезам узброеным людзям», што «аднекуль збоку надыйшлі».

І рэжуць чэрава зямлі,
І ломяць лоз старыя грудзі.

Часамі, праўда, вырашэньне гэтага пытаньня пераносіцца ў плошчу тых ідэёвых праблем, якія пастаўлены былі ў свой час у «Барсуках» Ляонава, дзе селянін, анархічны, эсэраўскі, варожы да гораду,—узьвялічваецца сваёй мужыцкай сілай, абагатвараецца. Абагатварэньне вёскі, зямлі, селяніна, які супрацьстаўляецца гораду, пралетарыяту, набывае ў творчасьці Хадыкі сыстэму, цэльную лінію, зьвязаную з яго сьветапоглядам, з агульнай тэарытычнай і філёзофскай асновай творчасьці.

На белым фоне камяніц
Стаю адзін, як чорны статуй,
Малюся шчыра, паўшы ніц,
Ў адплыў на шэранькую хату.

Зразумела і тое, што ў аснове гэтае няпрыхільнасьці, а то і нянавісьці да пралетарскага гораду ляжаць буржуазна-нацыяналістычныя погляды, якія займалі значнае мейсца ў творчасьці Уладзімера Хадыкі.

Але ў гэтым напрамку нас цікавіць, як гэтае рэакцыйнае супрацьстаўленьне вёскі гораду пераплятаецца з біалёгічнасьцю, нібыта адмежаванай ад сьвету сацыяльных ідэй (так думае пра гэта, прынамсі, сам аўтар, мяркуючы па творах). У вершы «Сярод дарог» мы чытаем наступнае:

Ваўкі грызуць шалёны сум,
Кідаюць цёплыя бярлогі.
Дзікліва зграямі ідуць
Шукаць кватэр, калі дзе знойдуць.
Гушчар на голлях, як бяду,
Каваліі поўсьці стане гойдаць...

І от гэты біалёгічны крык, як мы бачым з вершу, яскрава спалучаецца з рэакцыйнымі сацыяльнымі ідэямі—ідэямі супрацьстаўленьня сялянства сацыялістычнаму пралетарыяту.

Такім чынам, як паэта сам не стараецца ўцячы ад сацыяльнае рэчаіснасьці, адкінуць яе, аддзяліць яе ад сьвету біалёгіі, ён ня толькі ня можа гэтага зрабіць, але творы яго гавораць за тое, што захапленьне гэтым сьветам біалёгічным, ёсьць таксама вынік сацыяльнае сутнасьці паэты, што біалёгія як самамэта, як самастойная, аддзеленая ад сьвету сацыяльных ідэй—ня існуе. Такая сувязь і ўзаемадзеньяне сьвету сацыяльных і біалёгічных ідэй яшчэ больш яскрава паўстае перад намі ў вершы Хадыкі «Пароша». Хадыка, гаворачы ў гэтым вершы пра вераб'я, гаворыць пра яго выключна ў пляне фізыалёгічным.

Ён цяпер, як сумны доказ,
Чуе хітры шчэбет самкі...

І зразу-ж пераходзіць на пратэст супроць тых, якія «голасам лютушак ганяць болю чорны мошаст»—гэта значыць, становіцца ў позу пратэсту тым, хто ганіць «чорны мошаст болю» паэтавага сэрца. Як бачым, і тут фізыялёгія і сувязь яе з сацыяльнымі інтарэсамі і сацыяльнымі ідэямі зусім поўная і наяўная...

Падводзячы тут кароценькае падагульненьне сказанаму, трэба канстатаваць цікавае ўзаемадзеяньне і ўзаемасувязь паміж асноўнымі філёзофскімі і ідэёвымі стрыжнямі ў паэзіі Ул. Хадыкі.

Філёзофскай асновай паэзіі Хадыкі зьяўляецца агнастыцызм, ідэалізм. Агнастычнае прызнаньне адчуваньняў адзінай крыніцай ведаў»; пакідаючы за межамі гэтага вялікі прастор для кантыянскага існаваньня зьяў і рэчаў па-за межамі нашага быцця. Гэтае агульна-філёзофскае рашчапленьне, раздваеньне сьвету дае і ілюзорнае ў паэзіі, як мы паказвалі ўжо, раздваеньне сьвету на суму біалёгічных і сацыяльных ідэй. У простай сувязі з гэтым стаіць і супрацьстаўленьне селяніна сацыялістычнаму пралетарыяту, вёскі—гораду, нацыянальнага—сацыяльнаму і г. д.

Поўнае філёзофскае адзінства і ўзаемасувязь.

Для характарыстыкі таго, як сам паэта уяўляе ўжо ў апошнія часы, калі рэзка вызначыўся крызіс сьветапогляду і пералом ў творчасьці Хадыкі, сваё гэтае прыніккненьне ў сьвет «недаступных» ідэй, пра якое мы гаварылі вышэй, цікава будзе прывесьці адну вытрымку з яго нізкі вершаў «Радкі лірычнай песьні»:

Дзікаркай лютаю
Кранала скронь
Нямая здань
Дзіцячых успрыйманьняў
Парой тэй слоты сны
Зьлятаюць на далонь,
Па нэрвах драпаюцца,
Лезуць беспратхланьня...

Тут паказальна абгрунтаваньне падсьвядомасьці, інтуіцыйнасьці, неасьвядомленага—гэтага пранікненьня ў сьвет ілюзорных, зданьнёвых, непарушных і сьвятых ідэй («Нямая здань дзічых успрыйманьняў»)— і прызнаньне таго, што нават ужо ў 1930 г. паэта ня можа пазбавіцца ад

яе «гэтай нямой зданi», якая «па нэрвах драпаецца» лезе без пратхланьня».

У другiм месцы апраўданьне iнтуiцыйнага, несьвядомага падыходу да зьяў i працэсаў рэчаiснасьцi абгрунтоўваецца роспачным разладам памiж складанымi формамi рэчаiснасьцi i немагчымасьцю пранiкнуць, пазнаць гэтыя таемныя i складаныя формы схаванай ад нас рэчаiснасьцi. Паэта прызнаецца—яно катуе яго, не дае яму спакою, даводзiць да экстазу, роспачы. Ён ня можа нават пазнаць усяе складанасьцi дум i пачуцьцяў свае ўласнае iстоты.

У адказ тым, якiя абвiнавачваюць паэту ў адыходзе ад нашага сучасься. Ул. Хадыка з сiлай пiша:

Вазьмеце, струны, свой акорд
I пахавальны марш грымiце.

Вось схэматычна выкладзены той фiлёзофскi i iдэёвы багаж, з якiм Уладзiмер Хадыка жыў, iшоў у сваiм творчым росьце, з якiм ён яшчэ ў большасьцi жыве i цяпер, i з якiм ён сустрэў эпоху разгорнутага будаўнiцтва сацыялiзму—1930-32 гадоў. Да характарыстыкi творчасьцi паэты гэтых гадоў мы i пяройдзем у другой частцы гэтага артыкулу.

2

У паэтычных работах Уладзiмера Хадыкi элемэнты буржуазнанацыяналiстычнае iдэалёгii займалi даволi значнае мейсца. Яны (нацыяналiстычныя элемэнты) выяўлялiся ў абстрагаваньнi Беларусi (у паэзii) ад працэсаў клясавага змаганьня, якiя на справе адбывалiся ў краiне, ды выражалiся яны ў паэтычным паказе беларускага народу, якi, нiбыта, увесь ад веку i аж да цяпер пакутваў, прыгнятаўся, што «ад веку яе нашу родную» Беларусь, «калечыў разьюшаны» польскi пан i жандар:

У балоце жабрачкай галоднаю
Яна памiрала ад ран.

«Калечыў яе» i расiйскi п'яны урадник.

У развагах такога характару, ёсьць элемэнты нацыяналiстычных поглядаў на Беларусь, як на краiну, якая была расьпята крыжавым расiйскiм i польскiм агнём, сама безабаронная, прыгнечаная.

У паэзii Хадыкi вельмi часта выступае рэзкае супрацьстаўленьне нацыянальнага клясаваму. Элемэнты буржуазнага нацыяналiзму праяўляюцца i яны зьвязаны з усёй iдэалiстычнай фiлёзофскай i адэёвай асновай паэзii Хадыкi, яны праяўляюцца i ў форме супрацьстаўленьня бiалёгiчнага сьвету—сьвету сацыяльнаму i асаблiва яскрава ў форме супрацьстаўленьня вёскi, селянiна—пралетарыяту, гораду.

Маючы такi iдэёвы багаж, для Хадыкi, рашучы паварот да удзелу ў сацыялiстычным будаўнiцтве, паварот да перамаганьня свайго сьветапогляду быў надзвычайна цяжкiм i павольным. Але гэты паварот у сваёй аснове быў зроблены яшчэ ў 1930 годзе.

Пералом у творчасьцi Уладзiмера Хадыкi быў абумоўлены посьпехам сацыялiстычнага будаўнiцтва ў нашай краiне. I гэты пералом быў не адзiным.

Нашы посьпехі, нашы перамогі над клясавым ворагам прывялі да вялікага зруху ў колах старое тэхнічнае інтэлігэнцыі. Партыяй і яе праваднром тав. Сталіным гэты зрух быў ацэнены як наша перамога. Пра гэты зрух тав. Сталін у гістарычнай прамове на нарадзе гаспадарнікаў гаварыў:

«Новыя абставіны павінны былі стварыць і сапраўды стварылі новыя настроі сярод тэхнічнай інтэлігэнцыі. Гэтым, уласна, і тлумачыцца той факт, што мы маем пэўныя адзнакі павароту вядомай часткі гэтай інтэлігэнцыі ў бок савецкай улады...

«Каб улічыць, абставіны, што зьмяніліся, трэба зьмяніць нашу палітыку і праявіць максымум клопату ў адносінах да тых спэцыялістых і інжынэрна-тэхнічных сіл, якія напэўна паварочваюць у бок рабочай клясы...»

Гэтыя-ж па сутнасьці працэсы ў іншай форме адбываліся на ўсіх франтох нашага ідэалёгічнага змаганьня. Паварот да задач сацыялістычнага будаўніцтва, да падтрыманьня пляцформы савецкай улады быў зроблены і з боку асноўнай масы дробна-буржуазных або тых, што былі яшчэ ў моцным палоне буржуазнае літаратуры, пісьменьнікаў. От посьпехі нашага сацыялістычнага будаўніцтва, посьпехі нашыя ў змаганьні з клясавым ворагам, з кулацтвам абумовілі паступовы адыход Уладзімера Хадыкі ад буржуазнае літаратуры, ад буржуазнага нацыяналізму.

Зрухі ў творчасьці Уладзімера Хадыкі перш за ўсё вызначыліся ў яго актыўным выступленьні супроць ворагаў савецкай улады: замежных і ўнутраных: шкоднікаў, контррэвалюцыйных нацыяналістых і інш. Гэты паварот да актуальных задач савецкай улады ў змаганьні з клясавым ворагам пацягнуў бязумоўна і зрух у асновах творчага мэтаду: у нязначных яшчэ, але адыходзе ад агнастыцызму, ідэалізму, хоць старая містыфікаваная форма далёка ня зьнікла яшчэ і тут. Але патрэбнасьць адыходу ад містычнасьці, ад ідэалізму, была ўжо асьвядомлена паэтай:

Мяркую я хваробу выкрыць,
Каб перад тлом ня падаць ніц.
Я сам сабе раблюся прыкрым
З крутым трамплінам таямніц.

Калі прыгадаць верш «у абрыве ноч», дзе паэту захапляе «пясок, які абсыпаецца ў бяздоньне мар», дзе (у бяздоньні) «тло вісіць», дык тут суб'ектыўнае жаданьне ня падаць «перад тлом ніц», азначае падрыў сваіх ранейшых поглядаў «знутры», азначае хоць нязначны, але крок наперад.

Супроць «драпежнае чарады» нашых ворагаў, супроць «худых рыцараў чужых прыгод» («хто скіраваў на брудны троп аглоблі») супроць «плюгавых вусеняў», супроць тых, што:

Сабачай зграяй
Ходзяць ля варот,
Грызуць прабой,
Фальцэтам хрыплым скогляць...

Супроць гэтых ворагаў Хадыка выступіў поўны нянавісьці, агню і полымя:

Пра іх шуршыць, зьвініць праклёнам
Дарожны жвір, крывёй прыбіты.
... Зьнікае змрок з крутых адхонаў,
Як цені здраднікаў-вучоных
Цывілізованых бандытаў.

Але паказальным зьяўляецца, што ў сваім змаганьні праз вобразнае слова, праз паэтычнае слова, з клясавым ворагам Ул. Хадыка яшчэ амаль цалкам у палоне тае містыфікаванае формы выяўленьня, якая была ў яго на мінулым этапе ягонай паэзіі. Сьведчыць яно, па-першае, пра тое, што паэта яшчэ дужа моцна знаходзіцца ў палоне мінулага і, па-другое; што мімаволі ён прымушаны «знутры» ўзрываць сыстэму сваіх асноўных ідэёвых поглядаў. Яскрава прасачыць можна гэтае на самых паэтычных фактах. Калі Ул. Хадыка пра нашых ворагаў піша:

Замшэлым крыжам
Па шкілетах стукае,
Сьлед крывавы ліжа
Здані беларускае...

Гэта пра ворага сказана моцна і лірычна пераканаўча, але-ж, зразумела, што тут Ул. Хадыка прымушаны выступаць і супроць сябе самога, узрываць самую аснову сваіх мінулых поглядаў, бо ён-жа сам, поўны містычнасьці пісаў:

Вазьмеце, струны, свой акорд
І пахавальны марш грыміце.

Ул. Хадыка піша пра нашых ворагаў, як пра «музык воўчага ігрышча».

Толькі ноч (на ўкрадзеным палене)
Рада шчэ абвыць крадком усход...
І гугнявіць, паўшы на калені,
Воўчы псальм на здань сваіх маркот.
Я іду праз гэты тлум кастрывы.
Ў шпарах дум суровасьць пустае.

Так ён піша пра варожыя нам сілы, але і ў вершы. «У абрыве ноч» і «Сярод дарог» гэтыя «Воўчыя псальмы» зьяўляюцца ўнутранай неабходнасьцю самога паэты. Сам Хадыка музыкам на «воўчых містычных ігрышчах» быў надзвычайна доўга, а часамі і цяпер прарываюцца ў яго паэзіі журботныя ноты гэтага «воўчага ігрышча». Або, калі ўзяць нават апошні ягоны зборнік «Праз жыцьцё прапетае», які цяпер друкуецца, дык і тут зьвярыны фізыялёгічны крык пратэсту, які характэрны для пройдзенага этапу паэзіі Хадыкі яшчэ жыве:

І пабеглі за багну ад жаху
Дзікіх мэс і свавольства цары,
Каб ня бачыць апошняга шляху,
Каб ня чуць негаданай пары.
І ў прамежках брыжоных адтулін,
Ў дбайнай нэндзе сваіх спасьцярог,
Аддаюць на астатнія гулі
Старадаўнюю славу бярлог...

Такім чынам мы бачым, што робячы паварот да ўдзелу ў сацыялістычным будаўніцтве сваёй творчасьцю—Ул. Хадыка тым самым павінен быў узрываць рэакцыйныя асновы свае паэзіі.

Новыя дарогі ў паэзіі Хадыкі, вызначылі і новыя адносіны да вёскі, да селяніна. У паэты вызначыліся элемэнты адыходу ад ідэалізацыі старое вёскі, убогае, прыгнечанае. Ён хоча што-кольвек сказаць пра калгас, пра сувязь гораду і вёскі і інш. Але з новых вершаў яскрава відаць, што

сутнасьць нашых калгасаў, сутнасьць тых новых працэсаў, якія адбываюцца на вёсцы, паэта не зразумеў; у сіле таго новага, што адбываецца на вёсцы, ён не пераканаўся; у моц гэтага новага не паверыў, не перажыў, не адчуў яго, ня вывучыў яго. Таму з боку мастацкага вершы на гэтыя тэмы слабейшыя. Няма тае лірычнае сілы і глыбіні пранікненьня ў рэчаіснасьць, якая характэрна для ўсяе паэзіі Хадыкі.

Пісьменьніку здаецца, што супярэчнасьць паміж вёскай і горадам, супрацьстаўленьне вёскі гораду ў яго ліквідавана:

У росных травах я не патушу
Ліхтароў ад тропу гарадзкога...

Калі-ж уважліва прасачыць за апошнімі творамі Хадыкі, дык мы бачым, што гэта яшчэ ня так, што гэта проста ўяўленьне, самападман паэты. Яшчэ жыве ўсхваленьне сялянскага, анархічнага, падыход да зьяў рэчаіснасьці з пункту суровай «сялянскасьці». Нават змаганьне з нашымі ворагамі вядзецца Хадыкам з пункту гледжаньня гэтае «сялянскасьці»:

Каб нораў збродны (ценям звыклы)
Пранесьці злыдні не маглі,
Ўздымалі злосьнікі на іклы
Кашулю зрэбную зямлі...

Жыве яшчэ і рэакцыйнае супрацьстаўленьне мужыка пралетару:

Ля гарадзкой высокай брамы
Я ў палявы гляджу прастор...
... Стрыжэ зялёнымі вушамі
Заходлівы далёкі бор...

Гэты верш характэрны яшчэ прыёмам, які тут ужываецца Хадыкам. Калі раней ён проста пратэставаў, лямантаваў супроць жалезнага волата, які разбурае вёску, дык цяпер, ставячы ізноў гэтае-ж пытаньне, ад простага і катэгарычнага адказу на яго адмаўляецца, абыходзіць яго моўчкі, пераводзячы думку на іншыя рэйкі, на іншы вобраз.

У простай сувязі з супроцьстаўленьнем вёскі гораду ў паэзіі Хадыкі стаяць і элемэнты апалёгетычных адносін да кулацтва. У вершах «у зялёным адвячорку» гэта выяўляецца найбольш яскрава. Тут даецца малюнак зьбіраньня хмар, надыходу навальніцы, грому.

На сухім папары,
Голыя і босыя,
Танцавалі хмары
Дзеўкі чарнакосыя;

«Плакала на дубе скрыпка галасістая», «стукалі па даху сьлёзы дробнай кропляю», і тут-жа, сярод створанай атмасфэры навальніцы, грому,— тут-жа адзінокі, пакінуты ў полі кулак «б'е па шляху мокраю пантопляю».

Біў па долі горкай,
Каб жыцьця ня бачыла...

Паэта знарок кулака ставіць у такія паэтычна-вобразныя абставіны, што ўсё тут гаворыць на карысьць «беднага, пакінутага, адзінокага кулака». А сам-жа паэта вызначае сваю ролю як пасывістычную, бесстароньнюю:

Я стаяў пад горкай.
Сьветлым даль маячыла.

Супроць гэтакай кулацкай апалёгэтыкі ў творчасьці Хадыкі трэба весьці рашучае змаганьне.

У тых вершах, дзе Уладзімер Хадыка прабуе гаварыць пра нашы калгасы, пра тыя новыя працэсы, якія адбываюцца ў краіне, дужа часта ён гаворыць пра іх павярхоўна, абстрагавана, некапкрэтна, хоць гэта ня супярэчыць таму, што пералом у паэзіі Хадыкі выводзіць яго на шырокае поле новых глыбокіх і вялікіх ідэй, без якіх замкнёная ў сьвет містыкі, ідэалізму яго паэзія ішла да гібелі. Прыкладаў абстрагаванасьці і неперакапаўчасьці багата ў вершах апошняга часу, багата і пасывізму, неактыўных адносін да рэчаіснасьці:

Іду я ніцы ля прыйсьця,
Праходжу гурт палян...
Над краем горды вольны сьцяг
Рабочых і сялян.

Альбо:

Злой бядой дратованы няраз,
Заранеюць ўзораныя гоні.
Вартавым да стром прыпаў калгас
За суровым часам на ўздагоне...

Аднак, ня гледзячы на гэтае, Уладзімер Хадыка зрабіў першы рашучы крок ад буржуазнае паэзіі да ўдзелу ў нашым сацыялістычным будаўніцтве. Пра гэтае проста і надзвычайна глыбока сказаў ён у наступных радкох:

І цяпер, калі спалены мох
На прастрэленым сьвету аблічча,—
Стану сьціпла і строга ў вякох,
Выйду ў сівер эпох палітычных...
І таму сваіх песень сок,
Каб прарастаць крывей маглі,
На жарсьцьвяны кладу пясок
Ля музычных дарог зямлі.

Першы рашучы крок Уладзімера Хадыкі ад сьвету містыкі ў сапраўднае жыцьцё, жыцьцё плоці і крыві нашае эпохі, было выйсьцем у сьвет шырокіх пэрспэктыў, у сьвет шырокіх палітычных тэм і ідэй.

3

Уладзімер Хадыка зьяўляецца сёньня адным з самых выдатных прадстаўнікоў беларускае лірычнае паэзіі.

У чым-ж мастацкая, паэтычная сіла Уладзімера Хадыкі, як гэта сталася, што паэта, які толькі што пачынае вызваляцца ад свайго ідэалістычнага сьветапогляду, змог дасягнуць такое паэтычнае сілы, і чым наогул вымяраецца гэтая паэтычная сіла?

Крытэрыем мастацкасьці таго ці іншага твору мы лічым тое, наколькі мастак раскрыў існыя бакі рэчаіснасьці, наколькі ён ведае гэтыя існыя бакі рэчаіснасьці, наколькі ён іх адчуў, вывучыў, пазнаў, перажыў.

У гэтых адносінах пытаньне становіцца ясным, калі мы згадваем геніяльныя радкі У. І. Леніна пра гэтае пытаньне ў ягоным артыкуле пра кніжку Аверчанкі. Вось што піша У. І. Ленін:

«Цікава наглядаць, як нянавісьць, што дайшла да кіпеньня, выклікала і надзвычайна моцныя і надзвычайна слабыя мейсцы гэтай высокаталентавітай кніжкі. Калі аўтар свае апавяданьні прысьвячае тэме, яму невядомай, выходзіць не па-мастацку...

«Затое большая частка кніжкі прысьвечана тэмам, якія Аркадзь Аверчанка дужа добра ведае, перажыў, перадумаў, пераадчуў. І з надзвычайным талентам пададзены ўражаньні і настроі прадстаўнікоў старой абшарніцкай і фабрыканцкай, багатай, што аб'елася і аб'ядалася—Расіі...

«Нянавісьць, што агнём шугае, робіць апавяданьні Аверчанкі часам—і большай часткаю—яркімі да надзвычайнасьці.

Да сапраўднага патасу, аднак, аўтар падымаецца толькі тады калі гаворыць пра ежу. Аўтар апісвае гэта проста такі са сладастрасьцю: вось што ён ведае, вось гэта ён паражыў і перачуў, вось тут ужо ён памылкі ня дасьць. Веданьне справы і шчырасьць—выходзяць з рамак звычайнага» («из ряда вон выходящее»,—Ленін т. XXVII).

Тое, што Уладзімер Хадыка перажыў, адчуў, выпакутаваў, там, дзе ён яскрава у межах ідэалістычнага сьветапогляду, бачыць увесь жах перад рэчаіснасьцю абумоўлены яго клясавай прыродай буржуазнага інтэлігэнта, там, дзе ён адчувае, што буржуазны сьветапогляд вядзе да пагібелі, да выраджэньня—там ён выступае як буйны мастак.

Аднак гэта толькі там, дзе паэзія Хадыкі не становіцца на шлях рэакцыйны ў дачыненьні да рэчаіснасьці, там-жа, дзе Хадыка становіцца на абарону кулацкіх рэакцыйных сіл, на абарону рэакцыі,—там ён зьбіваецца з сапраўднае мастацкасьці, творы яго становяцца менш мастацкімі. Тое, што ў межах ідэалістычнага сьветапогляду Ул. Хадыка як мастак узьнімаецца на вялікую вышыню, не супярэчыць аднак наступнаму:

Ідэалістычны сьветапогляд скоўвае і ідэёвыя і мастацкія мажлівасьці такога буйнага паэты як Ул. Хадыка, гэты ідэалістычны сьветапогляд (калі яго паэта ў як мага кароткі тэрмін ня зможа перамагчы), вядзе паэзію Хадыкі ў бязвыходны тупік, вядзе яе да катастрофы, бо за ідэалізм чапляюцца цяпер усе рэакцыйныя элемэнты нашай краіны. І вось чаму першыя яшчэ крокі паэты ад ідэалістычнага сьветапогляду ёсьць ужо факт для яго творчага росту надзвычайнае важнасьці, бо гэтыя першыя крокі даюць яму выйсьце ў сьвет вялікіх праблем, вялікіх чалавечых пачуцьцяў і ідэй.

Паказальным у паэзіі Хадыкі зьяўляецца тое, што ў ёй змагаюцца дзьве тэндэнцыі мастацкага раскрыцьця рэчаіснасьці. Адна мае ў сабе містычную афарбоўку, але яна ідзе па лініі глыбокага пранікненьня ў рэчаіснасьць, па лініі пазнаньня і раскрыцьця новых бакоў рэчаіснасьці, непазнаных яшчэ, невядомых нам, глыбокага раскрыцьця новых рыс, фарбаў у прыродзе, псыхалёгічна складаных працэсаў сваіх уласных пачуцьцяў (прыкладам гэтага зьяўляюцца вершы «У абрыве ноч», «Сярод дарог» і інш.). Гэтая глыбокая паэзія зьяўляецца вынікам выпакутаваных з кроўю, розумам і пачуцьцямі здабытых з артэзіянскіх глыбінь паэтавай сьвядомасьці слоў, думак.

Тэндэнцыя другая—дае падставы паэту ўяўляць сябе «блакітным», шчырым, натхнёным і пачуцьцёвым лірыкам, лірыкам бесклапотным, які

ўсё сваё жыцьцёператварае ў песьню, які ўвесь свой жыцьцёвы шлях праходзіць з песьняй. Прыкладам гэтага могуць быць вершы «Агонь душы» і інш. Сэнс гэтай лірычнасьці прыблізна такі:

Прайшоў я лятуценна да зары
І сэрца чыстае пакінуў каля роз,
Каб аб сабе лірычней гаварыць
І сноў травы і залатых бяроз...

Ад лірычнасьці такога характару ідзе і назва другое кніжкі вершаў Хадыкі «Праз жыцьцё прапетае». Відавочна і тое, што гэтая бесклапотная, чулая, але ня глыбокая і павярхоўная лірычнасьць ідзе ў многіх сваіх элемэнтах ад творчасьці Ясеніна.

Вось чаму, разам з вызваленьнем ад свайго ідэалістычнага сьветапогляду, перамаганьнем містычнасьці ў сваёй творчасьці, Уладзімер Хадыка павінен і надалей разьвіваць тыя рысы свае паэзіі, дзе ён раскрывае сапраўды глыбінныя пачуцьці і настроі чалавека (а трэба раскрыць ва ўсёй складанай сувязі сацыялістычнай практыкі гэтую глыбіннасьць і ўсебаковасьць пачуцьцяў у новага сацыялістычнага чалавека), павінен разьвіваць тыя рысы свае паэзіі, дзе ён падыходзіць па-новаму да зьяў і працэсаў рэчаіснасьці, дзе ён вынаходзіць новыя адценьні фарбаў, гукаў у прыродзе, і змагацца, перамагаць, самым рашучым і бязьлітасным чынам выжываць са свае паэзіі гэтую лёгкую бесклапотную і павярхоўную па сутнасьці, Ясенінскую лірычнасьць.

Наша задача, задача ўсяе савецкае літаратуры змагацца супроць паэзіі Хадыкі там, дзе яна выступае ў сапраўды рэакцыйных формах, і дапамагаць паэту там, дзе ён робіць крокі да ўдзелу сваёй творчасьцю ў практыцы сацыялістычнага будаўніцтва, з тым, каб Хадыка апынуўся цалкам у нашых шэрагах.

А трэба адкрыта сказаць, што там, покуль што, дзе паэта імкнецца паказаць клясавае змаганьне ў нашай краіне, калектывізацыю і інш., вельмі часта адчуваецца невыстарчальнасьць сьветапогляду, невыстарчальная прадуманасьць, невыстарчальнае адчуваньне, захапленьне патасам нашага будаўніцтва, і атрымліваецца або мала-мастацкі, або іранічна на адрас гэтага будаўніцтва, накшталт:

Я смутак ў сэрцы пасяку,
А бацька сядзе мой на трактар.

Ці:

Нехацімец братка, справа чорту вартая,
Дойдземся парадку, дапаможам партыі.

А сам-жа паэта выступае супроць «таннага піліканьня»:

Нэрвамі ўпрагуся,
Словы з сэрца выкіну,
Калі вызнаць мусяць
Таннае піліканьне.

Калі паэта зможа сапраўды адчуць, перажыць, перадумаць, перакanацца, вывучыць, убачыць паэтычную веліч нашага будаўніцтва, ён тады з містычнага тупіку свае паэзіі выйдзе ў шырокі простор тэм, фарбаў, багацьцяў думак і адчуваньняў будаўніка бясклясавае сацыялістычнае грамады, і тады яго песьні на новай глебе, на новай аснове будуць прарастаць крывёю нашай эпохі.

М. Бязродны

„ЗЯМНЫЯ ЗОРЫ“ АЛЕСЯ ПРУДНІКАВА

(Кнігапіс)

Агорнутая ў паперу сіняга колеру, фарматам 12 на 18 см, на 20 старонках, цаной у 35 кап. выйшла з друку новая кніжка новага паэты А. Прўднікава.

На першай старонцы тытульнага ліста напісана: «Алесь Прўднікаў. Зямныя зоры (паэма) ДВБ—Л і М—Менск 1932 г.», а на адвароце— «Рэдактар А. Сянкевіч. Тэхрэдактар С. Лапідус. Вокладка мастака А. Заборава».

Дзівіцца вядома няма чаго. Новыя кніжкі—рэчы далёка ня новыя; новыя паэты—справа старая. Можна толькі радавацца, што наша выдавецтва практыкуе пералік усіх, хто трымаў кніжку ў руках да выхаду ne з друку, заўзята змагаючыся з абязьлічкай, змагаючыся за няўхільнае ўзьняцьце сваёй прадукцыі. Але што да гэтай прадукцыі, дык падамо лепш зьмест самой паэмы:

1. **Замест уступу**—Люстрам зялёным вады лягла ўсьцяж рака;... Мелі за шмат уклей мелі зялёных вод. Тут як жабрак сірата стаяў над вадою млын»...

2. **Так пачалі**—Турбіну зьмянілі новай (старую вада зьлізала). Так залажылі аснову пачатку работ вялізарных... рабочыя ўрачыста турбгэнэратар сустрэлі. Болей не капляў мукою млын ад буйнога зерня... Старому млыну стары яго сьніўся ўласьнік, якога—панком Галынскім клікалі калісь за «ласку»... з глыбіні надхмарнай глядзіць у прастор нярухома месяц падбітай сарнай з бяльмом на вачох і трахомай... Казалі яму дзяўчаты «свае ў нас будуць зоры».

3. **Песьня.**—Ліпы, ліпанькі, вёцьцем шастайце, усьміхнецца нам скора шчасьцейка... Будзем Леніна меці лямпачку. А вы, зоранькі, у небе згасьніце; даражэй свае нам— калгасьніцам.

4. **Тымчасам таксама пелі**—Зьявілася шмат «жабракоў» (сірэч—клясавыя ворагі М. Б.)... Хадзілі ўвечар па хатах, а ўдзень па палёх хадзілі. Калгасьнікі крылі іх матам, усьлед пагражаючы віламі.

5. **Рукамі пана Галынскага і кулака Мордзіна**—...Сёньня ў горад паехаў Дзёма, конь назад бяз яго прываложся... Сумна чайкі гігікалі ў далях.

6. **Пасьля ночы**—Сярод лесу забітым знойдзен брыгадзір Качагараў Дзёма. Вораг затрыман (Галынскі і Мордзін). Допыт вядзем мы. **Райміліцыя.**

7. **Страціўшы брыгадзіра**—Замест сына стаў дзед брыгадзірам (бацька Дзёмы). Ён слова шукаючы так гаварыў. Мне шкода да сьлёз,

шкода так, што сын, мой сынок... І, як уключылі ток у жылы сталёвых дратоў—глянуў стары на столь, радасьць на ўвесь куток.

8. **Зямныя зоры.**—Вечна цьвіў над палямі месяц, асьвятляючы поле, вазёры... Толькі мы, раз адзін наўсягды сьлед будовы пакінем усьцяж, на касьцёх агнявой барацьбы неабсяжнай дарогі жыцьця. Так адцьвіў над зямлёю месяц, калыхаўшыся ў хвалях вазёрных...

...Замянілі ягонае месца чалавекам
здабытыя зоры!

Вясна 1931 г. Менск.

Вось зьмест паэмы.

Асноўная яе загана, разумеецца, ня ў тым, што там «гігікаюць чайкі» (ці яны табун дзікіх коняй?), ды што» з глыбіні надхмарнай глядзіць у прастор нярухома месяц падбітай сарнай з бяльмом на вачох і трахомай, а ў тым, што яна дае матар'ял рэцэнзэнтам філёзоўстваваць, што часам у чалавека (жаўцёвая залоза) фукцыянуе больш, чым гэта трэба для нармальнага арганізму і тады чалавеку хочацца шмат вымаўляць няпрыстойных слоў, плявузгаць. Але гэта хай будзе між намі, бо інакш і ў кожнага маладога чалавека трэба будзе пытаць даведку аб стане здароўя, як толькі ён здае які небудзь твор. Адзін, напрыклад, рэцэнзэнт на старонках «Літаратуры і Мастацтва» піша, што—«Алесь Пруднікаў для свайго твору ўзяў **новую тэму** (падкрэсьлена намі—М. Б.), пра якую зусім мала і амаль што зусім ня было **буйных твораў** (падкрэсьлена намі—М. Б.) у нашай літаратуры. Пытаньне разгрому старога (па Пруднікаву—млыну) і заснаваньне на гэтым месцы новага...» Што гэта? нявольная гіронія да прыяцеля, ці што іншае. З якіх гэта часоў пытаньне амартызацыі млынаў, ці нат пабудовы новых ператварылася ў праблему, для вырашэньня якой патрэбны буйныя мастацкія творы? Далей рэцэнзэнт кажа—«Клясавае змаганьне ва ўсёй шырыні і супярэчнасьцях у паэме не паказана», што—«Нічога не гаворыць Алесь Пруднікаў у сваёй паэме ні пра кіраўнічую ролю камуністычнай партыі ў сацыялістычным будаўніцтве, ні пра ролю ленінскага камсамолу». Гэты рэцэнзэнт думае і ўводзіць у зман аўтара «Зямных зор», што быццам-бы ўбогай жменькай рыфмаваных слоў можна і паставіць і вырашыць праблему клясавай барацьбы, праблему кіраўніцтва кампартыяй сацыялістычным будаўніцтвам. Ось аж да чаго можна даходзіць мілае глупства. Ну, і народ!

Што такое «Зямныя Зоры»?—«Зямныя Зоры» гэта не паэма, гэта—добрасумленныя ўпартыя практыкаваньні па вершаваньню аднаго нашага добра-знаёмага маладога чалавека—Алеся Пруднікава. У свой час, у пэрыяд Вялікай Францускай рэвалюцыі кожны пісьменны «жыхар» быў «адзяржым нядугам» да рыфмацтва, але гэта ня значыць, што кожны з іх разумеў глыбіню сацыялістычных зрухаў, якія адбываліся ў краіне. Мала хто з «жыхароў» разумеў складаны мэханізм Вялікай рэвалюцыі, а ў нас і пісьменьнікі,—не «жыхары», ня ўсе разумеюць, ня ўсе бачаць вялізарнасьць сацыяльных зрухаў у Краіне Саветаў, а А. Пруднікаў, як відаць з яго рэцэнзуемай кніжкі, нічога не зразумеў. Адна ўцеха, што ён яшчэ малады і здолее свае зрывы ў далейшым перамагчы.

«Зямныя зоры»—гэта маленькае непаразуменьне, якое здараецца шмат з кім. Пруднікаў выступіў супроць старога млына, за тое каб млын новы, электрыфікаваны «не кашляў мукою ад буйнога зерня» (?!) чым-жа яму загадаеце кашляць, калі ня мукою (хіба з вашага вершу булкі французкія вырастуць?). Мы таксама за тое, каб млын рэканструяваць, каб ён працаваў добра, бо млын, як і кожная рэч, можа спатрэбіцца ў гаспадарцы. Чым вы падмятаеце свой пакой, калі ў вас няма веніка? Але адгэтуль ня вынікае, як піша хтосьці Кавалёў, што па пытаньню аб веніку «ня было буйных мастацкіх твораў», і знача трэба іх ствараць.

Некаторыя пісакі любяць фарбаваць чырвонай фарбай неба і плот, а Пруднікаў гэта правіла парушыў: яго «Зямныя Зоры» плот фарбуюць чырвонай фарбай, а зоры незямныя і месяц—чорнай.

Ня зусім удалая арыгінальнасьць. Дарэмна, браце, узводзіць паклёп на зоры і месяц. Дарэмна гэта рабіць хаця-б таму, што нашы продкі карысталіся зорамі, як компасам у сваіх вялікіх вандраваньнях, а месяц, без асобнага дазволу Эльвода, асьвятляў нашу брэнную ў мінулым плянэту. Клясавая няпрымірымасьць, нянавісьць да клясавых ворагаў не падмацоўваецца вашай непатрэбнай, неразумнай злосьцю на зоры і месяц. Хай яны сьвецяць, як сьвяцілі і мірыяды стагодзьдзяў. Будаўніцтву сацыялістычнага грамадзтва яны не пашкодзяць, а калі фактам сваёй наяўнасьці яны дрэнна ўплываюць на вашы практыкаваньні па складаньню вершаў, дык усе мы, хто жывем пад гэтым месяцам і зорамі, тут ня прычым.

Даволі пералічаных кур'ёзаў з «Зямных Зор», каб зразумець сьмехатворнасьць спробы рэцэнзэнта—Кавалёва знайсьці тут «ва ўсёй шырыні і супярэчнасьцях клясавае змаганьне» і ўгледзець «кіруючую ролю камуністычнай партыі ў сацыялістычным будаўніцтве». Гэта ясна. Застаецца зусім няясным, што думаў рэдактар, калі падпісваў да друку кніжку, што думаў увесь калектыў, пускаючы яе ў сьвет. Нельга адносіцца так да справы рэдагаваньня твораў, асабліва нашых маладых, пачынаючых пісаць, таварышоў. Мы ня сумняваемся, што т. Пруднікаў згадзіўся-бы прыняць на ўвагу трайныя заўвагі, унёс-бы іх у твор, а чытачу было-б прыёмна ўзяць у рукі добра напісаную і выданую кніжку. Вядома, з «Зямных Зор» ня можа хутка быць зроблена добрая кніжка, бо там справа не ў асобных памылках, а ў тым, што яна—суцэльная памылка; прыклад лёгкадумнага падыходу да адной з самых вялікіх праблем нашага часу—рэканструкцыі вёскі, клясавай барацьбы вакол жалезнай хады пераможнага сацыялістычнага будаўніцтва.

Адказны рэдактар: **Платон Галавач.**

Рэдкалегія: **Бацюшкоў, Браніштэйн, П. Галавач, Гальперын, Жылуновіч, Залатухін, Клімковіч, Якуб Колас, Крапіва Платун, Лынькоў, Кузьма Чорны.**

ЗЬМЕСТ

Стар.

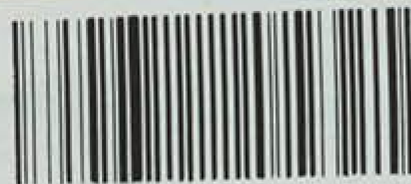

1932 ГОД

НА НОВУЮ ЧАСОПІСЬ ЛІТАРАТУ
І МАРКСЫЦКА-ЛЕНІНСКАЙ ТЭО

ПРЫМАЕЦЦА ПАДПІСКА НА

ОРГАН АРГАНІЗАЦЫЙНАГА КАМІТЭТУ САЮЗУ САВЕЦКІХ ПІСЬМЕНЬНІКАЎ БССР

ПОЛЫМЯ РЭВАЛЮЦЫІ

ПАД РЭДАКЦЫЯЙ

Бацюшкова, Броштэйна, Галавача (адказны рэдактар), Гальперынай, Жылуковіча, Залатухіна, Клімковіча, Коласа, Крапівы, Лынькова, Платуна, Чорнага.

Часопісь „ПОЛЫМЯ РЭВАЛЮЦЫІ“ выходзіць штомесячна, 6 кніжок да канца гэтага году, памерам кожная ня менш 200 старонак.

УМОВЫ ПАДПІСКІ:

На 6 месяцаў . . . . 5 р. 50 к.
„ 3 „ . . . . 3 р.
Цана асобнага нумару . . . . . . 1 р. 50 к.

ПАДПІШЧЫКІ на былую часопісь „ПОЛЫМЯ“ атрымаюць замест яе адпаведную колькасьць нумароў новай часопісі „ПОЛЫМЯ РЭВАЛЮЦЫІ“.

ПАДПІСКА ПРЫМАЕЦЦА: у аддзеле падпісных і пэрыядычных выданьняў ДзВБ, кнігарнямі ДзВБ, аддзелам падпіскі пэрыядсэктару ОГІЗ'у, усімі паштова-тэлеграфнымі канторамі і ўсімі кніжнымі крамамі спажывецкай каапэрацыі.